

บทที่ ๒

ประวัติความเป็นมาของพระราชพิธีสิบสองเดือน

สถาบันพระมหากษัตริย์ของไทยนั้นอยู่ในฐานะอันเป็นที่เคารพสักการะเป็นหลักสำคัญของชาติและทรงไว้ซึ่งพระราชภาระทำนุบำรุงบ้านเมืองกิจหนึ่งซึ่งมีความสำคัญที่องค์พระมหากษัตริย์ทรงปฏิบัติในแต่ละเดือน คือพระราชพิธีทั้งปวง หรือที่เรียกกันว่า พระราชพิธีสิบสองเดือน พระราชพิธีที่ปฏิบัติประจำในแต่ละเดือน เป็นมูลเหตุให้สังคมไทยที่ยึดมั่นในพระมหากษัตริย์ และเป็นสังคมที่มีพุทธศาสนาเป็นแนวทางการดำเนินชีวิต รับพิธีกรรมเหล่านี้ไว้เป็นประเพณี และวิถีทางการดำเนินชีวิตที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา บางพระราชพิธีเป็นประเพณีมาแต่ดึกดำบรรพ์ บางพิธีอิงกับศาสนาพราหมณ์ พิธีกรรมและพระราชพิธีสิบสองเดือนนี้แตกย่อยไปอีกมากมาย ปะปนกับชีวิตของชาวบ้านจนบางครั้ง บางประเพณีจัด และปฏิบัติกันจนเป็นปกติวิสัย ทั้งนี้ความมุ่งหมายและความสำคัญของการปฏิบัติพระราชพิธีสิบสองเดือนในสมัยโบราณนั้น ก็เพื่อแผ่พระเดชานุภาพของพระมหากษัตริย์ให้เป็นที่ประจักษ์ และเพื่อเป็นสิริมงคลแก่พระนคร และอาณาประชาราษฎร์ รวมทั้งเป็นการสร้างความเชื่อมั่นทางจิตใจให้กับสังคมในยุคนั้นด้วย^๑ พระราชพิธีสิบสองเดือนเป็นงานหลวงที่จัดขึ้นในราชสำนักสยามสืบมาเป็นเวลานานปรากฏหลักฐานแบบแผนการพระราชพิธีอยู่ในกฎหมายเถียรบาลตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา^๒ เป็นพระราชพิธีซึ่งมีสำหรับพระนคร ที่ได้เคยประพฤติมาแต่ก่อนจนถึงปัจจุบัน^๓

ด้วยเหตุที่แต่เดิมพระเจ้าแผ่นดินและชาวพระนครถือศาสนาพราหมณ์ การใดๆ ซึ่งนับว่าเป็นศรีสวัสดิมงคลแก่พระนครตามคัมภีร์ไสยศาสตร์ก็ประพฤติเป็นราชประเพณีสำหรับพระนครตามแบบอย่างนั้น ครั้นเมื่อภายหลังพระเจ้าแผ่นดินและราษฎรนับถือพระพุทธศาสนา ถึงว่าพระพุทธานุภาพที่เป็นต้นเดิมแท้ไม่มีฤกษ์ฤาษีพิธีต้องอันใด ด้วยพระพุทธานุญาตตรัสว่า ฤกษ์ดี ยามดี ครุฑดี ชนดี การบูชาเช่นสรวงดี ทั้งปวงย่อมอาศัยความสุจริตในไตรทวาร ถึงแม้ว่าการซึ่งจะเป็นมงคลและเป็นอวมงคลก็ดีเพราะฉะนั้นการพระราชพิธีที่อ้างว่าตามพุทธศาสนานั้น ควรจะต้องเข้าใจว่า เป็นการแต่ตัวอย่างความประพฤติของผู้ซึ่งนับถือพระพุทธศาสนาได้ประพฤติมาแต่ก่อน การที่ประพฤตินั้นไม่เป็นการมีโทษที่พระพุทธานุญาตจะพึงติเตียน การพระราชพิธีเช่นนี้เป็นการมาตามทางพุทธศาสน^๔ ถึงแม้ว่าคนไทยถือพระพุทธศาสนาก็ยังหาอาจที่จะละทิ้งการบูชา เช่นสรวงไปได้ไม่ การพระราชพิธี

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕**, (ธนบุรี : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๑๔), หน้า ๕.

^๒ **กฎหมายเถียรบาล ในกฎหมายตราสามดวง**, เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร: องค์การการค้าสุภา, ๒๕๓๗), หน้า ๖๙-๑๕๙.

^๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชพิธีสิบสองเดือน**, กรมศิลปากรอนุญาตให้ศิลปบรรณาคารพิมพ์จำหน่าย, (ธนบุรี ; โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๑), หน้า ๑.

^๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชพิธีสิบสองเดือน**, กรมศิลปากรอนุญาตให้ศิลปบรรณาคารพิมพ์จำหน่าย, (ธนบุรี ; โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๑), หน้า ๑.

ตามไสยศาสตร์จึงยังไม่ได้เลิกถอน เป็นแต่ความนับถือนั่นอ่อนไป ตกอยู่ในทำไว้ดีกว่าไม่ทำ ไม่เสียหายอันใดนัก^๕

พระราชพิธีเป็นพิธีงานของหลวงสำหรับพระมหากษัตริย์จัดขึ้นเป็นประจำตามกำหนดการ โดยเป็นพระราชประเพณีเนื่องมาแต่โบราณประการหนึ่งและโดยเป็นการพิเศษที่ทรง พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดงานพระราชพิธีประการหนึ่ง อย่างแรกเป็นงานที่กำหนดเป็น ประจำตามกำหนดที่เวียนมาถึงในรอบปี เช่น พระราชพิธีสงกรานต์ พระราชพิธีฉัตรมงคล และราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา เป็นต้น ส่วนงานพระราชพิธีอย่างหลังนั้นเป็นงานที่โปรดเกล้าฯ ให้จัดเป็นงานพระราช พิธีเฉพาะงาน และเฉพาะคราว เมื่อเสร็จแล้วก็ไม่จำเป็นต้องจัดให้มีงานพระราชพิธีอีก เช่น พระราชพิธีสมโภชขึ้นระหวางช้างสำคัญ พระราชพิธีสมโภชเดือน และขึ้นพระอู่ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ พระราชพิธีทรงอภิเษกสมรสเป็น^๖

งานใดจะจัดให้มีพิธีสงฆ์ด้วยหรือไม่ นั้น สุดแต่สำนักพระราชวังจะกำหนดและนำความขึ้นกราบบังคมทูล งานรัฐพิธีบางงานไม่ได้จัดให้มีพิธีสงฆ์เป็นงานหลวง แต่ส่วน ราชการเจ้าของงานนั้น หรือเจ้าภาพงาน อาจจัดให้มีพิธีสงฆ์เป็นส่วนหนึ่ง เนื่องในงาน รัฐพิธีนั้นด้วยก็ได้ เช่น งานที่ระลึกวันสวรรคตพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว วันที่ ๒๕ พฤศจิกายน งานนี้ทางการโรงเรียนวิชาวุฒิชัย และบรรดาข้าราชการบริพารใน พระองค์ท่าน ร่วมกันบำเพ็ญกุศลน้อมเกล้าฯ อุทิศถวาย มีพระสงฆ์เทศน์ สวดมนต์ และสดับปกรณ์ถวายภัตตาหารเพล พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินไป ในงานนี้ด้วย แต่รัฐพิธีโดยตรงนั้นไม่มีในตอนบ่าย วันเดียวกัน โดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินไป ทรงวางพวงดอกไม้ จตุรูปเทียนถวายสักการะ ณ พระบรมราชานุสรณ์ สวนสมุณิ

เนื่องด้วยงานพระราชพิธี งานพระราชกุศล และงานรัฐพิธี บางงานก็กำหนด ไว้แน่นอนเป็นประจำ บางงานก็จัดขึ้นเป็นพิเศษสำหรับงานนั้นโดยเฉพาะ จึงขอยก เอางานที่จัดทำเป็นประจำในรอบปีมาเรียงไว้ตามลำดับ และอธิบายถึงระเบียบปฏิบัติของ งานนั้นว่าทำเมื่อใด จัดทำที่ไหน การปฏิบัติพิธีในงานเช่นนี้ ทั้งฝ่ายพระสงฆ์ และ เจ้าหน้าที่ควรทำอย่างไร ส่วนงานพระราชพิธี งานพระราชกุศล และงานรัฐพิธีที่จัดขึ้นเป็น พิเศษเฉพาะคราว จะได้ยกตัวอย่างมาอธิบายไว้ต่อท้ายงานพิธีประจำปีที่เคยไว้แต่ละหมวด อนึ่ง การนิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์ ถวายเทศน์ และสดับปกรณ์ ในงานพระราชพิธี พระราชกุศล และรัฐพิธีนั้น เมื่อกองสังฆการี กรมการศาสนา ได้รับหมายกำหนดงานใดจากสำนักพระราชวัง จะได้จัดทำบัญชีนิมนต์พระสงฆ์ตามหลักเกณฑ์ ของงานว่างานใดต้องนิมนต์พระสงฆ์สมณศักดิ์ชั้นไหน จากวัดไหนบ้าง มีจำนวนเท่าไร สมัยก่อนต้องนำขึ้นกราบบังคมทูลสมเด็จพระมหาสมณเจ้า สมเด็จพระสังฆราชเจ้าทรงตรวจ อนุมัติ ปัจจุบันนี้กรมการศาสนา กองสังฆการีทำบัญชี เพื่อส่งราชเลขาธิการนำความขึ้น กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทชุดหนึ่ง อีกชุดหนึ่งกรมการศาสนา นำส่งสำนักพระราชวัง เพื่อจัด

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒.

^๖ บันเทิง พาพิจิตร, ประเพณี วัฒนธรรมไทยและคติความเชื่อ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๙), หน้า ๘๖.

เครื่องจตุปัจจัยไทยธรรมของหลวง ไ่ว์ถวาย^๗

สรุปได้ว่า พระมหากษัตริย์ของไทย ทรงเป็นทุกสิ่งอย่าง ที่ทำให้ชาติไทย ได้ดำรงคงมาจนถึงทุกวันนี้ ทรงเป็นจอมทัพไทย และทรงเป็น เอกอัครศาสนูปถัมภก ของทุกศาสนาหลัก ที่พสกนิกรไทย นับถืออยู่ ทุกหมู่เหล่า แต่เนื่องจาก พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาประจำชาติ ของไทย มาแต่โบราณกาล จนถึงปัจจุบัน และต่อไปในอนาคต ดังนั้น พระมหากษัตริย์ไทย จึงทรงเป็น พุทธมามกะ ทรงปกครองประเทศ ด้วยหลัก ของทศพิธราชธรรม และจักรวรรดิวัตร อันเป็นคำสอน ในพระพุทธศาสนา นำความเจริญ รุ่งเรือง และความผาสุก ร่มเย็น อันเป็นยอดปรารถนา ของมนุษย์ มาสู่ชนชาวไทย ตลอดมา จนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้ความมุ่งหมายและความสำคัญของการปฏิบัติพระราชพิธีสิบสองเดือนในสมัยโบราณนั้น ก็เพื่อแผ่พระเดชานุภาพของพระมหากษัตริย์ให้เป็นที่ประจักษ์ และเพื่อเป็นสิริมงคลแก่พระนคร และอาณาประชาราษฎร์ รวมทั้งเป็นการสร้างความเชื่อมั่นทางจิตใจให้กับสังคมในยุคนั้นด้วย

๒.๑ ประวัติการพระราชพิธี

พระราชพิธีสิบสองเดือน เป็นพระราชพิธีในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ พระมหากษัตริย์ที่คนไทยเคารพเทิดทูนอย่างสูง ทรงพระราชสมภพเมื่อวันอังคารที่ ๒๐ กันยายน พ.ศ. ๒๓๙๖ เสด็จสวรรคต เมื่อวันที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ รวมพระชนมพรรษา ๕๗ พรรษา ได้ทรงสรรค์สร้างสารประโยชน์แก่สังคมไทยมากมายสุดพรรณนา^๘

ในหนังสือนี้เป็นพระราชพิธีต่างๆ ในรอบ ๑ ปี พระราชพิธีเหล่านี้เกี่ยวข้องกับทางพุทธศาสนาด้วย จึงเห็นว่า เป็นวรรณคดีที่ผู้ศึกษาทั้งหลายจะพึงได้รับความรู้ทั้งขนบประเพณี และศาสนา ทรงพระราชพิธีขึ้นเมื่อ ปีชวด พ.ศ. ๒๔๓๑^๙ ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้มีการปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน ทั้งการบริหารราชการ ส่วนกลางและส่วนภูมิภาคตามแบบตะวันตก มีการแบ่งราชการออกเป็น กระทรวง ทบวง กรม ทางด้านสังคมมีการเลิกทาส เลิกระบบไพร่ มีการปฏิรูปการศึกษา และปรับปรุงด้าน สาธารณูปโภค การปรับปรุงประเพณีและวัฒนธรรม โปรดให้เจ้านายข้าราชการไทยยืน ผ้าและถวายค่านับตามประเพณีฝรั่ง โปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกจารีตนครบาล ที่ใช้อำนาจ ชูเชิฐ ในการสอบสวนจำเลย และให้ตราพระราชบัญญัติวางระเบียบวิธีซักถามพยาน โดย สืบหลักฐานให้ได้ความจริง แก้ไขประเพณีการสืบสันตติวงศ์ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๒๙ ได้เลิก ตำแหน่งวังหน้า และโปรดเกล้าฯ ให้แต่งตั้งสยามมกุฎราชกุมาร ได้แก่ พระราชโอรสของพระมหากษัตริย์เป็นรัชทายาท ทรงปรับปรุงประเพณีการแต่งกาย และการไว้ผมของคนไทย ชายไว้ผมแบบฝรั่ง ใส่เสื้อราชปะแตน หญิงไว้ผมยาว ตัดเป็นดอกกระพุ่ม ให้ราชการ ทหารแต่งเครื่องแบบนุ่งกางเกงแบบยุโรป ยกเลิกการโกนผมไว้ทุกข์ เมื่อกษัตริย์สวรรคต โปรดให้จัดการศาลของไทย และปฏิรูปกฎหมายแบบอย่างของ

^๗ บันเทิง พาพิจิตร, *ประเพณี วัฒนธรรมไทยและคติความเชื่อ*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๙), หน้า ๘๙.

^๘ อเนก นาวิมูล, *เมื่อสมัย ร.๕*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แสงดาว, ๒๕๔๗), หน้า คำนำ.

^๙ เบญจมาศ พลอินทร์, *วรรณคดีขนบประเพณี พระราชพิธีสิบสองเดือน*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๓), หน้า ๑.

ประเทศตะวันตก ด้านวรรณกรรมในสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้เจริญก้าวหน้าวิวัฒนาการออกไปยิ่งกว่าเดิม พระราชนิพนธ์ที่สำคัญ คือ พระราชพิธีสิบสองเดือน^{๑๐}

พระราชดำริในการคิดที่จะเรียบเรียงพระราชพิธีสิบสองเดือนลงในหนังสือวิธานครั้งนี้ ด้วยเห็นว่าคำโคลงพระราชพิธีทวาทศมาส ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมเธอ เจ้าฟ้ามหามลามา กรมสมเด็จ พระบารามประปักษ์ทรงแต่งขึ้นไว้ ได้นำมาลงไว้ในหนังสือวิธานเกือบจะตลอดอยู่แล้ว แต่คำโคลง นั้นก็ทรงไม่ทันจนครบสิบสองเดือน และในสำเนาความนั้นว่าความละเอียดทั่วไป จนการนักขัตฤกษ์ ซึ่งเป็นส่วนของราษฎร ข้อความที่ว่าพิสดารมากกว่าตัวโคลงที่จะทำ จึงต้องประจักษ์ยอคำลงให้แนบ บางทีผู้ซึ่งไม่ผู้สันทิตในกาพย์โคลงก็อ่านไม่เข้าใจ และในครั้งนี้ได้คิดที่จะช่วยกันแต่งเรียบเรียง ข้อความในความประพฤติของราษฎรประชาชนในกรุงสยาม ซึ่งได้เล่นการนักขัตฤกษ์ตามฤดู ปี เดือน เพื่อจะให้เป็นประโยชน์ที่ให้แก่ภายหลังทราบการงาน ซึ่งเราได้ประพฤติเป็นประเพณีบ้านเมือง อยู่ในบัดนี้ หรือในชั้นพวกเราทุกวันนี้ที่ยังไม่ได้ทราบ ได้เห็นการประพฤติทั่วไปของชนทั้งปวงก็จะได้ ทราบ เหมือนอย่างช่วยกันสืบสวนมาเล่าสู่กันฟัง ส่วนในการพระราชพิธีประพฤติเป็นไปอยู่ในราชการ นี่ก็เป็นข้อสำคัญอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นเวลาประชุมพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการพร้อมกันคราวหนึ่ง ครั้นจะรวบรวมลงเป็นเรื่องเดียวกันกับการนักขัตฤกษ์ของราษฎร ก็จะเป็นความยืดยาวปะปนพันเผื่อ กันไป จึงได้คิดแยกออกไว้เสียต่างหาก คิดกำหนดแบ่งข้อความเป็น ๑๒ ส่วนๆ ละ เดือน กำหนดจะ ให้ได้ออกในวันสิ้นเดือนครั้งหนึ่งไปจนตลอดปี แต่เดือนหนึ่งจะมากบ้างน้อยบ้าง ตามการที่มีมากและ น้อย หวังใจว่าคงจะเป็นประโยชน์แก่ผู้ซึ่งใคร่ทราบเวลาประชุมราชการได้ ตามสมควรแก่เรื่องราว โดยเฉพาะเกี่ยวกับพระราชพิธีต่างๆ

ที่มาของพระราชพิธีซึ่งมีสำหรับพระนคร อาศัยที่มา ๒ ประการ คือ

๑. ตามตำราไสยศาสตร์ ที่นับถือพระเป็นเจ้าลัทธิพราหมณ์ เนื่องด้วย แต่เดิมพระเจ้า แผ่นดิน และชาวพระนคร นับถือศาสนาพราหมณ์ (ปะปนกับศาสนาพุทธ) การใดๆ ซึ่งนับว่าเป็นศรี สวัสดิมงคลแก่พระนคร ก็ประพฤติเป็นราชประเพณี สำหรับพระนครตามแบบอย่างนั้น

๒. ตามทางพุทธศาสนา การพระราชพิธีใดๆ ซึ่งเกี่ยวข้องเจือปนอยู่ใน พระพุทธศาสนา นั้น เป็นตัวอย่างความประพฤติของผู้ซึ่งนับถือพระพุทธศาสนาได้ประพฤติมาแต่ก่อน ไม่เป็นการมี โทษ ที่พระพุทธศาสนาแท้ก็ไม่มีเหตุอันใดซึ่งสมควรจะนับถือลัทธิทางไสยศาสตร์ แต่ผู้ซึ่งนับถือ พระพุทธศาสนาในชั้นหลัง ยังไม่ได้บรรลุมรรคผล ย่อมมีความหวาดหวั่นสะดุ้งสะเทือน ด้วยภัย อันตรายต่างๆ และมีความปรารถนาต่อความเจริญรุ่งเรือง เมื่อเคยได้ประพฤตินับถือกลัวเกรง พระ เป็นเจ้าและเทพดาซึ่งมีฤทธิ์ มีอำนาจบันดาลให้เกิดเจ็บไข้ต่างๆ ได้หากว่าไม่เคารพบูชา

ความเชื่อเช่นนี้ ยังคงปลูกฝังอยู่ในจิตใจของคนทั้งปวง สืบลูกหลานมาหลายสิบชั่วคน จึง ยังหาอาจที่จะละทิ้งการบูชาเช่นสรวงไม่ การพระราชพิธีตามไสยศาสตร์ จึงยังไม่ได้เลิกถอน แต่ยอม เลือกลงแต่การสุจริตในไตรทวาร ไม่ให้เป็นการขัดขวางต่อพระพุทธศาสนา และการพระราชพิธีอัน

^{๑๐} บันเทิง พาทีจิตร, ประเพณี วัฒนธรรมไทยและคติความเชื่อ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอ เดียนส์ไตร์, ๒๕๔๙), หน้า ๖๓-๖๕.

ใด ซึ่งมีแต่พิธีพราหมณ์อย่างเดียว ก็ย่อมเพิ่มเติมการพระราชกุศลซึ่งเป็นส่วน ทานมัย ศีลมัย ภาวนามัย เจือปนเข้าในพระราชพิธีนั้นยกเป็น ต้นเหตุ การบูชาเช่นสรวงเป็นปลายเหตุ^{๑๑}

สรุปประวัติพระราชนิพนธ์ พระราชพิธีสิบสองเดือน ความว่าพระราชนิพนธ์ใน พระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงพระราชนิพนธ์เพื่อเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับพระราช พิธีต่างๆ ในรอบ ๑๒ เดือน พระราชนิพนธ์นี้ตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๕^{๑๒} ด้วยปีนั้นทรงรับ บัญชาการหอพระสมุดวชิรญาณ แทนสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิ-รुณหิต ซึ่งสมาชิกได้ เลือกเป็นสภานายกประจำปี แต่ยังทรงพระเยาว์อยู่ มีพระราชประสงค์จะทรงบำรุงหนังสือวชิรญาณ ซึ่งเป็นของพิมพ์แจกสมาชิกทุกสัปดาห์ ให้นำอ่านขึ้นกว่าแต่ก่อน

จึงโปรดให้ขอแรงสมาชิกบรรดามีความสามารถในการแต่งหนังสือ ช่วยกันแต่งเรื่องต่างๆ ส่งมาลงพิมพ์ ส่วนพระองค์ก็จะทรงรับจะแต่งพระราชทานเหมือนกับผู้อื่น แล้วแต่สมาชิกจะพอใจให้ ทรงพระราช-นิพนธ์เรื่องอย่างไร ครั้งนั้นสมาชิกซึ่งเป็นกรรมการหอสมุดฯ ประกอบคุณการบังคมทูลฯ ซึ่งทำประจำพระนครอยู่เป็นนิตย ด้วยเห็นว่าเป็นการที่สมาชิกทั้งหลายได้พบเห็นอยู่เสมอก็จริง แต่ หามิผู้ใดที่จะเข้าใจเรื่องราวเหตุผลของการพระราชพิธีทั้งปวงนั้นถ่องแท้ไม่ ครั้นได้ถามผู้อื่นก็ไม่มีใคร สามารถจะอธิบายได้

จึงเห็นพร้อมกันว่าถ้าทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ทรงพระราชนิพนธ์พระราชทาน พระบรม ราชานุญาตในเรื่อง พระราชพิธีประจำพระนคร ทั้ง ๑๒ เดือน จะเป็นประโยชน์ในทางความรู้ของ สมาชิกทั้งปวง โดยเฉพาะผู้ที่ทำหน้าที่ในการพระราชพิธีนั้นๆ เช่น มหาตเล็ก เป็นต้น ตลอดจนคน ทั้งหลายที่จะได้ความรู้ต่อไปภายหน้าอีกเป็นอันมาก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ รับอาราธนาทรง พระราชนิพนธ์หนังสือเรื่องพระราชพิธี ๑๒ เดือน ๑๒ ส่วนๆ ละ เดือน กำหนดจะให้ได้ออกในวันสิ้น เดือนครั้งหนึ่งไปจนตลอดปี ด้วยเหตุผลดังกล่าวมานี้^{๑๓}

๒.๑.๑ ระยะเวลาที่ทรงพระราชนิพนธ์พระราชพิธีสิบสองเดือน

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นกวีเอกที่ยิ่งใหญ่พระองค์หนึ่งในแผ่นดิน สยาม พระราชพิธีสิบสองเดือน เป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ เพื่อพิมพ์แจกสมาชิกหนังสือวชิรญาณ ของหอพระสมุดวชิรญาณ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๑ ซึ่งใน เวลานั้นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิต ทรงได้รับเลือกเป็นสภานายกประจำปี พระ ราชนิพนธ์เล่มนี้นับเป็นวรรณคดีชิ้นเอกเล่มหนึ่งของไทย พระราชนิพนธ์เล่มนี้ว่าด้วยพระราชพิธีต่างๆ ที่จัดขึ้นทั้งในสมัยโบราณ และในสมัยที่ทรงแต่ง รวมหลายสิบพระ-ราชพิธีด้วยกัน ทรงเล่าถึงพระราช พิธีต่างๆ ด้วยสำนวนภาษาที่ไม่เคร่งครัดอย่างตำรา ในสมัยใหม่อาจเรียกได้ว่าสารคดี^{๑๔} พระราช

^{๑๑} เบญจมาศ พลดิษฐ์, วรรณคดีชนบประเพณีและศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ภาพ พิมพ์, ๒๕๒๔), หน้า ๒.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕.

^{๑๓} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หนังสือพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และนิพนธ์บางเรื่อง ของเจ้าจอมหม่อมราชวงศ์สดับ ในรัชกาลที่ ๕ โดยพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว , (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๓), หน้า คำนำ

^{๑๔} นิตยกรรณ ศรีวัฒนสาร, “การพระราชพิธีสิบสองเดือนในจิตรกรรมฝาผนัง วัดราชประดิษฐสถิต มหาสีมาราม กรุงเทพมหานคร”, (ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๖), หน้า ๒.

นิพนธ์นี้ตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ ปี พ.ศ. ๒๔๕๕^{๑๕} แต่เดิมนั้น การพระราชพิธีสิบสองเดือน มีหลักฐานปรากฏอยู่ในพระราชกำหนดกฎหมายเทียรบาล ซึ่งตราไว้ตั้งแต่แรกสร้างกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี^{๑๖}

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ ได้กล่าวไว้ว่า เมื่อ เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ทรงได้รับเลือกเป็นนายกหอสมุดวชิรญาณ รัชกาลที่ ๕ ทรงรับหน้าที่แทน เพราะเจ้าฟ้าพระบรมโอรสาธิราชพระองค์นั้น ยังทรงพระเยาว์ ต่อมาคณะกรรมการต้องการทราบสาเหตุของพระราชพิธีต่างๆ ที่กระทำการในพระนคร จึงขอพระราชทานให้ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้น ลงในหนังสือพิมพ์วชิรญาณเป็นรายเดือน เริ่มพระราชนิพนธ์ ตั้งแต่เดือน ๑๒ ปีชวด พ.ศ.๒๔๓๑ ถึงเดือน ๑๑ ปี ฉลู พ.ศ. ๒๔๓๒ แต่เดือน ๑๑ ได้ขาดไป เพราะพระองค์มีราชการอื่นเสด็จไปหัวเมือง^{๑๗}

การที่ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือเรื่องนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องทรงพระราชทานให้ทันพิมพ์ทุกๆ สัปดาห์ ลำบากพระราชอิริยาบถมิใช่น้อย ด้วยพระราชกิจต่างๆ มีมากอยู่เป็นนิตย์ ทราบว่า โดยปรกติมักทรงพระราชนิพนธ์ในเวลาค่ำ เมื่อเสร็จทรงหนังสือราชการประจำวันแล้ว ก็ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ต่อไปจนพอคราบน้ำหนึ่ง ถ้าติดพระราชธุระ ถึงพระราชนิพนธ์ค้างค้างจนเร่งเรียกฉบับ บางทีก็ถึงต้องทรงละเว้นการสำราญพระราชอิริยาบถ ดังเช่น จดเสด็จประพาสเอาเวลามาทรงพระราชนิพนธ์หนังสือ เรื่องนี้ก็มีเนืองๆ ตั้งแต่เดือน ๑๒ ปีชวด (เพราะหอสมุดเปลี่ยนกรรมการ ใหม่เมื่อกลางเดือน ๑๑ ทุกปี) ทรงพระราชนิพนธ์มาจนถึงเดือน ๑๑ ปีฉลู แล้วติดพระราชธุระอื่นเสีย (ดูเหมือนเพราะต้องเสด็จไปหัวเมือง) พระราชนิพนธ์เรื่องนี้จึงขาดเรื่อง พระราชพิธีเดือน ๑๑ อยู่เดือนหนึ่ง หามีเวลาที่จะทรงจนจบไม่ ถึงกระนั้นที่ทรงแล้วเพียงใดก็บริบูรณ์ดีทุกตอน จึงนับได้ว่าเป็นหนังสือสำเร็จ เรื่องหนึ่ง^{๑๘}

จากพระราชนิพนธ์เรื่อง พระราชพิธีสิบสองเดือน ระยะเวลาที่ทรงพระราชนิพนธ์พระราชพิธีสิบสองเดือนทั้งสิ้น ๑๒ เดือน ทรงพระราชนิพนธ์พระราชพิธีละ ๑ เดือน โดยทรงพระราชนิพนธ์ขึ้น ลงในหนังสือพิมพ์วชิรญาณเป็นรายเดือน เริ่มพระราชนิพนธ์ ตั้งแต่เดือน ๑๒ ปีชวด พ.ศ.๒๔๓๑ ถึงเดือน ๑๑ ปี ฉลู พ.ศ. ๒๔๓๒ แต่เดือน ๑๑ได้ขาดไป เพราะพระองค์มีราชการอื่นเสด็จไปหัวเมือง จากลักษณะที่ทรงพระราชนิพนธ์นั้น พบว่า เนื้อหาของหนังสือ เป็นความเล่า ในปัจจุบันเปรียบเทียบกับได้กับหนังสือสารคดีเชิงวัฒนธรรม โดยมีพระราชประสงค์จะทรงชี้แจงให้ผู้อ่านเข้าใจได้แจ่มแจ้งเป็นข้อสำคัญ เมื่อจะว่าด้วยพระราชพิธีอย่างใด ทรงเริ่มต้นชี้แจงตำราเดิมของการพระราชพิธีนั้นก่อนแล้ว ทรงชี้แจงเหตุการณ์ที่ได้แก้ไขเปลี่ยนแปลงมาโดยลำดับ จนถึงได้เลิกทำ หรือคงทำพระราชพิธีนั้นอยู่อย่างไร ทรงสอบสวนตำรับตำรามากมาย และทรงรับสั่งถามผู้ทำการพิธี คือ มหาราชครูพราหมณ์เ

^{๑๕} เบญจมาศ พลดิษฐ์, **วรรณคดีชนบประเพณีและศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ภาพพิมพ์, ๒๕๒๔), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

^{๑๖} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **หนังสือพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และนิพนธ์บางเรื่อง ของเจ้าจอมหม่อมราชวงศ์สดับ ในรัชกาลที่ ๕** โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว , (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๓), หน้า ๑๒๕.

^{๑๗} เบญจมาศ พลดิษฐ์, **วรรณคดีชนบประเพณีพระราชพิธีสิบสองเดือน**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๓), หน้า ๑.

^{๑๘} เกรียงไกร สัมปัชชลิต, **หนังสืองานพระราชทานเพลิงศพพระธรรมญาณมุนี (วราณ มนุญโญ)**, **พระราชพิธีสิบสองเดือน** , (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร, ๒๔๘๐), หน้า ๒๒.

ป็นต้น ประกอบกับความรู้ที่ได้ทรงทราบจากพระบรมราชาธิบายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและความคุ้นเคยในส่วนพระองค์เองเอาความรู้ในที่ทั้งปวงนี้ทรงวินิจฉัยแล้วเรียบเรียงลงมา เป็นพระบรมราชาธิบาย

เพราะฉะนั้น ถ้าว่าโดยทางความรู้ที่จะได้จากหนังสือเรื่องนี้ นับว่าเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง โดยทางภาษาส่วนวรรณคดี จะสังเกตเห็นได้ว่ากระบวนโวหารซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ติดกับโวหารของผู้คนที่แจ่มแจ้งอ่านจับใจเหมือนกับฟังรับสั่งเล่าเองไม่มีผิด ด้วยเหตุนี้พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๒.๑.๒ เป้าหมายการพระราชนิพนธ์

เป้าหมายของการพระราชนิพนธ์ เนื่องจากโคลงพระราชพิธีทวาทศมาสของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ทรงแต่งขึ้นไว้ไม่จบ ๑๒ เดือน ทั้งข้อความพิสดารมาก ประจวบยู่ยาคาลงแน่นในโคลง ผู้ที่ไม่สันตติกาพย์ โคลง ก็จะอ่านเข้าใจยาก ทั้งรวมประเพณีของราษฎรเข้าไว้ด้วย หนังสือนี้กำหนดจะ แยกออกไปต้องการให้เป็นประโยชน์แก่คน ภายหลัง จะได้ทราบการประเพณีของพระราชพิธี อันเป็นราชการสำคัญอย่างหนึ่งของกรุงสยาม^{๑๙}

การซึ่งคิดจะเรียบเรียงพระราชพิธีสิบสองเดือนลงในหนังสือชริฎาณครั้งนี้ ด้วยเห็นว่าคำโคลงพระราชพิธีทวาทศมาส ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมสมเด็จพระบำราบปรปักษ์ทรงแต่งขึ้นไว้ กรมสมปาทิกปิกลายนี้ได้นำมาลงไว้ในหนังสือชริฎาณเกือบจะตลอดอยู่แล้ว แต่คำโคลงนั้นท่านก็ทรงไม่ทันจบครบสิบสองเดือน และในสำเนาความนั้นว่าความละเอียดทั่วไป จนการนักขัตฤกษ์ซึ่งเป็นส่วนของราษฎร ข้อความที่ว่าพิสดารมากกว่าตัวโคลงที่จะทำ จึงต้องประจวบยู่ยาคาลงให้แน่น บางทีผู้ซึ่งไม่สู้สันตติในการกาพย์โคลงก็อ่านไม่เข้าใจ และในครั้งนี้ได้คิดที่จะช่วยกันแต่ง เรียบเรียงข้อความในความประเพณีของราษฎรประชาชนในกรุงสยาม ซึ่งได้เล่นการ นักขัตฤกษ์ตามฤดูปีเดือน เพื่อจะให้ประโยชน์ที่ให้แก่ภายหลังทราบการงาน ซึ่งเรา ได้ประเพณีเป็นประเพณีบ้านเมืองอยู่ในบัดนี้ หรือในชั้นพวกเรารู้อยู่ที่ซึ่งไม่ได้ทราบ ได้เห็นการประเพณีทั่วไปของชนทั้งปวงก็จะได้ทราบ เหมือนอย่างช่วยกันสืบสวนมาเล่าสู่กันฟัง ส่วนในการพระราชพิธีประเพณีเป็นไปอยู่ในราชการนี้ก็เป็นข้อสำคัญอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นเวลาประชุมพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการพร้อมกันคราวหนึ่ง ครั้นจะรวบรวมลงเป็นเรื่องเดียวกันกับการนักขัตฤกษ์ของราษฎร ก็จะเป็นความยืดยาวปะปนพันเผื่อกันไป จึงได้คิดแยกออกไว้เสีย ต่างหาก คิดกำหนดแบ่งข้อความเป็น ๑๒ ส่วนๆ ละเดือน กำหนดจะให้ได้ออกในวันสิ้นเดือนครั้งหนึ่งไปจนตลอดปี แต่เดือนหนึ่งจะมาก บ้างน้อยบ้างตามการที่มีมากและน้อยหวังใจว่าคงจะเป็นประโยชน์แก่ผู้ซึ่งใคร่ทราบเวลา ประชุมราชการได้ ตามสมควรแก่เรื่องราวซึ่งนับว่าเป็นแต่พระราชพิธี ดังนี้ ๒๐

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ เมื่อ ปีชวด พ.ศ. ๒๔๓๑ ด้วยปีนั้นทรงรับบัญชาการหอพระสมุทรรชริฎาณแทน สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณ

^{๑๙} เบญจมาศ พลอินทร์, วรรณคดีชนบประเพณีพระราชพิธีสิบสองเดือน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๓), หน้า ๒.

^{๒๐} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน, พระราชพิธีสิบสองเดือน, กรมศิลปากรอนุญาตให้ศิลปบรรณาการพิมพ์จำหน่าย, (ธนบุรี ; โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๑), หน้า ๔-๕.

หิศ ซึ่งสมาชิกได้เลือกเป็นสภานายกประจำปี แต่ยังทรงพระเยาว์อยู่ มีพระราชประสงค์จะทรงบำรุงหนังสือ วชิรญาณ ซึ่งเป็นของพิมพ์แจกสมาชิกทุกสัปดาห์ ให้นำอ่านขึ้นกว่าแต่ก่อน จึงโปรดให้ขอแรงสมาชิกบรรดามีความสามารถในการแต่งหนังสือช่วยกันแต่ง เรื่องต่างๆ ส่งมาพิมพ์ ส่วนพระองค์ก็ทรงรับจะแต่งพระราชทานเหมือนกับผู้อื่น แล้วแต่สมาชิกจะพอใจให้ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องอย่างไร ครั้นนั้นสมาชิก ซึ่งเป็นกรรมการหอพระสมุดฯ ปรีชาภักดีกราบบังคมทูลฯ อาราธนาขอให้ทรง พระราชนิพนธ์อธิบายเรื่องพระราชพิธีต่างๆ ซึ่งทำประจำพระนครอยู่เป็นนิตย์ ด้วยเห็นว่าเป็นการที่สมาชิกทั้งหลายได้พบเห็นอยู่เสมอก็จริง แต่หาเป็นผู้ใดที่จะเข้าใจเรื่องราวเหตุผลของการพระราชพิธีทั้งปวงนั้นถ่องแท้ไม่ ครั้นไต่ถามผู้อื่นก็ไม่มีใครสามารถจะอธิบายได้ จึงเห็นพร้อมกันว่าถ้าทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ทรงพระราชนิพนธ์พระราชทานพระบรมราชาธิบายในเรื่องพระราชพิธีประจำ พระนครทั้ง ๑๒ เดือน จะเป็นประโยชน์ในทางความรู้ของสมาชิกทั้งปวง โดยเฉพาะผู้ที่มิหน้าที่ในการพระราชพิธีนั้นๆ เช่นมหาดเล็ก เป็นต้น ตลอดจน คนทั้งหลายที่จะได้ความรู้ต่อไปภายหน้าอีกเป็นอันมาก จึงทรงพระกรุณา โปรดเกล้าฯ รับอาราธนาทรงพระราชนิพนธ์หนังสือเรื่องพระราชพิธี ๑๒ เดือน ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้

ผู้ได้อ่านหนังสือเรื่องนี้จะสังเกตเห็นได้ว่า ลักษณะที่ทรงพระราชนิพนธ์ นั้นมีพระราชประสงค์จะชี้แจงให้ผู้อ่านเข้าใจให้แจ่มแจ้งเป็นข้อสำคัญ เมื่อจะว่าด้วยพระราชพิธีอย่างใด ทรงเริ่มต้นชี้แจงตำราเดิมของการพระราชพิธีนั้นก่อนแล้วทรงชี้แจงเหตุการณ์ที่ได้แก้ไขเปลี่ยนแปลงมาโดยลำดับ จนถึงได้เลิกหรือคงทำพระราชพิธีนั้นอยู่อย่างไร ทรงสอบสวนตำรับตำราบรรดามีและรับสั่งถาม ผู้ทำการพิธี มีพระมหाराชครูพราหมณ์ เป็นต้น ประกอบกับความที่ได้ทรงทราบพระบรมราชาธิบายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และความคุ้นเคยในส่วนพระองค์เอง เอาความรู้ในที่ทั้งปวงนี้ ทรงวินิจฉัยแล้วเรียบเรียง ลงเป็นพระบรมราชาธิบาย เพราะฉะนั้นถ้าว่าโดยทางความรู้ที่จะได้จากหนังสือ เรื่องนี้นับว่าเป็นอย่างถ่องแท้ถึงที่สุดที่จะถึงเป็นได้นั้นประการ ๑ หรือถ้าว่า โดยทางภาษาส่วนวรรณคดี ผู้อ่านจะสังเกตเห็นได้ว่า กระบวนโวหารซึ่ง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ผิดกับโวหารของผู้อื่นด้วยเหตุนี้พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่เฉพาะแต่เรื่องพระราชพิธี ๑๒ เดือนเรื่องเดียวถึงเรื่องใดๆ บรรดาที่ทรงเป็นความเรียงในทางบรรยายแล้ว เป็นที่นับถือของนักเรียนว่าล้าเลิศ ควรเป็น ตำราของการแต่งหนังสือได้ทุกเรื่อง^{๒๑}

จากพระราชนิพนธ์เรื่อง พระราชพิธีสิบสองเดือน เป้าหมายของการพระราชนิพนธ์ เนื่องจากโคลงพระราชพิธีทวาทศมาสของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ทรงแต่ขึ้นไว้ไม่จบ ๑๒ เดือน ทั้งข้อความพิสดารมาก ประจัญล่อยคำลงแน่นในโคลง ทำให้ผู้ที่ไม่สนทัดในกาพย์ โคลง ก็จะไม่อ่านเข้าใจยาก ทั้งรวม ประเพณีของราชกรูเข้าไว้ด้วย ทำให้เข้าใจได้ยากกว่า อันใดเป็นประเพณีและอันใดเป็นพระราชประเพณี ดังนั้น ทรงมีพระราชประสงค์จะชี้แจงให้ผู้อ่านเข้าใจให้แจ่มแจ้งเป็นข้อสำคัญ เมื่อจะว่าด้วยพระราชพิธีอย่างใด เนื้อหาของหนังสือนี้กำหนดจะแยกออกไป ต้องการให้เป็นประโยชน์แก่คนภายหลัง จะได้ทราบการประเพณีของพระราชพิธีว่ากระทำกันที่ไหน เมื่อไหร่ อย่างไร และมีวัตถุประสงค์อย่างไร

^{๒๑} เกรียงไกร สัมปชลิต , พระราชพิธีสิบสองเดือน , หนังสืองานพระราชทานเพลิงศพพระธรรมญาณมุนี (วราณ มนุญโญ) , (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พระมิ่งทอง, ๒๕๕๒), คำนำ.

ไม่เฉพาะแต่เรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือนนี้เรื่องเดียว ถึงเรื่องใดๆ บรรดาที่ทรงเป็นความเรียงในทางบรรยายแล้วเป็นที่นับถือของนักเรียนว่าล้ำเลิศ ควรเป็นตำราของการแต่งหนังสือได้ทุกเรื่อง ผู้วิจัยจึงเห็นถึงความสำคัญที่เป็นคุณอนันต์ของพระราชนิพนธ์เรื่อง พระราชพิธีสิบสองเดือนเพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของพระราชพิธีสิบสองเดือน และเพื่อวิเคราะห์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในพระราชพิธีสิบสองเดือน ตลอดจนเพื่อศึกษาคุณค่าของหลักธรรมในพระราชพิธีสิบสองเดือนที่มีต่อสังคมไทยในอดีตและปัจจุบัน

๒.๒ เนื้อหาของพระราชพิธีสิบสองเดือน^{๒๒}

พระราชพิธีสิบสองเดือน ซึ่งปรากฏรวบรวมอยู่ในหลักฐานกฎหมายตราสามดวง สมัยรัตนโกสินทร์ กฎมนเทียรบาลเป็นตำราราชประเพณีที่พวกพราหมณ์นำมาสอนตามคัมภีร์ มนุธรรมศาสตร์ของอินเดียโบราณ ให้ข้อมูลรายละเอียดเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมและประเพณีใน ราชสำนักเป็นอย่างดี โดยเฉพาะเนื้อความในกฎมนเทียรบาลตั้งแต่มาตราที่ ๑๔๕ จนถึงมาตรา ที่ ๑๗๒ ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับพระราชพิธีสิบสองเดือนในสมัยอยุธยา^{๒๓} อาทิ ในมาตรา ๑๔๕ กล่าวถึงพระราชพิธีสิบสองเดือน โดยเรียงเริ่มต้นจากเดือน ๕ ซึ่งเป็นเดือนเริ่มต้นศกใหม่ไปจนจบ ในเดือน ๔ อันเป็นเดือนสุดท้ายของปีดังนี้

"ศรีศุภสวัสดิ

เดือน ๕	การพระราชพิธีเผด็จศึกลดแจตรออกสนาม
เดือน ๖	พิธีไพบูลย์กษัตริย์พระราชมงคล
เดือน ๗	ทูลน้ำล้างพระบาท
เดือน ๘	เข้าพระวษา
เดือน ๙	ตุลาการ
เดือน ๑๐	พัทบาทพิธีสาท
เดือน ๑๑	อาสายุชแข่งเรือ
เดือน ๑๒	พิธีจองเปรียงลดชุดลอยโคม
เดือนอ้าย	(เดือน ๑ ไทย) ไล่เรือ เถลิงพิธีตริยาพาย
เดือนยี่	(เดือน ๒ ไทย) การพิธีบุตรยาภิเศกฉวีรพระโคกนัล
เดือน ๓	พิธีธำเนะเทะห
เดือน ๔	การสัปรษณิน" ^{๒๔}

พระราชพิธีซึ่งกล่าวถึงในกฎมนเทียรบาล มีความหมายดังต่อไปนี้ เดือน ๕ คือ เผด็จศึก หมายถึง การตัดปี ขึ้นปีใหม่ ลดแจตรมีความหมายคลุมเครือ แต่หลายท่านสันนิษฐานว่าหมายถึง

^{๒๒} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชพิธีสิบสองเดือน**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๕๒), คำนำ.

^{๒๓} **กฎหมายตราสามดวง**, เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๓๗), หน้า ๑๒๙- ๑๕๒.

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๙- ๑๓๐.

การลดน้ำในเดือน ๕ และออกสนามคือ พระราชพิธีเชษฐศวสนาน เป็นพระราชพิธีทอดเชือก ตามเชือก เป็นกระบวนเรื่องคชกรรม และพระราชพิธีศรีสังฆาปานกาลหรือ พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาบางครั้งเรียกต่อกันว่า พระราชพิธี ศรีสังฆาปานกาลคเชษฐศวสนาน ทำในเดือน ห้า และเดือน สิบเป็นการแสดงพระบรมเดชานุภาพของกษัตริย์และความเข้มแข็งของกองทัพ ขบวนช้าง ม้า และทหาร

เดือน ๖ คือ พระราชพิธีจรดพระนังคัล เป็นชื่อพระราชพิธีแรกนา ในกฎมนเฑียรบาลกล่าวว่า พระมหากษัตริย์มิได้เสด็จในพระราชพิธี แต่โปรดฯให้เจ้าพระยาจันทกุมาร เป็นผู้แทน โดยมอบพระแสงอาญาสิทธิให้ ซึ่งตรงกับคำให้การชาวกรุงเก่าที่กล่าวว่า พระเจ้ากรุงศรีอยุธยา โปรดฯให้พระจันทกุมารแรกนาต่างพระองค์ ส่วนพระมหาลีเจ้านางเทวีต่างพระองค์เช่นกัน นั่งเสลี่ยงเงิน มีกระบวนแห่พระเกียรติยศ ไปยังโรงพิธีที่ตำบลวัดผ้าขาว ครั้นถึงมงคลฤกษ์ พระจันทกุมารถือคันไถเทียมด้วยโคอุสุภราช ออกญาพลเทพวงโคไถ ลามรอบ นางเทพีหว่านข้าว เสร็จแล้วจึงปลดโคอุสุภราช ให้นักิน น้ำ ถั่ว งา ข้าวเปลือก ถักกินลึงใดก็มีค่านายต่างๆ กัน

เดือน ๗ คือ พระราชพิธีทูลน้ำล้างพระบาท กฎมนเฑียรบาลกล่าวไม่ชัดเจนเหมือน อย่างพระราชพิธีอื่นๆ เป็นพิธีพราหมณ์ ปรากฏในกฎมนเฑียรบาลว่า บรรดาหัวเมืองทั้งหลาย ตลอดจนข้าราชการทั้งปวงมาทูลน้ำล้างพระบาท โดยเอากะละอมน้ำตั้งศีรษะมาทูลถวายทั้งเสด็จออกรัตนสิงหาสน์เบญจาเท้าขึ้นเป็นการถวายความจงรักภักดีและความสวามิภักดิ์

เดือน ๘ คือ พระราชพิธีเข้าพรรษา มีการบวชนาคหลวง สมัยอยุธยาในแผ่นดิน พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ มีการบวชนาคหลวงเท่าพระชนมายุถือเป็นพระราชกุศลอันยิ่งใหญ่

เดือน ๙ คือ พระราชพิธีตุลาการ เป็นพิธีพราหมณ์ กระทำโดยเอาเงินชั่งเท่าน้ำหนักพระมหากษัตริย์เพื่อการสะเดาะห์เคราะห์ แล้วพระราชทานเงินนั้นให้แก่พราหมณ์

เดือน ๑๐ คือ ภัทรบทพิธีสารท หมายถึง การบวงสรวงขอบคุณพระแม่โพสพผู้เป็นเทพิตาประจำข้าวและความอุดมสมบูรณ์ของธัญญาหาร”

เดือน ๑๑ คือ พระราชพิธีอาศุขแข่งเรือ ในเดือน ๑๑ เป็นฤดูน้ำหลาก เนื่องจาก มีฝนตกหนัก ต้นข้าวในนาใกล้ชุกอ เพราะได้น้ำมากพอสำหรับหล่อเลี้ยงลำต้น จึงมีพระราชพิธี แข่งเรืออันเป็นการชักซ้อมกำลังทางเรือและฝีพาย การเตรียมความพร้อมทางน้ำได้จาก กระบวนพยุหยาตราทางชลมารค

เดือน ๑๒ คือ พระราชพิธีจองเปรียงลดชุดลอยโคม หมายถึงพระราชพิธีลอยพระประทีป

เดือนอ้าย (เดือน ๑ ไทย) คือ พระราชพิธีไล่เรือ และตรียัมปวาย เป็นพิธีพราหมณ์ที่ฉลองการเก็บเกี่ยว เป็นการอัญเชิญพระผู้เป็นเจ้าลงมาสู่โลก คือพระอิศวรและพระนารายณ์ ในภายหลังพระราชพิธี ตรียัมปวายเปลี่ยนมาทำในเดือนยี่ (เดือน ๒ ไทย)

เดือนยี่ (เดือน ๒ ไทย) คือ พระราชพิธีบุษยาภิเษกและ เฉวียนพระโคกินเลี้ยง คล้ายกับพระราชพิธีพิฆมกค

เดือน ๓ คือ พระราชพิธีธานยเทาะห์ คือ พิธีเผาข้าว เป็นพระราชพิธีคู่กับพระราชพิธีจรดพระนังคัล เพื่อให้เป็นสวัสดิมงคลแก่พืชพันธุ์ธัญญาหารของบ้านเมือง

เดือน ๔ คือ พระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ คือ พระราชพิธีทำบุญตรุษสุคติ คือ พิธีตัดปี เพื่อให้เป็นสวัสดิมงคลแก่พระนคร พระเจ้าแผ่นดิน พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการบริวารและอาณาประชาราษฎร์

ราชบุรี

ในกฎหมายเทียรบาล มาตรา ๑๕๒ ได้กล่าวถึงว่า

"พระราชพิธีแต่มีสนาม คือเบาะพอก เเผดจ์ศก ลดแจก สัมพรษณิน
พัทธบท เฉวียนพระโค ดุลापาน บุษยาภิเศก ราชาภิเศก อินทราภิเศก
คชกรรม ประธมาภิเศก ประธมกรรม มัธยมกรรม อุดมกรรม อาจารย์ยาภิ
เศก อุปราคาปราบดาภิเศก ๑๗ การพิธีนี้ย่อมสนามสำหรับหมบัตร์^{๒๕}

จากหลักฐานดังกล่าว ทำให้ทราบว่า สมัยอยุธยา มีระเบียบแบบแผนเกี่ยว กับ พระราช
ประเพณี ซึ่งผนวกความเชื่อของศาสนาพุทธและพราหมณ์เข้าด้วยกัน ความเชื่อดังกล่าวมีอิทธิพล ต่อ
คติการปกครองแบบเทวราชา กล่าวคือ พระมหากษัตริย์ทรงมีฐานะเป็นสมมติเทพ ดังนั้นการ
ประกอบพระราชพิธีและพระราชภารกิจจึงมีลักษณะเสมือนดังการปฏิบัติต่อเทพเจ้า เกี่ยวกับอายุ
ของกฎหมายเทียรบาลนี้ยังไม่สามารถกำหนดได้แน่ชัด

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรง สันนิษฐานว่า กฎมนเทียรบาลตราขึ้นในสมัย
พระบรมไตรโลกนาถ เมื่อปีขาล จุลศักราช ๘๒๐ (พ.ศ. ๒๐๐๑)^{๒๖} กฎมนเทียรบาลได้สูญหายไปเมื่อ
คราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๓๑๐ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่
๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ขึ้น ครองราชย์แล้วทรงโปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมกฎหมายเก่าไว้เป็นหมวดหมู่
ในกฎหมายตราสามดวง ในศักราช ๑๑๖๖ (พ.ศ. ๒๓๔๗)^{๒๗} ดังนั้นกฎหมายเทียรบาลจึงถูกรวบรวม
ขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง

พระราชพิธีทวาทศมาส หรือที่รู้จักกันในนามที่ว่า พระราชพิธีสิบสองเดือน^{๒๘} เป็นพระ
ราชกรณียกิจของพระเจ้าแผ่นดิน เป็นพิธีศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวกับเทพเจ้าที่จะต้องจัดทำขึ้นเป็นประจำใน
แต่ละเดือนเพื่อจะคงไว้ซึ่งความอุดมสมบูรณ์ และความมั่นคงของบ้านเมือง และเพื่อแสดงความเป็น
พระเจ้าแผ่นดิน หรือพระเจ้าจักรพรรดิราช เชื่อกันว่า หากมีการขาดตกบกพร่องในการประกอบพระ
ราชพิธีดังกล่าวจะก่อให้เกิดอันตรายแก่บ้านเมือง ดังนั้นจึงมีการประกอบพระราชพิธีสิบสองเดือนสืบ
ต่อกันเป็นเวลายาวนาน ความสำคัญของการปฏิบัติพระราชพิธีสิบสองเดือนในแต่ละยุคแต่ละสมัยนั้น
ก็เพื่อแผ่พระเดชานุภาพของพระมหากษัตริย์ให้เป็นที่ประจักษ์ เช่นการเสด็จพระราชดำเนินทอดผ้า
พระกฐินทางสถลมารคและทางชลมารคนั้นจะมีขบวนใหญ่โต ตลอดจนเป็นการเตรียมความ

^{๒๕} กฎหมายตรา ๓ ดวง, เล่ม ๑, แก้ไขปรับปรุงใหม่, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๘),
หน้า ๑๓๔.

^{๒๖} พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา, เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๓๔),
หน้า ๓๔๔.

^{๒๗} กฎหมายตรา ๓ ดวง, เล่ม ๑, แก้ไขปรับปรุงใหม่, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๘),
หน้า ๑.

^{๒๘} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน, (กรุงเทพมหานคร : สำนัก
พิมพ์ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๕๒, หน้า ๗.

พร้อมทั้งด้านการกำลังและอาวุธในคราวที่บ้านเมืองจะต้องรบพุ่งเพื่อรักษาเอกราชจากอริราชศัตรู และรวมทั้งเป็นการสร้างความเชื่อมั่นทางจิตใจให้กับสังคมในยุคนั้นๆ ด้วย^{๒๙}

พระราชพิธีทั้ง ๑๒ เดือนในสมัยอยุธยาปรากฏในกฎหมายเทียรบาล^{๓๐} ปรากฏขึ้นในสมัยอยุธยา ซึ่งสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงมีพระราชดำริว่า กฎมนเทียรบาลนี้ถูกตราขึ้นในสมัยพระบรมไตรโลกนาถเมื่อปีขาล จุลศักราช ๘๒๐ (พ.ศ. ๒๐๐๑) ซึ่งกฎหมายเทียรบาลได้สูญหายไปเมื่อคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สองพ.ศ. ๒๓๑๐ แต่เมื่อสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์เป็นเมืองหลวงแห่งใหม่แล้วพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ ทรงโปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมกฎหมายเก่าไว้เป็นหมวดหมู่ ในกฎหมายตราสามดวง ในศักราช ๑๑๖๖ (พ.ศ. ๒๓๔๗)^{๓๑}

พระราชพิธีที่มีมาในพระราชกำหนดกฎหมายเทียรบาลซึ่งได้ใช้มาแต่แรกสร้างกรุงศรีอยุธยา ก็คือพระราชพิธีสิบสองเดือนซึ่งพระเจ้าแผ่นดินทรงกระทำและถือว่าเป็นการมงคลสำหรับพระนครคือ

<u>เดือนอ้าย (เดือน ๑ ไทย)</u>	ไล่เรือเกลิงพิธีตรียัมพวาย
<u>เดือนยี่ (เดือน ๒ ไทย)</u>	การพิธีมูศยาภิเศกเถรียนพระโคกินเลี้ยง
<u>เดือน ๓</u>	การพิธีธำเนยเทาะห์
<u>เดือน ๔</u>	การพิธีสัมพัจฉรฉินท์
<u>เดือน ๕</u>	พระราชพิธีเผด็จศึกกลดแจตรหรือรดเจตรอกสนาม
<u>เดือน ๖</u>	พิธีไพศาย์จรดพระราชวังคัล
<u>เดือน ๗</u>	ทูลน้ำล้างพระบาท
<u>เดือน ๘</u>	เข้าพรรษา
<u>เดือน ๙</u>	ตุลาการ
<u>เดือน ๑๐</u>	ภัทรมหพิธีสารท
<u>เดือน ๑๑</u>	อาศุขยแข่งเรือ
<u>เดือน ๑๒</u>	พิธีจองเปรียงลดชุดลอยโคม

เป็นพระราชพิธีที่มีมาในพระราชกำหนดกฎหมายเทียรบาลซึ่งได้ตั้งขึ้นแต่แรกสร้างกรุงทวารวดีศรีอยุธยาโบราณ แสดงพระราชพิธีประจำเดือน ๑๒ เดือนไว้ ว่าเป็นการซึ่งพระเจ้าแผ่นดินได้ทรงทำว่าเป็นการเป็นมงคลสำหรับพระนครทุกปีมิได้ขาด^{๓๒}

จากเนื้อหาของหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือน ผู้วิจัยสามารถแยกพระราชพิธี พิธี พระราชกุศล พระกระแสดรงตักเตือนเจ้าพนักงาน ได้ดังตาราง ดังต่อไปนี้คือ

^{๒๙} เทพพิฑู ออกญา (ฉิม กรอเสม), ศานติ ภักดีคำ(แปล), พระราชพิธีทวาทศมาสหรือพระราชพิธีสิบสองเดือนกรุงเทพมหานครฉบับฉลองครบรอบ ๕๕ ปีการสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตไทย - กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พิมพ์ลักษณ์, ๒๕๕๐, หน้า ๑.

^{๓๐} กฎหมายตรา ๓ ดวง, เล่ม ๑, แก้ไขปรับปรุงใหม่, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๘), หน้า ๙๕-๑๑๖.

^{๓๑} ฉัตรบงกช ศรีวัฒนสาร, “การพระราชพิธีสิบสองเดือนในจิตรกรรมฝาผนัง วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม กรุงเทพมหานคร”, (ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๖), หน้า ๑๔.

^{๓๒} อ้างแล้วใน, พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๕๒, หน้า ๓.

เดือน	พระราชพิธี	พิธี	การพระราชกุศล	พระกระแสรุ่งดักเตือน
เดือน อ้าย	พระราชพิธีไล่เรือ	๑. พิธีฉะยีนพระโค กินเลี้ยงครั้งกรุงเก่า	๑. การพระราชกุศล เลี้ยงขนมเบื้อง	
		๒. พิธีจองเปรียง	๒. การพระราชกุศล เทศนามหาชาติ	
		๓. พิธีไล่เรือ		
เดือน ยี่	๑. พระราชพิธี บุษยาภิเษก	๑. พิธีเข้าเจ้าหงส์		
	๒. พระราชพิธี ตรียัมปวายตรีปวาย	๒. พิธีตรีปวาย		
		๓. พิธียื่นชิงช้า		
	๓.พระราชกุศลถวาย ผ้าจำพรรษา			พระกระแสรุ่งดักเตือน
เดือน ๓		๑. พิธีชานยเทาะห์ เผาข้าวครั้งกรุงเก่า	๑.พระราชกุศล มาฆบูชา	
		๒. พิธีศิวาราตรี	๒.พระราชกุศล เลี้ยงพระตรุษจีน	พระกระแสรุ่งดักเตือน
เดือน ๔	พระราชพิธีสัมพุทธ ฉินท์		๑.พระราชกุศล กาลานุกาลพิธีตรุษ	
เดือน ๕	๑. พระราชพิธีศรีสัจ จปานกาล	๑. พิธีถือน้ำ		
	๒. พระราชพิธีค เชนทร์ศวสนา	๒. พิธีสนาน		
		๓. พิธีทอดเชือก ตาม เชือก		
		๔. พิธีสงกรานต์		พระกระแสรุ่งดักเตือน
เดือน ๖	๑.พระราชพิธีพืชมงคล	๑. พิธีจรดพระนังคัล	พระราชกุศลในท้อง พระโรง	
	๒.พระราชพิธีจรด พระนังคัล	๒. พิธีแรกนา		
	๓.พระราชพิธีวิสาขบูชา	๓. พิธีวิสาขบูชา		พระกระแสรุ่งดักเตือน

เดือน ๗	๑. พระราชพิธี เคณฑ์คือทิ้งข่าง		๑. พระราชกุศล สลาภกัณฑ์	
	๒. พระราชพิธีทูลน้ำ ล้างพระบาท		๒. พระราชกุศลหล่อ เทียนพรรษา	
			๓. พระราชกุศล วันที่ ๓๑ พฤษภาคม,	พระกระแสะ ทรงตักเตือน
เดือน ๘	พระราชพิธี เข้าพรรษา	พิธีการเข้าพรรษา	๑. พระราชกุศล ฉลองเทียน พรรษา	
			๒. พระราชกุศล เสด็จถวายฟุ่ม	พระกระแสะ ทรงตักเตือน
เดือน ๙	พระราชพิธีพืชม ศาสตร์	๑. พิธีตุลาการ	พระราชกุศลในวัน ประสูติและสวรรคต สมเด็จพระพระ บุพการี	พระกระแสะ ทรงตักเตือน
		๒. พิธีพืชมศาสตร์		
		๓. พิธีพราหมณ์		
เดือน ๑๐	พระราชพิธีสารท	๑. พิธีกวนข้าวทิพย์	๑. พระราชกุศลใน พิธีสารท	
	พระราชพิธีเฉลิมพระ ชนมพรรษา	๒. พิธีตุลาการ	๒. พระราชกุศล กาลานุกาล	พระกระแสะ ทรงตักเตือน
			๓. พระราชกุศลตัก บาตรน้ำผึ้ง	
			๔. พระราชกุศล ฉลองพระชันษา	
			๕. พระราชกุศล ปล่อยปลา	พระกระแสะ ทรงตักเตือน
เดือน ๑๑		๑. พิธีแข่งเรือ	๑. พระราชกุศลใน พิธีสารท	
		๒. พิธีทอดเชือกตาม เชือก		
		๓. พิธีออกพรรษา		
		๔. พิธีลอยพระประทีป		
		๕. พิธีพระกฐิน		

เดือน ๑๒	๑. พระราชพิธี จองเปรียง		๑. พระราชกุศล ฉลองไตรปี	
	๒. พระราชพิธีกะติเก ยา		๒. พระราชกุศล กาลานุกาล	พระกระแสะ ทรงตักเตือน
	๓. พระราชพิธีลอย พระประทีป		๓. พระราชกุศลแจก เบี้ยหวัด	พระกระแสะ ทรงตักเตือน
	๔. พระราชพิธีฉัตร มงคล			

ในหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือน จะเริ่มต้นด้วยพระราชพิธีเดือน ๑๒ ถึงพระราชพิธีเดือน ๑๒ และจบด้วยพระราชพิธีเดือน ๑๑ แต่ในงานวิจัยนี้ได้เรียงโดยเริ่มจากพระราชพิธีเดือนอ้าย (เดือน ๑ ไทย) และจบด้วยเดือน ๑๒ เพื่อให้เป็นที่เข้าใจ แลเรียงตามเดือนในระบบสากลทั่วไป โดยเรียงจากพระราชพิธีเดือนอ้าย (เดือน ๑ ไทย) โดยเริ่มจากพระราชพิธีไล่เรือเป็นลำดับแรก พระราชพิธีสิบสองเดือน เป็นพระราชพิธีที่มีเนื้อหาว่าด้วยเรื่องพระราชพิธีต่างๆ ที่จัดขึ้นทั้งในสมัยโบราณ และในสมัยที่ทรงแต่ง รวมหลายสิบพระราชพิธีด้วยกัน ทรงเล่าถึงพระราชพิธีสิบสองเดือนด้วยสำนวนภาษาที่ไม่เคร่งครัด อย่างตำราโดยทั่วไป ในสมัยใหม่อาจเรียก ได้ว่าพระราชพิธีสิบสองเดือน ความเป็นพระราชพิธีใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ เป็น สารคดี เนื้อหา มีรายละเอียดของพระราชพิธีในส่วนต่างๆ อย่างครบถ้วน นอกจากทรงเล่าถึงพระราชพิธีตามตำรับโบราณแล้วยังทรงมีพระราชวินิจฉัยในเรื่องต่างๆ ได้อย่างแยบยล โดยทรงสอดแทรกเกร็ดความรู้ และพระกระแสทรงตักเตือนเจ้าพนักงานไว้ ด้านท้าย ดังที่ปรากฏใน

พระราชพิธีจองเปรียง^{๓๓}

การพระราชกุศลฉลองไตรปี^{๓๔}

พระราชกุศลกาลานุกาล^{๓๕}

พระราชกุศลแจกเบี้ยหวัด^{๓๖}

พระราชพิธีฉัตรมงคล^{๓๗}

พระราชกุศลเทศนามหาชาติ^{๓๘}

พระราชกุศลถวายผ้าจำพรรษา^{๓๙}

พระราชกุศลเลี้ยงพระตรุษจีน^{๔๐}

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐.

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔.

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑.

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕.

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓.

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๗.

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๐.

พระราชกุศลกาลานุกาลพิธิตรุษ^{๔๑}
 พระราชพิธีศรีสังฆปานกาล^{๔๒}
 พิธีทอดเชือก ตามเชือก อันเป็นต้นของพิธีสนาน^{๔๓}
 พิธีสงกรานต์ พิธีพืชมงคลและพิธีจรดพระนังคัล^{๔๔}
 พระราชพิธีวิสาขบูชา (การวิสาขบูชา)^{๔๕}
 การพระราชกุศลสลาภัต^{๔๖}
 พระราชพิธีเข้าพรรษา^{๔๗}
 พระราชกุศลในวันประสูติและสวรรคตสมเด็จพระบูรพาริ^{๔๘}
 พระราชกุศลกาลานุกาล^{๔๙}
 พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา^{๕๐}

พระราชพิธี พิธี การพระราชกุศลเหล่านี้จะมี พระกระแสนตรงตักเตือนเจ้าพนักงานในการ
 พระราชพิธี พิธี การพระราชกุศลเหล่านั้นได้มีแบบแผน ประพฤติปฏิบัติอย่างถูกต้องตามราช
 ประเพณี อันเป็นราชการสำคัญอย่างหนึ่ง จึงแยกเฉพาะพระราชพิธีเท่านั้นไว้ในวรรณกรรมเรื่อง
 พระราชพิธีสิบสองเดือน

โดยเริ่มจากพระราชพิธีเดือนอ้าย (เดือน ๑ ตามจันทรคติของ ไทย) และจบด้วยเดือน ๑๒
 เพื่อให้เป็นที่เข้าใจ แลเรียงตามเดือนในระบบสากลทั่วไป โดยเรียงจากพระราชพิธีเดือนอ้าย (เดือน
 ๑ ไทย) จากเนื้อหาในหนังสือที่เริ่มจากพระราชพิธีเดือนสิบสอง, เดือนอ้าย, เดือนยี่, เดือน ๓, เดือน
 ๔, เดือน ๕, เดือน ๖, เดือน ๗, เดือน ๘, เดือน ๙, เดือน ๑๐ และจบด้วยเดือนสุดท้ายคือ เดือน ๑๑
 โดยมีเนื้อหาอธิบายรายละเอียดของแต่ละพระราชพิธีในแต่ละเดือนโดยเริ่มจากเดือนอ้าย (เดือน ๑
 ของไทย) ไปจนถึงเดือน ๑๒ (เดือนสุดท้ายของไทยตามจันทรคติ) โดยสังเขป ดังนี้คือ

๒.๒.๑ พระราชพิธีเดือนอ้าย (เดือน ๑ ไทย)^{๕๐}

๑) พระราชพิธีไล่เรื่อ^{๕๑}

การพระราชพิธีในเดือนอ้าย (เดือน ๑ ไทย) ตามที่มาในกฎมนเฑียรบาลว่าไล่เรื่อเถลิงพิธี
 ตรียมพวาย เช่นได้นับและอธิบายในคำนำนั้น ว่าเป็นพิธีเปลี่ยนกันกับเดือนยี่ (เดือน ๒ ไทย) แต่การที่
 เปลี่ยนกันนั้นประสงค์ว่าแต่ตรียมพวาย ซึ่งยังเป็นพิธียังคงทำอยู่ในกรุงเทพฯ แต่พิธีไล่เรื่อซึ่งอยู่หน้า

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๓.

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๗.

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๒.

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๑.

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๐.

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐๐.

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓๓.

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖๕.

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๙๕.

^{๕๐} อ้างแล้วใน, พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๕๒, หน้า ๓๖-๔๓.

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖-๓๘.

พิธีตรียัมพวายนั้นคงยังเป็นเดือนอ้าย (เดือน ๑ ไทย) อยู่พิธีนี้เป็นพิธีไล่น้ำตามคำที่กล่าวกันมา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับสั่งอยู่เรื่อยๆ เป็นต้นว่า การที่ยกโคมชัยในพิธีจงเปรียงนั้น ถือกันว่าเสาโคมยังไม่ลดแล้ว น้ำยังไม่ลด นัยหนึ่งว่าถ้าไม่ยกเสาโคมแล้วน้ำจะลด การที่ยกเสาโคมนั้นเป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งให้น้ำอยู่เลี้ยงต้นข้าวให้แก่ทั่วถึงก่อน เป็นพิธีอุปการะแก่การนาอยู่ด้วย^{๕๒}

ส่วนการพระราชพิธีไล่น้ำนั้นเป็นพิธีข้างจะให้น้ำลดเร็วๆ คือ ถึงเดือนอ้าย (เดือน ๑ ไทย) แล้วน้ำยังมากไม่ลด เมล็ดข้าวในรวงแก่หล่นร่วงลงเสียในน้ำ ถึงโดยว่าจะค้างอยู่ก็เป็น ข้าวเมล็ดหักละลายไป เพราะเกี่ยวไม่ได้ด้วยน้ำมาก จึงต้องกระวนกระวายชวนชวายนที่จะให้น้ำลด การพิธีนี้คงจะต้องทำในเดือนอ้าย (เดือน ๑ ไทย) จะเลื่อนไปเดือนยี่ (เดือน ๒ ไทย)

พระราชพิธีเดือนอ้าย (เดือน ๑ ไทย) ตามที่ปรากฏในกฎหมายพิธีบาลว่า "ไล่น้ำเรือเถลิงพิธีตรียัมพวาย" พิธีนี้เป็นพิธีไล่น้ำหรือจะให้น้ำลดเร็วๆ เพื่อให้การเกี่ยวข้าวได้สะดวกและได้ผลดีแต่ไม่ได้จัดทำสม่ำเสมอทุกปี มักทำในปีที่น้ำลดเท่านั้น ในพิธีนี้ชวนแห่คล้ายเสด็จพระราชดำเนินพระภิกษุและให้อาลักษณ์หรือราชบัณฑิตอ่านคำประกาศตั้งสัตยาธิษฐาน นมัสการพระรัตนตรัยเทพยดา และพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งนับเป็นสมมติเทพยดาแล้วอ้างความสัตย์ซึ่งมีต่อเทพยดาทั้งสามคือ วิสุทธิเทพยดา อุปาติกเทพยดาและสมมติเทพยดาขอให้บันดาลให้น้ำลดลง^{๕๓}

พระราชพิธีไล่น้ำหรือไล่น้ำ^{๕๔} นี้เป็นพระราชพิธีไล่น้ำตามคำที่กล่าวกันมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับสั่งอยู่เรื่อยๆ เป็นต้นว่าการที่ยกโคมชัยในพิธีจงเปรียงนั้น ถือกันว่าเสาโคมยังไม่ลดแล้ว น้ำยังไม่ลด นัยหนึ่งว่าถ้าไม่ยกเสาโคมแล้วน้ำจะลด การที่ยกเสาโคมนั้นเป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งให้น้ำอยู่เลี้ยงต้นข้าวให้แก่ทั่วถึงก่อน เป็นพิธีอุปการะแก่การนาอยู่ด้วย.....นับว่าเป็นพิธีที่กระวนกระวายชวนชวายนจะให้ให้น้ำอยู่เลี้ยงต้นข้าวให้นานหน่อยหนึ่ง^{๕๕}

๒) พระราชกุศลเลี้ยงขนมเบื้อง^{๕๖}

การเลี้ยงขนมเบื้องนับเป็นตรุษอย่างหนึ่งในรอบปี กำหนดกันเอาเมื่อพระอาทิตย์ออกสุดทางใต้ตกนิจ เป็นวันหยุดจะกลับขึ้นเหนืออยู่ในองศา ๘ องศาในราศีธนู ไม่กำหนดแน่ว่าเป็นวันที่ค่าและไม่มีการสวดมนต์เช่นพระราชพิธีใดๆ อีกด้วย ทรงเกณฑ์พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในเลงขนมเบื้อง และนิมนต์พระสงฆ์ตั้งแต่เจ้าพระ และพระราชอาคันตุกะมาฉันในพระที่นั่ง อมรินทรวินิจฉัย เป็นงานพระราชกุศลในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เวลาที่กำหนดพระราชทานเลี้ยงขนมเบื้องในระยะนี้เพราะกุ้งชุกชุมน้ำลดลงตลิ่งก็แห้ง กุ้ง ปลาหลงหางมากมาย ทั้งกุ้งก็มีมันมาก ปีหนึ่งมีเพียงหนหนึ่ง เพราะไส้ขนมเบื้องนั้น ต้องประกอบด้วยกุ้งจึงอร่อย ส่วนข้าวในนาเมื่อน้ำลดข้าวก็เริ่มแก่ รอทที่จะสุกเก็บเกี่ยวได้เป็นเดือนที่นาไร่กำลังบริบูรณ์ และเฉพาะต้องมีกุ้งมีมันมากจึงเป็นเวลาเลี้ยงขนมเบื้อง แต่การเลี้ยงขนมเบื้องในแผ่นดินปัจจุบันนี้ ไม่ได้เสด็จออกมาหลายปีแล้ว ค่อนอยู่ข้างจะเป็นการมีดๆ^{๕๗}

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑.

^{๕๓} อ้างแล้วใน, พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๕๒, หน้า ๓๖.

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๙.

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖.

^{๕๖} อ้างแล้วใน, พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๕๒, หน้า ๔๐.

^{๕๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐.

๓) การพระราชกุศลเทศนามหาชาติ^{๕๘}

มีการพระราชกุศลในเดือนอ้าย (เดือน ๑ ไทย) นี้ก็อย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นการประจำปีอยู่ แต่เป็นการซึ่งเลื่อนๆมา มีใช้แบบกำหนด คือ เทศนามหาชาติ เป็นเทศนาสำหรับแผ่นดิน และเป็นพระราชกุศลนิจสมัยประจำปี เดิมมี ๓๓ กัณฑ์ กำหนดเครื่องภัณฑคล้ายบริหารกฐินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จะกระทำในเดือน ๑๑วันขึ้น ๑๔ ค่ำและวันขึ้น ๑๕ ค่ำมีเทศนามหาชาติ วันแรม ๑ ค่ำ มีอริยสัจครบ ๓๐ กัณฑ์ เมื่อเทศนาจบจึงเสด็จลงลอยพระประทีป เฉพาะในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้มีการเทศนามหาชาติหลวงเป็นงานใหญ่ โดยเกณฑ์พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการทำกระຈาดใหญ่บูชากัณฑ์เทศน์^{๕๙}

๒.๒.๒ พระราชพิธีเดือนยี่ (เดือน ๒ ตามจันทรคติของไทย)^{๖๐}

๑) พระราชพิธีบูชาภิเชก^{๖๑}

พระราชพิธีเดือนยี่ (เดือน ๒ ไทย) คงนับพระราชพิธีบูชาภิเชกเข้ามาไว้เพราะเป็นพิธีสงฆกรรมอย่างหนึ่งในจำนวนพระราชพิธีมีसन ๑๗ อย่าง มีชื่อ บูชาภิเชกในจำนวนนั้นด้วย ไม่มีข้อความละเอียดกล่าวเกี่ยวกับพิธีนี้ไว้ด้วยจะหาข้อความให้ละเอียดขึ้นไปกว่านี้ไม่ได้ ด้วยเป็นพระราชพิธีโหมมยานอย่างเชื่อง เหมือนพิธีฉะวินโคกนึ่งจึงได้สรุปไว้^{๖๒}

๒) การพระราชพิธีตรียัมพวาย ตรีปวาย^{๖๓}

การพระราชพิธีตรียัมพวายซึ่งเปลี่ยนมาแต่เดือนอ้าย (เดือน ๑ ไทย) การพิธีนี้ซึ่งกำหนดทำในเดือนอ้าย (เดือน ๑ ไทย) เป็นพิธีใหญ่และทำบุญตรุษเปลี่ยนปีใหม่ของพราหมณ์จัดทำขึ้นที่เทวสถานทั้งสามของพระนครได้แก่ เทวสถานพระอิศวร พระมหาวิฆเนศวร และพระนารายณ์ตามลำดับพิธีตรียัมพวาย^{๖๔} เป็นพิธีต้อนรับพระอิศวรผู้เป็นเจ้าเสด็จลงมาเยี่ยมโลกปีละครั้ง ครั้นถึงกำหนด ๑๐ วัน รับวันขึ้น ๗ ค่ำ เดือนอ้าย (เดือน ๑ ไทย)เป็นวันเสด็จลง วันแรม ๑ ค่ำเป็นวันเสาร์เสด็จกลับในวัน ๑ ค่ำ พระนารายณ์เสด็จลงมา วันแรม ๕ ค่ำเสด็จกลับสำหรับพิธีต้อนรับพระอิศวรนั้นเป็นการเอิกเกริกครึกครื้น มีผู้คนไปรับแจกข้าวตอกข้าวเฒ่าที่เหลือจากสรวงสังเวศเพื่อนำไปเก็บเป็นสวัสดิมงคล แต่ส่วนการพระราชพิธีตรีปวายของพระนารายณ์นั้นทำอย่างเงียบๆ ในการพิธีนี้จัดให้ข้าราชการที่ได้รับพระราชทานพานทองยี่นึ่งซึ่งชำลัดเปลี่ยนกันคนละปีและจัดให้มีการโล้ชิงช้าในพิธีนี้ด้วย ต่อจากนั้นก็มีการเสด็จพระผู้เป็นเจ้า ในการนี้พระเจ้าแผ่นดินจะเสด็จส่งพระผู้เป็นเจ้าโดยขบวนช้างถึงเทวสถานดังกล่าวแล้วด้วย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดเกล้าฯ ให้เพิ่มพิธีสงฆ์ขึ้น โดยในตอนกลางวันโปรดให้พระสงฆ์เข้ารับพระราชทานฉัน ณ พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ และสวดมนต์ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามในเวลากลางคืน สำหรับถวายอาหาร

^{๕๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐-๔๔.

^{๕๙} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๕๒, หน้า ๔๔.

^{๖๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔.

^{๖๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔.

^{๖๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔.

^{๖๓} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๕๒, หน้า ๔๔.

^{๖๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔.

หน้าพระพุทธรูปปฏิมากรนั้น มีการถวายด้วยข้าวตอก มะพร้าว กล้วย อ้อย เพิ่มขึ้นเหมือนกับเครื่องสังเวทหน้าเทวรูปในเทวสถาน ตรียาวนี้เป็นพิธีปีใหม่ของพราหมณ์ ตรงกันกับพิธีมะหะหร้าของพวกแขกเจ้าเซ็น นับเป็นทำบุญตรุษเปลี่ยนปีใหม่ จึงเป็นพิธีใหญ่ของพราหมณ์^{๖๕}

สรุปได้ว่า พระราชพิธีตรียัมปวาย เป็นพิธีที่กระทำกันในตอนต้นปี ถือว่าเป็นช่วงขึ้นปีใหม่ของพราหมณ์(ฝ่ายไทย) และเป็นพิธีอัญเชิญเสด็จพระอิศวรลงมาสู่โลกมนุษย์เพื่อเยี่ยมโลก เป็นเวลา ๑๐ วัน ตั้งแต่วันขึ้น ๖ ค่ำ เดือนอ้าย (เดือน ๑ ไทย) เป็นวันเสด็จลง (ปีนี้ตรงกับวันที่ ๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๒) จนถึงวันแรม ๑ ค่ำ เดือนยี่ (เดือน ๒ ไทย) เป็นวันเสด็จกลับ (ปีนี้ตรงกับวันที่ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๒) โดยในระหว่างที่พระอิศวรเสด็จประทับอยู่ในโลกมนุษย์เป็นเวลา ๑๐ วันนี้ พราหมณ์จะประกอบพิธีต้อนรับที่เรียกว่า "ตรียัมปวาย" มีการอ่านโคลกสรรเสริญ ถวายข้าวตอก ดอกไม้ ผลไม้ต่างๆ และมีเทพยดาทั้งหลาย เป็นต้นว่า พระอาทิตย์ พระจันทร์ พระแม่คงคา และพระแม่ธรณี มาประชุมพร้อมกันเพื่อรับเสด็จ (ซึ่งรูปเทพยดาดังกล่าว ถูกจำลองมาเป็นนางกระดาน เพื่อทำพิธีฝังไว้ในหลุมข้างสถานพระอิศวร สมมติแทนเทพยดามาเข้าเฝ้าพระเป็นเจ้า เป็นเวลา ๓ วันตั้งแต่วันขึ้น ๘ ค่ำ ถึง วันขึ้น ๑๑ ค่ำ) และในอดีตจะมีการประกอบพิธีโล้ชิงช้า ซึ่งปัจจุบันพิธีโล้ชิงช้านี้ได้ยกเลิกไปแล้ว ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๗

๓) การพระราชกุศลถวายผ้าจำพรรษา^{๖๖}

การพระราชกุศลอันนี้ เกิดมีขึ้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยมีพระราชประสงค์จะบำเพ็ญพระราชกุศลถวายผ้าจำพรรษาตามอารามต่างๆ ที่มีพระบรมอัฐิและพระอัฐิ มีพิธีสวดมนต์เลี้ยงพระ และถวายปัจจัยไทยทานแล้วทอดผ้าสดับปรกณของหลวง แต่กำหนดที่จะถวายเมื่อใดนั้นไม่แน่ สุดแต่ว่างราชการเวลาใดในเขตจิวรกาล คือตั้งแต่เดือน ๑๒ แรม ๑ ค่ำ ไปจนถึงขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๔ เป็นใช้ได้ทั้งสิ้น^{๖๗}

๒.๒.๓) พระราชพิธีเดือน ๓^{๖๘}

๑) พิธีธำเนยเทาะห์เผาข้าวครั้งกรุงเก่า^{๖๙}

การพระราชพิธีในเดือน ๓ นี้ กฎมณเฑียรบาลจดไว้ว่า พิธีธำเนยเทาะห์หรือธัญเทาะห์ แต่ในจดหมายเหตุขุนหลวงหาว่าจดไว้ว่าธัญเทาะห์คือ พิธีเผาข้าว เพื่อการเสี่ยงทายการพิธีเผาข้าวนี้เป็นการคู่กันกับพิธีจรดพระนังคัลซึ่งเป็นการทำเพื่อสวัสดิมงคลแก่ธัญญาหารอันเป็นเสบียงสำหรับพระนคร ในแผ่นดินพระบรมโกศนี้เล่นพิธีมาก ด้วยเป็นฤดูเวทย์มนต์คาถาอยู่คงกระพันชาตรี หมอดูกระทำลั่นนัก รวบรวมใจความลงว่า การพิธีเผาข้าวนี้เป็นการคู่กันกับพิธีจรดพระนังคัล เพื่อให้เป็นการสวัสดิมงคลแก่ธัญญาหาร ซึ่งเป็นเสบียงสำหรับพระนคร ได้ข้อความตามพิธีเผาข้าวแต่เท่านี้^{๗๐}

พระราชพิธีในเดือน ๓ ตามที่มาในกฎมณเฑียรบาล ว่าด้วยเรื่องพระราชพิธีธำเนยเทาะห์เผาข้าวครั้งกรุงเก่า พระราชพิธีนี้เป็นพระราชพิธีที่เราไม่คุ้นชื่อ บางคนอาจไม่เคยได้ยิน เนื่องจากไม่มี

^{๖๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔.

^{๖๖} อ้างแล้วใน, พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๕๒, หน้า ๖๓-๖๗.

^{๖๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๓.

^{๖๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๘-๗๕.

^{๖๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๘-๗๐.

^{๗๐} อ้างแล้วใน, พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๕๒, หน้า ๖๘.

การกระทำพระราชพิธีนี้เลยในสมัยรัตนโกสินทร์ เป็นต้นมา พระราชพิธีนี้ปรากฏอยู่ในหนังสือ นางนพมาศ ภูมิณฑิยบาล รวมถึงพระราชนิพนธ์พระราชพิธีสิบสองเดือน ของรัชกาลที่ ๕ ด้วย จุดประสงค์ของพระราชพิธีก็คือ เพื่อบูชาพระโพสพเทพเจ้าแห่งธัญพืชและ มีการเสี่ยงทายในการสร้างขวัญและกำลังใจให้แก่เกษตรกร รูปแบบของการประกอบพิธีกรรมในพระราชพิธีธานยเทาะห์เป็นรูปแบบพิธีกรรมที่ เกิดจากความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ ซึ่งเชื่อว่า พระโพสพเป็นเทพเจ้าที่คอยปกป้องรักษาข้าวให้มีความอุดมสมบูรณ์ เมื่อสิ้นสุดฤดูกาลทำนาจึงควรมีการบูชาเพื่อขอบคุณและส่งพระโพสพหลังจากที่ ท่านช่วยดูแลรักษาข้าวมาตลอดฤดูกาล การจัดการกับตอ หรือซัง หรือฟางข้าว เป็นเรื่องที่สำคัญและเชื่อว่าเป็นเรื่องศักดิ์สิทธิ์ที่ส่งผลถึงความมั่นคง ของชีวิตในอนาคตด้วย ว่าข้าวที่เพาะปลูกในปีต่อไปจะเจริญงอกงามอุดมสมบูรณ์มากน้อยอย่างไร ขึ้นอยู่กับการจัดการของปีนี้ เหตุนี้เองจึงมีพิธีกรรมเรียกว่า “เผาข้าว” หมายถึงการจุดไฟเผาตอ หรือซังในนา พระราชพิธีธานยเทาะห์ก็คือพิธีกรรมเผาข้าว นั่นเอง จุดประสงค์ของพระราชพิธีก็คือ เพื่อบูชาพระโพสพเทพเจ้าแห่งธัญพืชและ มีการเสี่ยงทายในการสร้างขวัญและกำลังใจให้แก่เกษตรกร รูปแบบของการประกอบพิธีกรรมในพระราชพิธีธานยเทาะห์เป็นรูปแบบพิธีกรรมที่ เกิดจากความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ ซึ่งเชื่อว่า พระโพสพเป็นเทพเจ้าที่คอยปกป้องรักษาข้าวให้มีความอุดมสมบูรณ์ เมื่อสิ้นสุดฤดูกาลทำนาจึงควรมีการบูชาเพื่อขอบคุณและส่งพระโพสพหลังจากที่ ท่านช่วยดูแลรักษาข้าวมาตลอดฤดูกาล

๒) พิธีศิวราตรี^{๗๑}

ส่วนการพิธีลอยบาปของพราหมณ์คล้ายๆ มหาปวารณาจึงโปรดให้ทำตามธรรมเนียมเดิม ซึ่งเรียกว่า ศิวราตรี มีมาแต่โบราณแล้วหยุดไปเพิ่งกลับมาทำในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอีก กำหนดทำในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ แต่เพราะเป็นพิธีพราหมณ์โดยเฉพาะจึงไม่มีของหลวงพระราชทานในพิธีนี้^{๗๒}

ส่วนการพิธีของพราหมณ์ ซึ่งเรียกว่า ศิวราตรี ซึ่งเป็นพิธีมาแต่โบราณ จะขาดสูญเสียแต่ครั้งใดไม่ปรากฏ ตั้งแต่ตั้งกรุงรัตนโกสินทร์นี้ยังไม่เคยทำ เพิ่งมาขึ้นในแผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในหมู่กริ้วพระสงฆ์ว่าไม่ทำปวารณา และไม่ทำอุโบสถ เป็นการละเลยข้อสำคัญตามวินัยบัญญัติเสีย ซึ่งจะได้กล่าวต่อไปในเดือนสิบเอ็ด

ส่วนพิธีศิวราตรีนี้ เป็นพิธีลอยบาปของพราหมณ์คล้ายๆ มหาปวารณาจึงโปรดให้ทำตามธรรมเนียมเดิม พิธีนี้ทำในวันเดือน ๓ ขึ้น ๑๕ ค่ำ คือ เวลาค่ำพระมหाराชครูทำพิธีเริ่ม แต่กระสุทธีอัตตสุทธีตามแบบเหมือนพิธีทั้งปวง แล้วเอาเสาปัก ๔ เสาเชือกผูกคอกหม้อโยงเสาทั้ง ๔ ภายได้หม้อตั้งพระศิวลึงค์ เจาะหม้อให้น้ำหยดลงมาได้ทีละน้อยเอาชั่งสอดไว้ในช่องหม้อเจาะนั้นเฉพาะตรงพระศิวลึงค์ ให้น้ำหยดลงถูกพระศิวลึงค์ทีละน้อยแล้วไหลลงตามรางซึ่งรองรับ พระศิวลึงค์ซึ่งพราหมณ์ ในประเทศอินเดีย ซึ่งข้าพเจ้าเคยไปเห็นเรียกว่า โยนิ แล้วมีหม้อรองที่ปากกรอนั้นเติมน้ำและเปลี่ยนหม้อไปจนตลอดรุ่งเวลาใกล้รุ่งทำพิธีหุงข้าวหม้อหนึ่งในเทวสถาน เจือน้ำฝ้าน้ำตาลมนเนย และเครื่องเทศต่าง ๆ สุกแล้วแจกกัน กินคนละเล็กละน้อยทุกคนทั่วกัน พอได้อรุณก็พากันลงอาบน้ำในคลอง สระผม

^{๗๑} อ้างแล้วใน, พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๕๒, หน้า ๗๐-๗๑.

^{๗๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑-๗๒.

ด้วยน้ำที่ทรงพระศิวลึงค์ ผมที่ร่วงในสระนั้นเก็บลอยไปตามน้ำ เรียกว่า ลอยบาป เป็นการเสร็จพิธีศิวราตรีในวันเดียวนั้น แต่การพิธีนี้ไม่มี ของหลวงพระราชทานเป็นของพราหมณ์ทำเอง เมื่อวิเคราะห์ดูการที่ทำนี้ เห็นว่าเป็นการย่อมาเสียแต่เดิมแล้ว

ในเมืองเบนนารีส คือ เมืองพาราณสี ซึ่งข้าพเจ้าเคยไปเห็นเองในที่นั้น เบื้องหน้าแต่เวลาจวนอรุณ พราหมณ์ทั้งปวงนับด้วยพันคน มีหม้อทองเหลืองคนละใบทูนศีรษะเดินไปริมฝั่งแม่น้ำคงคานั้นที่แท่นก่อบ้าง ก้อนศิลาในน้ำบ้าง เอาหม้อทองเหลืองตักน้ำขึ้นมาเสกบนแล้วบ้วนปากล้างหน้าเสกอะไรต่ออะไรไป อีกหน่อยหนึ่ง แล้วโดดลงในน้ำดำศีรษะลงในน้ำสามครั้ง แล้วควักดินที่ท้านั้นมาผูกแทนสบู่ เวลาจะถูก็กรรมคาถาอะไรอีกแล้ว อาบน้ำล้างตัวหมดจดนุ่งผ้าห่มผ้า เอาหม้อทองเหลืองตักน้ำทูนศีรษะลงมาที่วัดพราหมณ์ ในวัดนั้นมีที่ไว้เทวรูปสัณฐานเหมือนปรางค์อย่างโบราณ มีมุขยื่นออกมา ที่มุขนั้นพราหมณ์หรือฤๅษีกลายๆ ยืนอยู่ มีพวงมาลัยดอกดาวเรืองร้อยสวมดอกกองอยู่เป็นอันมากที่รอบบริเวณเทวสถานนั้น มีเป็นระเบียบคล้ายพระระเบียบล้อมรอบ ในระเบียบนั้นมีโคสีเทาๆ คล้ายกับเชรณี เอามาเล่นเชอค์ส ล่ามแหล่งไว้หลายตัว ในลานตั้งแต่เทวสถาน ถึงระเบียบรอบนั้นประมาณสัก ๑๐ วา โดยรอบเต็มไปด้วย ศิวลึงค์ตั้งอยู่บนฐานที่เรียกว่า โยนิ สูงตั้งแต่ ๕ นิ้ว ๖ นิ้วขึ้นไป จน ๒ ศอก เศษ ๒ ศอก หลายร้อยจนนับไม่ถ้วน ที่อย่างเล็กๆ เพียงนิ้วหนึ่งสองนิ้วตั้งไว้บนฐานบัลลังก์ของเทวสถานก็มีโดยรอบหลอด้วย ทองเหลืองก็มี ทำด้วยศิลาก็มี เมื่อคนที่เข้าไปในพอถึงประตูเทวสถาน ท่านฤๅษีหรือพราหมณ์ผู้ใหญ่ที่อยู่บนมุขเทวสถานนั้นโยนพวงมาลัยดอกดาวเรืองมา เฉพาะสวมคอทุกครั้ง เมื่อข้าพเจ้าไปนั้นไม่รู้ตัวว่าจะเล่นกันอย่างไร เป็นแต่บอกว่า ถ้าจะเข้าไปก็ต้องถอดรองเท้า ขุนนางอังกฤษที่เป็นผู้พานั้นก็ต้องยอมถอดรองเท้าเข้าไปเหมือนกัน พอใกล้ประตูเข้าไปรู้สึกว่าจะอะไรหิวลงมาที่หัว แลดูเห็นพวงมาลัยดอกดาวเรืองสวมคออยู่แล้ว ยังไม่รู้ว่ามีมาจากแหล่งใดต่อคนที่ตามเข้าไปภายหลังได้รับพวงมาลัยนั้นอีก จึงได้เห็นว่าท่านฤๅษีคนนั้นขว้างแม่นยำอย่างเอก ที่เร็วฉับๆ ไม่ได้ขาดมือเลย เห็นคนที่เข้าไปก่อนๆ นั้น เอาน้ำในหม้อทองเหลืองที่ทูนศีรษะไปรดศิวลึงค์ แล้วเอาหม้อใบนั้นเองรองน้ำที่ไหลทางรางแล้วเดินทูนศีรษะกลับออกมา ในพื้นลานเทวสถานนั้น เป็นน้ำนองเประไปทั้งสิ้น บางคนจึงจะไปไหว้ว แต่ที่เข้าไปรดน้ำแล้วกลับนั้นมีโดยมากถามได้ความว่าศิวลึงค์ที่มากแน่นเต็มไปเช่นนี้สุดแต่เกิดมาเป็นพราหมณ์ พวกนั้นแล้วต้องสร้างศิวลึงค์หนึ่งๆ ทุกคนที่จะรดน้ำสระหัว วัดหรือเทวสถานเช่นนี้ ในเมืองเบนนารีสมีหลายสิบแห่ง มักจะต้องอยู่ริมๆ น้ำกว้างบ้าง แคบบ้าง สูงบ้าง ต่ำบ้าง แต่ทว่าที่คล้ายๆ กันทั้งนั้น ครั้นเมื่อกลับออกมาที่นั่นแล้วเห็นตามทางกำลังหุงข้าวเกือบจะทุกแห่ง หุงด้วยหม้อทองเหลืองใบนั้นเอง คนหนึ่งก็หุงหม้อหนึ่ง กินคนเดียวไม่ปะปนกับผู้อื่น เรื่องที่อาบน้ำในน้ำนี้ ถึงตัวมหารายาเบนนารีสเองและสมณกษัตริย์ก็ต้องลงอาบเหมือนกัน ตัวท่านมหाराชาได้เล่าได้ข้าพเจ้าฟังเองที่จะอาบนั้นใช้เรือขนานศีรษะเป็นรูปสัตว์ คล้ายกับที่รับข้าพเจ้าข้ามฟากไปที่รามนคร ซึ่งเป็นวัง แต่ฟังดูตามที่เล่านั้นจะเป็นการนุ่งกันได้บ้างดังโลเลไม่ทุกวัน หรือ จะใช้หนี้คล้ายอชชะมะยาได้บ้างอย่างไรไม่ทราบเลย พิธีศิวราตรีนี้คงจะมาจากเรื่องนั้นเองถึงเรื่องหุงข้าวก็เป็นอาหารอร่อยของชาวอินเดีย ซึ่งข้าพเจ้าได้เคยไปกินเลี้ยงแล้วนั่นเอง ได้ถามครูสชาติที่พระมหाराชครูก็บอกว่ากลิ่นไม้ไคร้ลง เพราะพราหมณ์พวกนี้เป็นไทยเสียแล้ว จึงต้องย่อพิธีด้วยความประพฤติดีกกันจึงได้กลายเป็นพิธีตามที่คนชั้นใหม่ ๆ เช่นเราเข้าใจว่าเป็นต่างว่าหรือย่อ ๆ ดังนี้

พระราชพิธีในเดือน ๓ ตามที่มาในกฏมนเทียรบาล ว่าด้วยเรื่องพระราชพิธีพิธีศิวราตรี เป็นพิธีของพราหมณ์ พิธีศิวราตรี หรือศิวาราตรี ซึ่งเป็นประกอบพิธีภายในปรางค์องค์ประธานเป็นที่

ประดิษฐานองค์ศิวิลิ่งค์ตั้งอยู่เหนือแท่นโยนิเมื่อประกอบพิธีมีการเผาเครื่องหอม กายาน ให้หอมกรุ่น และมีหมอกครันของกายานจากมูมทั้งสี่ของห้องประกอบพิธี พร้อมทั้งตั้งเครื่องสังเวย ได้แก่ นม เนย น้ำผึ้ง น้ำจันทน์ ข้าวสาร ข้าวสุก วางเรียงราย และเมื่อพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์จากกุนโท เมื่อน้ำไหลผ่านยอดศิวิลิ่งค์ผ่านฐานแท่นโยนิ แล้วไหลผ่านตามรางออกไปสู่ภายนอกองค์ปราสาท พิธีบวงสรวงองค์มหาเทพ และ พระแม่อุมาเทวี สัมฤทธิ์ผล ในพิธีอันศักดิ์สิทธิ์จะเห็นว่า ลักษณะการประกอบพิธี ศิวะราตรี หรือศิวาราตรี มีขั้นตอนปฏิบัติเช่นเดียวกันกับพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยพิธีจะประกอบด้วยศิวิลิ่งค์ ฐานรองหรือรางที่รองรับน้ำ เรียกว่า โยนิแล้วมีหม้อรองที่ปรากฏน้ำซึ่งไหลผ่านจากศิวิลิ่งค์มา ต่างเพียงแต่ว่าในประเทศอินเดีย ประกอบพิธีนี้ตลอดคืน โดยแขวนหม้อแล้วเจาะรูให้มีน้ำหยดลงมาที่ละน้อยคอยเติมน้ำ และเปลี่ยนหม้อที่รองน้ำไปจนตลอดรุ่ง ที่เห็นว่ามี ความแตกต่างกันบ้างในพิธีของกษัตริย์ ศิวิลิ่งค์ในพิธีศิวะราตรีหรือศิวาราตรี จะเป็นศิวิลิ่งค์ทองคำ และ กุนโททองคำ (หม้อน้ำทองคำ) ปัจจุบันยังปรากฏศิวิลิ่งค์ และฐานแท่นโยนิและสลักด้วยหินทรายมีความงดงามประณีต ได้สัดส่วน ประดิษฐานอยู่ภายในห้องโถงกลาง ของปราสาท องค์ประธานที่ปราสาทเขาพนมรุ้ง

๓) การพระราชกุศลมาฆบูชา^{๗๓}

การมาฆบูชา^{๗๓} นี้ แต่เดิมก็ไม่ได้เคยทำมา เพิ่งเกิดขึ้นเมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตามโบราณบัณฑิตได้นิยามไว้ว่าวันมาฆบูรณ (วันมาฆบูชา) พระจันทร์เสวยฤกษ์มาฆเต็มบริบูรณ์ เป็นวันคล้ายวันที่พระอรหันต์สาวก ๑๒๕๐ รูปได้มาประชุมพร้อมกันด้วย จาตุรงคสันนิบาตนับเป็นการประชุมใหญ่ พระพุทธเจ้าตรัสเทศนาโอวาทปาฏิโมกข์ในที่ประชุมสงฆ์ การมาฆบูชานี้มีในเดือน ๓ บ้างเดือน ๔ บ้าง แต่คงอยู่ในเดือน ๓ โดยมาก การพระพิธีที่จัดขึ้น ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เฉพาะพระพักตร์พระมหามณีรัตนปฏิมากร นิมนต์พระภิกษุสงฆ์ ๓๐ รูป เข้าในพระอุโบสถเวลาค่ำ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จออกทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการ แล้วพระสงฆ์สวดทำวัตรเย็น แล้วสวดมนต์ต่อไป มีสวดโอวาทปาฏิโมกข์ด้วย เมื่อสวดมนต์จบ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงจุดเทียนรายรอบพระอุโบสถ ๑,๒๕๐ เล่ม มีเครื่องประโคมครั้งนี้แล้วจึงมีเทศนาโอวาทปาฏิโมกข์กัณฑ์หนึ่ง กาล หลังจากพระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้แล้ว ได้เทศนาสั่งสอนเวไนยสัตว์ ให้ได้รับความรู้ ความเข้าใจในสภาวะความเป็นจริงของสิ่งต่าง ๆ ที่อุบัติขึ้นในโลก จนทำให้ผู้ที่รับฟังคำสั่งสอน ได้เกิดความรู้ความเข้าใจ สำเร็จมรรคผลเป็นพระอรหันต์จำนวนมาก และรับการอุปสมบทเป็น พระภิกษุด้วยวิธีอุปสมบท ที่เรียกว่า เอหิภิกขุอุปสัมปทา คือโดยการที่พระพุทธเจ้าทรงเปล่งวาจาว่า จงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว จงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิดจนกระทั่งมีผู้อุปสมบทเป็นพระภิกษุเป็นจำนวนมากต่อมาวันหนึ่ง เป็นวันที่พระจันทร์เสวยมาฆฤกษ์ คือวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ พระอรหันตชีนาสพ ผู้ที่ได้รับการอุปสมบทโดยวิธีที่กล่าวมา ได้หวนระลึกนึกถึงพระบรมศาสดาพากันเดินทางมา ณ บริเวณเวฬุวัน อันเป็นสถานที่ประทับของพระบรมศาสดา นับเป็นเหตุอัศจรรย์ที่เกิดขึ้น ๔ ประการ ที่เรียกกันว่า จาตุรงคสันนิบาต คือ

^{๗๓} อ้างแล้วใน, พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๕๒, หน้า ๗๒.

๑. พระสงฆ์จำนวน ๑,๒๕๐ รูป มาประชุมพร้อมกันโดยมิได้นัดหมาย
๒. พระสงฆ์ทั้งหมดล้วนเป็นพระอรหันตปัญญาพหุทั้งสิ้น
๓. พระสงฆ์ทั้งนั้น ได้รับการอุปสมบทด้วยวิธี เอหิภิกขุอุปสัมปทา
๔. วันนั้นตรงกับวันเพ็ญกลางเดือน ๓ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงหัวใจพระพุทธศาสนา ที่เรียกว่า โอวาทปาติโมกข์แก่พระสงฆ์ที่มาประชุมกันในวันนั้น^{๗๔}

๔) การพระราชกุศลเลี้ยงพระตรุษจีน^{๗๕}

การนี้เกิดขึ้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องด้วยพวกรจีนนำสิ่งของมาถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมากมายจนเหลือเฟือ จึงจัดบำเพ็ญพระราชกุศล โปรดให้มีเลี้ยงพระสงฆ์รวม ๓ วัน ทั้งให้ภริยาข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ให้จัดเรือขนมจีนมาถวายเปลี่ยนเวรกันไปทั้ง ๓ วัน ไม่มีการสวดมนต์ วิธีอนุโมทนาของพระสงฆ์ในการตรุษจีนนี้จึงไม่เหมือนกันทั้ง ๓ วัน บางวันก็มีสัพพะพุทธานุสสาวะบางวันก็ไม่มีเมื่อพระสงฆ์ฉันเรียบร้อยแล้วก็มีการเล่นข้าราชการและทรงปล่อยปลาทุกวันที่ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลนี้ การตรุษจีนนี้กระทำในเดือนยี่ (เดือน ๒ ไทย) บ้าง เดือน ๓ บ้าง ทั้งนี้เพราะแล้วแต่ปฏิทินจีนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าการทำบุญตรุษจีนโดยเลี้ยงขนมจีนนั้น ไม่ใช่ธรรมเนียมของจีน จึงโปรดเกล้าฯ ให้นำเกาเหลามาเลี้ยงพระสงฆ์แทน กับโปรดเกล้าฯ ให้สร้างศาลหลังคาเก๋งขึ้นที่หน้าพระที่นั่งราชวิจิตรชัย อีกทั้งเชิญเทวรูป และเจิวัดมุขในหอแก้ว ลงไปตั้งถวายเครื่องสังเวยทั้ง ๓ วัน อาถรรพ์อ่านกลอนลิลิตเทวพลี นอกจากนี้ได้เพิ่มเครื่องเซ่นอย่างจีนที่หน้าพระพุทธรูปโดยเพิ่มจากข้าวพระเช่นแตงโม ขนมแข่ง กระเทียมดอง สิ่งโต น้ำตาลทราย ส้ม ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนมาเลี้ยงขนมจีนอย่างเดิมรวมทั้งมีการจัดเครื่องโต๊ะอย่างจีนมาตั้งเลี้ยงเจ้านายที่เก่งพุทธรัตนสถาน ครั้นต่อมาก็เป็นอันเลี้ยงที่ท้องพระโรง ในเวลาบ่ายวันเซ่นหมั้นนั้น ตลอดจนจนทุกวันนี้^{๗๖}

๒.๒.๔ พระราชพิธีเดือน ๔^{๗๗}

๑) พระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์

ในกฎหมายเตียรบาลบัญญัติว่า พระราชพิธีว่า เดือน ๔ การสัมพัจฉรฉินท์ แต่ครั้งเมื่อพิจารณาโดยละเอียดแล้ว หลักฐานละเอียดไม่ได้ความชัดเจน นอกจากทราบว่าได้ทำกันมาแต่โบราณ แต่การพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์นี้ ย่อมเป็นพระราชพิธีทำติดต่อกันกับเดือน ๕ มีพระราชพิธีอันหนึ่ง ซึ่งติดต่อกันกับสัมพัจฉรฉินท์เรียกว่า "ลดเจตกร" คงได้ความว่า รดน้ำเดือน ๕ เป็นพิธีดั้งเดิมที่สืบมาแต่ลาวพุงดำ สัมพัจฉรฉินท์นี้เป็นพระราชพิธีประจำ ทำเพื่อให้เป็นสวัสดิมงคลแก่พระนคร และพระเจ้าแผ่นดิน พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายในตลอดจนราษฎรเนื่องจากพิธีสัมพัจฉรฉินท์เป็นพิธีใหญ่ให้รวมกับพิธีอาพาธพินาศเกศาภัณฑ์และโหมกฤษณ์^{๗๘}

^{๗๔} กรมศาสนา, กระทรวงวัฒนธรรม, ศาสนพิธีในพระราชพิธี, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๗๓.

^{๗๕} อ้างแล้วใน, พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๕๒, หน้า ๗๓-๗๕.

^{๗๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๓-๗๕.

^{๗๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๖-๑๒๐.

^{๗๘} อ้างแล้วใน, พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๕๒, หน้า ๗๖.

๒) พระราชกุศลกาลานุกาลพิธีตรุษ^{๗๙}

เป็นพระราชพิธีต่อท้ายพระราชพิธีตรุษ พระราชพิธีสารท เข้าพรรษา ออกพรรษา และท้ายฉลองไตรปีเป็นของมีมาแต่เดิม ส่วนที่เปลี่ยนมาทำในท้ายวิสาขบูชา^{๘๐} นี้ เกิดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย กำหนดในวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๕ มีพิธีการพระราชกุศลทั้งปวงเหมือนเช่นที่ได้กล่าวมาแล้ว ในกาลานุกาลท้ายฉลองไตร

๒.๒.๕ พระราชพิธีเดือน ๕^{๘๐}

๑) การสังเวทเวทดา สมโภชเครื่อง เลี้ยงโต๊ะปีใหม่^{๘๑}

การสมโภชเครื่องในท้ายพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์เป็นธรรมเนียมมีมาแต่เดิมแต่ครั้งเมื่อถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริเสาะหาแบบอย่างการพระราชพิธีต่างๆ ซึ่งมีในกฎมนเฑียรบาล มาประกอบกับธรรมเนียมใหม่ๆ แล้วตั้งขึ้นเป็นแบบอย่างย่อ ๆ ต่อมามีหลายอย่าง แต่ในการเรื่องเลี้ยงโต๊ะนี้ เกิดขึ้นด้วยการสมโภชเลี้ยงลูกขุน มีในพระราชพิธีเก่าๆ หลายแห่ง มีการบรมราชาภิเษกเป็นต้น ทรงเห็นว่าตรงกันกับเรื่องเลี้ยงโต๊ะ ก็ดูเป็นการนำเล่นอยู่ เพราะได้ทั้งการเก่าการใหม่เป็นเหตุให้เกิดความสมัครสมานพร้อมมูลกันจึงได้ทรงตั้งแบบขึ้นในวันขึ้นค่ำหนึ่งเดือน ๕ นี้

เวลาเข้ามีการพระราชกุศลสดับปกรณ์พระบรมอัฐิ ยกไปทำที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เวลาว่างอยู่ จึงให้เชิญพระสยามเทวาธิราชซึ่งตั้งอยู่ในพระราชพิธีแล้วนั้น ออกมาตั้งที่บุษบกมุขเด็จพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท และให้เชิญเจ็ดมุกกับทั้งเทวรูปที่ห่อแก้วมาตั้งด้วย ตั้งเครื่องสังเวทโต๊ะจีนเรียงติดๆ กันสามโต๊ะที่พื้นศาลาหน้ามุขเด็จพระที่นั่งเป็นราชอาสน์ตรงอัมรินทร์ข้างตะวันออกมุขเหนือ แล้วกันฝาเพ็ญเสมอหน้าทิมคตเป็นฉากโรงละครกันรอบทิมคตเป็นในโรง มีละครหลวงเล่นเรื่องต่างๆ คือจับต้นมีพระและนางออกจุดเทียนแล้วร่ายดอกไม้เงินทอง พระสองคราวหนึ่ง นางสองคราวหนึ่ง ต่อไปเป็นจับลิ้งหัวค่ำเป็นอย่างที่เล่นยืนเสมอทุกปี

ต่อนั้นไปบางที่เป็นพระรามเข้าสวนพิราพบ้าง เป็นบนทุกบ้าง เรื่องสั้นๆ คล้ายๆ เรื่องเบิกโรงเปลี่ยนกันไปเป็นปีๆ เล่นกลางแจ้งแล้วให้ตั้งโต๊ะเลี้ยงเครื่องต้นกับพระเจ้าลูกเธอ ตั้งบนพระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์ เจ้านายโต๊ะหนึ่ง ข้าราชการผู้ใหญ่ชั้นเสนาบดีโต๊ะหนึ่ง ชั้นพระยาและพระที่สำคัญโต๊ะหนึ่ง หลวงโต๊ะหนึ่ง ขุนโต๊ะหนึ่งแต่โต๊ะฝรั่งนั้นไม่แน่ เดิมก็มีโต๊ะเดียว เป็นโต๊ะยากกว่าทั้งปวง ตั้งริมโรงละคร ดูก็เรียบร้อยกันมาได้หลายปี ภายหลังเกิดเหตุขึ้นที่มีกงสุลถือตัวว่าต้องนั่งโต๊ะเจือปนกับคนเลวๆ พวกกันกลับไปเสียไม่ยอมนั่งถือตัวว่าต้องนั่งโต๊ะเจือปนกับคนเลวๆ พวกกันกลับไปเสียไม่ยอมนั่งจึงได้แยกใหม่เป็นสองโต๊ะ โต๊ะหนึ่งเป็นสำหรับกงสุล โต๊ะหนึ่งสำหรับพ่อค้ามิชชันนารีบาทหลวง พวกพ่อค้าก็เกิดอาละวาดกันขึ้นอีก ว่าตัวเคยนั่งได้กับกงสุล ทำไมจึงต้องแยกย้ายกัน กลับไปเสียบ้างคงอยู่บ้าง

ข้างฝ่ายกงสุลกัลกงสุลเองก็เกิดรังเกียจว่าเป็นกงสุลดิปโลมา ดิกกงสุลพ่อค้า บางคนก็ยอมนั่ง บางคนก็ไม่ยอมนั่ง ภายหลังแยกออกไปอีกเป็นสี่โต๊ะห้าโต๊ะ ก็วุ่นวายกันอยู่เสมอไม่มีที่ยุติลง

^{๗๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๙-๑๒๐.

^{๘๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๒-๑๒๓.

^{๘๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๔.

ได้ ด้วยการที่เขื่อนั้นไม่ได้เชิญเฉพาะว่าตัวผู้หนึ่งผู้ใด บอกไปตามกงสุลทุกๆ กงสุลตามแต่จะพาใคร มากี่มากันหมดๆ เมืองทุกคราว แต่คำที่ว่าหมดเมืองนี้หน่อยจะเข้าใจกันมากไป หมดในที่นี้ใน เมืองไทยประมาณสักหกสิบคนเท่านั้น แต่วิวาทกันเหลือเกิน ไม่ได้หยุดหย่อนเลย คงเรียบริยคืออยู่ แต่พวกมิชชันนารีกับพวกบาทหลวง จึงต้องตกลงเป็นอันเลิกเสียด้วยความรำคาญก่อนสิ้นรัชกาล หลายปีคงเลี้ยงแต่เจ้านายขุนนางข้าราชการ เครื่องโต๊ะที่เลี้ยงนั้นก็เป็นอย่างเก่าๆ กับข้าวไทยบ้าง จีนบ้าง ฝรั่งเศสบ้าง ทั้งหวานทั้งคาวตั้งพร้อมกันเต็มบนโต๊ะ มีมีดซ่อมช้อนตะเกียงสำหรับเดี่ยว ดูก็เป็นการ อย่างเปื้อนๆกันอยู่ไม่สู้สนุกสนานอันใด เวลานี้เมื่อทรงจุดเทียนสังเวแล้วทรงเจิมเครื่องที่พระแท่น และเจิมเทวรูป ด้วยเสด็จขึ้นอยู่ใน ๕ พุ่ม หรือ ๒ ยาม

ครั้นเมื่อแผ่นดินปัจจุบันนี้ในปีแรกพระบรมศพอยู่บนพระมหาปราสาท การพระราชพิธี ย้ายไปทำที่พระที่นั่งอนันตสมาคม ท่านผู้เป็นประธานในราชการเวลานั้น ต่างคนต่างเบื่อเลี้ยงโต๊ะ ต้องอดตาหลับขับตานอนก็ตกลงพร้อมใจกันขอให้เลิกเสีย การเลี้ยงโต๊ะใหญ่ตามซึ่งเกิดขึ้นในรัชกาล ที่ ๔ จึงได้เป็นอันเลิกสูญไปแต่นั้นมา ครั้นต่อมาภายหลัง เมื่อใช้ธรรมเนียมฝรั่งชุกชุมขึ้น มีการเลี้ยง โต๊ะในวังเนื่องๆ จนถึงปีจอฉก ๑๒๓๖ เมื่อย้ายมาอยู่พระที่นั่งนี้ จึงได้เกิดการเลี้ยงปีใหม่ขึ้นเป็นคราว แรก แต่เลี้ยงเฉพาะพระบรมวงศานุวงศ์ประมาณหกสิบพระองค์ตลอดมา เว้นไว้แต่ปีใดซึ่งมี เหตุการณ์ขัดข้องก็เลื่อนไปเป็นสงกรานต์บ้าง ยกเสียทีเดียวบ้าง

บางปีก็มีแต่พระองค์ต่างๆ ตามซึ่งเรียกอย่างฝรั่งว่าแฟนซีเดรสส์ บางปีก็แต่งพระองค์ตาม ธรรมเนียม และมีการเล่นต่างๆ ต่อเวลาเลี้ยงโต๊ะแล้วเป็นอย่างเล่นโยนน้ำบ้าง เล่นกลบ้าง เล่นเชิย เตอร์บ้าง มีแพร่ขายของครั้งหนึ่งเมื่อปีกุน นพศก ๑๒๔๔ มีละครที่หน้าที่นั่งดุสิตมหาปราสาทในเวลา คำด้วยทุกคราว และในเวลาเลี้ยงปีใหม่ มีฉลากของพระราชทานพระบรมวงศานุวงศ์ที่มานั่งโต๊ะ ด้วยทุกๆ พระองค์ และมีขนมพระราชทานเจ้านายข้าราชการในหมู่กรมต่าง ๆ หลายแห่งการบางปีก็ สนุกครึกครื้นมาก บางปีก็ไม่สู้สนุกครึกครื้น

บางปีก็ประชุมกันอยู่จนเวลารุ่งเช้า บางปีก็เลิกไปในเวลาตึก อนึ่ง การสังเวทเวทดา ซึ่ง เคยมีที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทแต่ก่อนนั้น ก็โปรดให้มีตามเคย แต่ย้ายไปทำเวลาเช้า ที่พระที่นั่ง ทรงธรรมในพระบรมมหาราชวัง มีเครื่องสังเวทและละครหลวงซึ่งยังเหลืออยู่ ออกมาจุดเทียนคู่หนึ่ง แล้วต่อไปก็หาละครผู้มีบรรดาศักดิ์มาเล่น จนตลอดเวลากลางวัน พอต่อกันกับการเลี้ยงเวลากลางคืน การปีใหม่เป็นเสร็จกันในวันเดียวนั้น^{๔๒}

๒) พระราชพิธีศรีสังฆปทานกาล คือถือน้ำพิพัฒน์สังฆา^{๔๓}

เป็นพระราชพิธีใหญ่สำหรับแผ่นดิน มีสืบมาแต่โบราณไม่เว้นว่าง มีคำสั่งอ้างถึงว่าเป็นพิธี ระบุยุคเชษฐของบ้านเมือง กำหนดมีปีละสองครั้ง คือในวันขึ้น ๓ ค่ำเดือน ๕ ครั้งหนึ่ง วันแรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๑๐ อีกครั้งหนึ่ง การถือน้ำที่มีอยู่ในกรุงเทพฯ มี ๕ อย่าง คือน้ำแรก พระเจ้าแผ่นดินได้รับราช สมบัติอย่างหนึ่ง ถือน้ำปกติ ผู้ที่ได้รับราชการอยู่แล้วต้องถือน้ำปีละสองครั้งอย่างหนึ่ง ผู้ซึ่งมาแต่เมือง ปัจจุบันตรเข้ามาสู่พระบรมโอรสาธิ์สมการอย่างหนึ่ง ทั้งสามนี้ถือเป็นถือน้ำอย่างเก่า การถือน้ำอย่างที่ดี

^{๔๒} อ้างแล้วใน, พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๕๒, หน้า ๑๒๒.

^{๔๓} อ้างแล้วใน, พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๕๒, หน้า ๑๒๖-๑๕๔.

คือทหารซึ่งเป็นผู้ถืออาวุธอยู่เสมอผู้ซึ่งเป็นที่ปรึกษาราชการต้องถือน้ำพิเศษในเวลาแรกเข้ารับตำแหน่งอีกพวกหนึ่ง ทั้งสองพวกนี้เป็นการถือน้ำเกิดขึ้นใหม่

การถือน้ำทั้งสามอย่างคือ อย่างที่ ๑ อย่างที่ ๓ และอย่างที่ ๕ นั้นนับว่าเป็นการจร ส่วนการถือน้ำอย่างที่ ๒ และอย่างที่ ๔ นับเป็นการประจำปี สำหรับชื่อที่ใช้เรียกขานพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยานี้ มีการเรียกชื่อที่แตกต่างออกไปอีกมากมายหลายชื่อตามยุคสมัย คือ พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สังจา พระราชพิธีศรีสังจา พระราชพิธีศรีสังจปานกาล แต่ไม่ว่าจะเรียกด้วยชื่อใดก็ตาม ล้วนแล้วแต่มีความหมายเดียวกัน คือ พระราชพิธีอันเป็นมงคลแห่งความซื่อสัตย์ที่ใช้น้ำเป็นเครื่องกำหนด อนึ่ง คำว่า "ศรีสังจปานกาล" นั้น มีที่มาจากคำว่า "ศรี" คือ ดีงาม มงคล "สังจะ" คือ ความซื่อตรงไม่กลับเป็นอย่างอื่น "ปานะ" คือ เครื่องดื่ม , น้ำสำหรับดื่ม "กาละ" คือ เวลา , กาลเวลา เมื่อรวมคำกันแล้ว จะมีความหมายว่า "เวลามงคลแห่งการดื่มน้ำแสดงความซื่อตรง"

พระราชพิธีนี้ น่าจะเกิดขึ้นในสมัยอยุธยา บางตำราก็ว่ามีมาแต่ครั้งพระเจ้าอู่ทอง ผู้สถาปนากรุงศรีอยุธยา แต่อย่างไรก็ตาม ต้องถือว่าเป็นพระราชพิธีเก่าแก่ที่เกี่ยวข้องกับการปกครองประเทศ ตามแบบสมบูรณาญาสิทธิราช ที่นับถือว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นสมมุติเทพ ตามคติเทวราชา ปรากฏหลักฐานอยู่ในกฎหมายตราสามดวง เรียกว่า "ถวายเป็นมงคลถือน้ำพระพิพัฒน์" จัดให้มีขึ้นด้วย วัตถุประสงค์ที่จะรวบรวมขวัญและกำลังใจของทหารให้แน่นแฟ้น และถือเป็นกุศโลบายทางจิตวิทยาของการปกครองทางทหารที่สำคัญอย่างยิ่ง เพราะขั้นตอนของพิธีกรรมที่ดำเนินไปนั้น ล้วนมุ่งที่จะทำให้เกิดความเกรงกลัวต่อความผิดบาป และความน่าสะพรึงกลัวในโทษทัณฑ์และคำสาปแช่ง ที่กระทำผิดต่อคำสัตย์สาบาน

ทำให้สามารถควบคุมจิตใจ และความประพฤติของข้าราชการทั้งปวง ให้ตั้งมั่นอยู่ในความซื่อสัตย์สุจริต และจงรักภักดีต่อประเทศชาติ และองค์พระมหากษัตริย์ ได้อย่างเหนียวแน่น นอกจากนั้นแล้วในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น ยังถือเป็นพระราชพิธีใหญ่แห่งพระนคร เป็นเสมือนพระราชพิธีแห่งการระงับทุกข์เข็ญของบ้านเมือง ที่จำเป็นต้องจัดให้มีเป็นพระราชประเพณีประจำทุกปีไม่ขาด ไม่ว่าจะอยู่ในภาวะบ้านเมืองอย่างไรก็ตามในอดีตที่ผ่านมา กำหนดให้จัดการตั้งพระราชพิธีเป็นประจำ ปีละ ๒ ครั้ง คือในช่วงพิธีตรุษ (ไทย) ราวเดือน ๕ ขึ้น ๓ ค่ำ และช่วงพิธีสารท (ไทย) ราวเดือน ๑๐ แรม ๑๓ ค่ำ ขั้นตอนสำคัญของพระราชพิธีนี้ อันอาจถือเป็นหัวใจหลักเลยก็ว่าได้ คือขั้นตอนของการปลุกเสกและแห่น้ำด้วยพระแสงราชศาสตรา พร้อมอ่านประกาศแช่งน้ำโคลงห้า หรือที่เรียกว่าโคลงแช่งน้ำ หรือลิลิตโองการแช่งน้ำ เนื้อหา คือคำสาปแช่ง ที่เรียบเรียงแต่งร้อยเป็นบทประพันธ์ และถือว่าเป็นกวีนิพนธ์อันศักดิ์สิทธิ์ สำคัญยิ่งอีกด้วย ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ถือว่าพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยานี้เป็นพิธีของพราหมณ์ล้วนๆ และจะประกอบพระราชพิธีนี้ที่วัดพระศรีสรรเพชญ์ ต่อมาจึงย้ายไปจัดที่วัดพระมงคลบพิตรแทน เมื่อถือน้ำเสร็จแล้วกำหนดให้นำข้าวตอก ดอกไม้ และเทียน ไปกราบถวาย บังคมพระบรมรูปของสมเด็จพระเชษฐาธิราช พระรามธิบดีที่ ๑ หรือพระเจ้าอู่ทอง แล้วจึงจะไปกราบบูชาพระรัตนตรัย เป็นแล้วเสร็จ

ครั้นถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ ทรงเปลี่ยนแปลงพระราชพิธีใหม่ โดยให้ข้าราชการที่เข้าพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ต้องไปกราบนมัสการพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรพระแก้วมรกต พระสารีริกธาตุเจดีย์ และพระรัตนตรัยในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามก่อน

จากนั้นจึงพากันไปเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท และรับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยาในพระบรมมหาราชวังต่อไป ครั้นมาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เพิ่มพิธีพุทธเข้าไปควบคู่กับพิธีพราหมณ์ และเปลี่ยนแปลงรายละเอียดปลีกย่อยต่างๆ ในช่วงขั้นตอนของพระราชพิธี เพื่อให้กระชับและสะดวกต่อผู้ปฏิบัติมากขึ้น เช่น งดการถวายภัตตาหารเช้าแด่พระสงฆ์ที่มาเจริญพระพุทธมนต์ กับทั้งยังได้พระราชทานพระบรมราชนุญาต ให้ผู้สูงอายุที่เข้าร่วมพระราชพิธีนี้ สามารถรับประทานอาหารเข้ามาก่อนเข้าพิธีได้ เพื่อป้องกันการเจ็บป่วย หรือเป็นลม

นอกจากนั้นยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวมเอาทั้งพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้า (คือฝ่ายที่เป็นชาย) และข้าราชการฝ่ายหน้า (ชาย) มาเข้าเฝ้าฯ พร้อมกันหน้าพระที่นั่ง ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เพื่อทำพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา เฉพาะต่อเบื้องหน้าองค์พระแก้วมรกต และที่สำคัญที่สุด คือทรงริเริ่มให้องค์พระมหากษัตริย์ ซึ่งในขณะนั้นคือพระองค์เอง ได้ร่วมดื่มน้ำพิพัฒน์สัตยากับพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการด้วยเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ โดยพระองค์ทรงดื่มน้ำเป็นปฐม อันเป็นผลให้พระมหากษัตริย์ในรัชกาลต่อมา จนปัจจุบันทรงถือปฏิบัติตามรอยพระยุคลบาทสืบมา^{๘๔}

๓) พระราชพิธีเชษฐาสถาบัน^{๘๕}

เป็นพิธีของพราหมณ์พุทธศาสนาเชก ตามเชกเป็นกระบวนเรื่องคชกรรมการของหมอช้าง ทำเพื่อให้เจริญสิริมงคลแก่ช้างซึ่งเป็นพระราชพาหนะและเป็นการปลงแผ่นดิน และบำบัดเสนียดจัญไรในผู้ซึ่งเกี่ยวข้องอยู่ในการช้างทั้งปวงแต่การพิธีนี้เฉพาะเหมาะแก่คราวที่ควรประกอบพิธีอันหลายอย่างเช่นเดียวกับช้างและม้าเป็นต้นพิธีนี้ทำปีละสองครั้งคือทำเดือน ๕ ครั้งหนึ่งกับเดือน ๑๐ อีกครั้งหนึ่งเพื่อให้พระเจ้าแผ่นดินทอดพระเนตรตรวจตราชมเชยราชพาหนะทั้งปวงปีละสองครั้งและเป็นการเตรียมเครื่องสรรพศาสตราวุธ และพลทหารให้พร้อมมูลอยู่เสมอแต่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ไม่ได้มีระสนม

อันที่แท้นั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดในการพระราชพิธีอย่างเก่าๆ มาก ได้ทรงลองหลายอย่างจนถึงที่ไปส่งพระผู้เป็นเจ้าที่เทวสถานเป็นกระบวนช้างเป็นต้น แต่ทรงพระปรารภไม่สำเร็จอยู่สองสองเรื่อง คือเรื่องพิธีอาสวายุขัตราพราหมณ์หายเสีย กำลังจะคิดจัดการใหม่ก็พอสวรรคตเสีย เรื่องหนึ่งระสนมใหญ่ทรงอยู่เสมอไม่ขาดว่าถ้าได้ช้างเผือกใหม่จะมีระสนม แต่ครั้นเมื่อทรงพระปรารภกับสมเด็จพระเจ้าพระยาเมื่อไร ท่านก็อดแอดบิดเบือนไปทุกครั้ง เรื่องช้างเป็นต้น จนตกลงเป็นจะให้ขี่เสลี่ยงก็ยังไม่ค่อยดี บ้าง อยู่เฉยๆ ช้างเผือกก็ไม่ได้มาเป็นอันเลิกกันไป เมื่อว่าที่ทำการพระราชพิธีทั้งปวง

ถ้าเป็นพิธีเก่าแท้จะมีเหตุที่เป็นการมีคุณจริงอยู่ในพระราชพิธีนั้น แต่เมื่อการรวม ๆ ลงมากก็กลายเป็นแต่การทำไปตามเคยที่สวัสดิมงคล จนเป็นการที่เรียกกันว่าพิธีสังเขปหรือต่างว่า เลขขาดประโยชน์ที่ได้จากความคิดเดิมนั้นไป ความคิดเรื่องถือสวัสดิมงคลนั้นมักจะเผลอไปถือเอาสิ่งที่ไม่

^{๘๔} เฝ้าทอง ทองเจือ, สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ, **บทความ**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี ทำเนียบรัฐบาล, ๒๕๕๑), หน้า ๖๒.

^{๘๕} อ้างแล้วใน, **พระราชพิธีสิบสองเดือน**, ๒๕๕๒, หน้า ๑๕๔-๑๕๗.

คุณ หยิบยกออกมาเห็นได้ว่าเห็นมงคล เหมือนกลับกล้วยไรที่ไม่มีตัวหยิบยกออกมาเห็นได้ว่าเป็น จัญไร ไม่เลือกค้นหาสิ่งที่เป็นจริง ถึงมีอยู่ในอาการที่ประพุดก็ไม่มีใครจะรู้สึก ไปถือสิ่งที่ไม่ใช่ความจริง ว่าเป็นความจริงเสียโดยมาก เหมือนอย่างเช่น เข้าในไต้ถุนถือว่าเป็นจัญไร ก็ถ้าเป็นเรือนฝากระดาน หรือเรือนฝากระแหว่อ่อนอย่างไทยๆ ปลุกอยู่กับที่เป็นพื้นโคลนฉ่ำแฉะ คนอยู่บนเรือนถ้ายอจจะ ปัสสาวะและกวาดขยะฝุ่นฝอยทิ้งลงมาที่ไต้ถุนเรือน ผู้ใดเข้าไปในไต้ถุนเรือนเช่นนั้น ก็คงพบแต่สิ่งซึ่ง โสโครกเปื้อนเปรอะไปทั้งสิ้น นับว่าเป็นจัญไร มิใช่จัญไรเพราะอยู่ภายใต้ผู้อื่นข้างบน จัญไรเพราะ เปื้อนเปรอะเห็นปานนั้น แต่ผู้ถือนั้นไม่ถือแต่เฉพาะเรือนเช่นนั้น ถือทั่วไปไม่ว่าเรือนดีเรือนเลวอันใด เอาแต่ชื่อไต้ถุนเป็นตัวจัญไร ส่วนที่เป็นมงคลนั้นเล่าเช่นกับอาบน้ำรดน้ำมนต์ ถ้าผู้ใดอาบน้ำรดน้ำ ขำระกายให้บริสุทธิ์ ก็ย่อมจะเป็นที่สบายใจรู้สึกความหมดจดดีกว่าที่เปื้อนเปรอะอยู่

แต่ผู้ซึ่งปรารณามงคลเชื่อเสียว่าน้ำที่เสกเป่าแล้วนั้นถูกตัวแต่นิดหน่อยหนึ่งก็เป็นสวัสดิมงคล ไม่ต้องคิดถึงการที่ขำระกายให้บริสุทธิ์ ที่ว่านี้เป็นแต่การภายนอก เมื่อพิจารณาตามคำที่ พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอน เช่น มาในมงคลสูตร เป็นต้น สวัสดิมงคลย่อมมาด้วยความประพุดของผู้ที่ ปรารณามงคล ไม่ได้มาโดยมีผู้ใดมาเสกเป่าให้ หรืออ้อนวอนขอร้องได้ ความจริงเป็นอยู่เช่นนั้น แต่ หากผู้ซึ่งประพุดตามทางของสวัสดิมงคลไม่ได้ตลอด ความปรารถนาตักเตือนเร่งรัดเข้าก็ต้องไวยวาย ขวนขวายไปอย่างอื่น หรือทำแต่พอเป็นสังเขป

เพราะการสิ่งใดที่เป็นการไม่จริง ย่อมง่ายกว่าการที่จริง คนทั้งปวงก็ลงใจถือเป็นแน่นอน เสียตามที่แก้ขัดไปนั้นสำเป็นการใช้ได้จริง แล้วก็บัญญัติเพ้อๆ ตามไป เช่นกับกินมะเฟืองกินน้ำเต้าเสีย สง่าราศีอะไรุ่นวายไป เป็นบัญญัติที่เกิดขึ้นใหม่จากผู้ที่เขาใจซึบซาบในวิธีที่เขาลดหย่อนผ่อนผันลงมา ว่าเป็นความจริง การออกสนามใหญ่ คือสระสนานนี้ เมื่อพิเคราะห์ดูตามความจริงก็เห็นว่าเป็นการมี คุณแก่พระนครมากเป็นเหตุที่จะให้ข้าศึกศัตรูครั้นข้ามเขาขาดได้จริง แต่ต้องทำอย่างเก่าให้มีตัวทหารมี ข้างมีม้าจริงๆ ถ้าจะเป็นแต่การหยิบๆ ยืมๆ ร่องร่อยอย่างเช่นทำกันมาแล้ว ไม่เห็นดีกว่าแท้ พรรณนามา ด้วยวิธีแห่สระสนานที่แห่ขึ้นเพราะเหตุใด และเลิกเสียเพราะเหตุใด ยุติเพียงเท่านี้^{๘๖}

๔) พิธีสงกรานต์^{๘๗}

สังคมไทยแต่โบราณมีวิธีนับวันเดือนปีทางจันทรคติ การเปลี่ยนศักราชในแต่ละปี จึงถือ วันที่พระอาทิตย์ยกเข้าสู่ราศีเมษราวกลางเดือนเมษายนเป็นวันปีใหม่หรือวันเถลิงศก มีประเพณี ปฏิบัติเนื่องด้วยความรื่นเริงยินดีทั้งในส่วนของราษฎรและของหลวงเรียกว่า พิธีสงกรานต์ พิธี สงกรานต์ในส่วนที่เป็นพระราชพิธีในสมัยอยุธยา มีพระราชพิธีเผด็จศึกหรือพิธีตรุษ สิ้นปีท้ายปีเก่าต่อ กับพิธีสงกรานต์ หรือพระราชพิธีเถลิงศกคู่กัน รวม ๓ วัน

เมื่อถึงสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เรียกพระราชพิธีนี้ว่า “การพระราชกุศลสงกรานต์” การ พระราชพิธีสงกรานต์ในการเถลิงศกนี้ ในสมัยรัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า โปรดกระหม่อมให้กำหนดธรรมเนียมปฏิบัติเป็นแบบแผนเพิ่มขึ้น คือ แต่เดิมมีพิธีเสกน้ำสรงมูรธาภิเษก ก่อพระเจดีย์ทราย ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ทรงถวายไตรจีวร และภัตตาหารเพล แก่พระสงฆ์ ซึ่งมักเป็นข้าวก่อตามเทศกาล

^{๘๖} อ้างแล้วใน, พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๕๒, หน้า ๑๕๔.

^{๘๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๘-๒๒๒.

ส่วนธรรมเนียมที่โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เพิ่มขึ้นใหม่ คือ การสงฆ์น้ำพระพุทธรูปหามณีนรัตนปฏิมากรและสมโภชเวียนเทียน ทรงสดับปกรณ์พระอัฐิ เจ้านายในหอพระนาก ทรงสงฆ์น้ำและทรงสักการะพระพุทธรูปปฏิมาที่หอพระราชมณีนคร หอพระราชพงศานุสร พระวิหารยอด ตันนิโครธ ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในสมัยรัชกาลที่ ๖ และรัชกาลที่ ๗ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้รวมพระราชพิธีซึ่งจัดขึ้นในเวลาใกล้เคียงกันไว้ในคราวเดียวกัน และกำหนดให้วันที่ ๑ เมษายน เป็นวันเถลิงศกตามที่เคยเปลี่ยนแปลงมาแต่ในสมัยรัชกาลที่ ๕

ในรัชกาลปัจจุบัน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้จัดการพระราชพิธีสงกรานต์เพื่อให้เหมาะสมกับกาลสมัย แต่ยังคงรักษาความสำคัญของราชประเพณีโบราณอันดีงามไว้โดยครบถ้วน ในระยะแรกมีกำหนดทรงบำเพ็ญพระราชกุศลตั้งแต่วันที่ ๑๓ ถึงวันที่ ๑๖ เมษายน รวม ๔ วัน ปัจจุบันทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้รวมพระราชพิธีเข้าไว้ด้วยกันสำหรับปฏิบัติพระราชกิจ ในวันที่ ๑๕ เมษายนเพียงวันเดียว ณ พระมหารัชมังคลาจารย์ในพระบรมมหาราชวังทรงสงฆ์น้ำพระพุทธรูปสำคัญ ณ หอพระสุลาลัยพิमान ทรงบูชาพระสยามเทวาธิราช ณ พระที่นั่งไพศาลทักษิณ ทรงสักการะและทรงสงฆ์น้ำพระบรมอัฐิซึ่งประดิษฐานในหอพระธาตุมณเฑียร แล้วเสด็จพระราชดำเนินไปถวายบังคมและทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวายพระบรมอัฐิสมเด็จพระบรมราชูปถัมภ์ ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ต่อมาตอนบ่ายทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจ ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม คือ ทรงพระราชอุทิศเครื่องราชสักการะพระราชทานให้กระทรวงมหาดไทยเชิญไปถวายเป็นพุทธรูปบูชา ณ เจดียสถานต่างๆ ทรงพระสุหร่ายสงฆ์น้ำพระพุทธรูปหามณีนรัตนปฏิมากร พระสัมพุทธพรณี พระพุทธรูปฉลองพระองค์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระพุทธรูปเลขาภิบาลแล้วเสด็จไปสงฆ์น้ำปูชนียวัตถุพุทธเจดียสถานสำคัญในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม จากนั้นเสด็จพระราชดำเนินไปทรงสักการะ และทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวายพระอัฐิสมเด็จพระบวรราชเจ้า พระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวในหอพระนาก เป็นเสร็จการพระราชพิธี^{๘๘}

พระราชพิธีสงกรานต์ เป็นพระราชพิธีที่สำคัญพระราชพิธีหนึ่ง ซึ่งได้มีการปฏิบัติมาแต่โบราณโดยปรารภถึงการเถลิงศกใหม่หรือวันขึ้นปีใหม่ของไทย พระมหากษัตริย์จะทรงบำเพ็ญพระราชกุศลต่างๆ รวม ๓ วัน ในช่วงประมาณวันที่ ๑๓-๑๔-๑๕ กลางเดือนเมษายนของทุก ๆ ปี ในทางจันทรคติจะตรงกับเดือน ๕ ซึ่งเป็นช่วงขึ้นปีใหม่ของไทย ดังปรากฏตามพระบรมราชาธิบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือนว่า การพระราชกุศลที่ยังคงอยู่ในเวลาสงกรานต์

ปัจจุบันนี้มีเป็นสองอย่าง ซึ่งข้าพเจ้าลืมเสีย หาได้กล่าวข้างต้นไม่คือ สงกรานต์สามวันอย่างหนึ่ง สงกรานต์สี่วันอย่างหนึ่ง และการพระราชกุศลนั้น เริ่มแต่วันจ่ายคือ วันก่อนหน้าสงกรานต์วันหนึ่ง ตั้งสวดมนต์พระปริตรในการที่จะสงฆ์น้ำพระพุทธรูปและวันเถลิงศกบนพระที่นั่งดุสิตาภิรมย์มีเครื่องตั้ง คือ ตั้งโต๊ะหมู่สูงชนกันสองตัว ตั้งพระพุทธรูปหามณีนครและพระชัยเนาวโลก โต๊ะหมู่อย่างต่ำสองตัวตั้งพระครอบมูรธาภิเศกครองพานแว่นฟ้า มีเครื่องนมัสการกระเบณฉัตรสำหรับหนึ่ง พระสงฆ์ที่สวดมนต์นั้น พระครูปริตรไทย ๔ รามัญ ๔ ไม่มีพระราชอาคันนะนำเพราะไม่เป็นการเสด็จออกเลย สวดสามวัน คือ วันจ่ายวันหนึ่ง วันสงกรานต์วันหนึ่ง วันเนาวันหนึ่ง

^{๘๘} อ้างแล้วใน, พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๕๒, หน้า ๔๘.

ถ้าปีใดสงกรานต์ ๔ วัน ก็เลื่อนไปตั้งสวดต่อวันมหาสงกรานต์ รุ่งขึ้นวันเถลิงศกเป็นวันสร้างพระสงฆ์ที่สวดมนต์ทั้ง ๘ รูปนั้น เข้าสมทบฉันในท้องพระโรง ถวายขยันโตในเวลาสร้างมูรธาภิเษกด้วยมีของไทยธรรม จีวร รองเท้า พัดขนนกหนึ่งเล่มพระมหากษัตริย์ในอดีตทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการพระราชพิธีสงกรานต์ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลมีประการต่างๆ อาทิ มีสวดพระพุทธรูป ถวายภัตตาหารพระสงฆ์สดับปกรณ์พระบรมอัฐิ พระอัฐิ สรงน้ำพระพุทธรูปสำคัญ สรงน้ำปูชนียวัตถุ ปูชนียสถานโดยประกอบพิธีการต่างๆในหมู่พระมหามณเฑียรซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้น ในครั้งตั้งกรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานี ในปัจจุบัน

การพระราชพิธีสงกรานต์ มีสวดพระพุทธรูป ถวายภัตตาหารพระสงฆ์ สดับปกรณ์พระบรมอัฐิ พระอัฐิ ที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยมหาสุรยพิมาน และที่หอพระนาก ส่วนสถานที่อื่นๆ อีกนั้นพระมหากษัตริย์เสด็จไปทรงพระสุหร่ายสรงพระพุทธรูป พระบรมธาตุ ทรงบูชาพระสยามเทวาธิราช ทรงกราบถวายบังคมพระบรมอัฐิ สรงพระบรมอัฐิและพระอัฐิตามพระที่นั่งและตามหอต่างๆ การบำเพ็ญพระราชกุศลในการพระราชพิธีสงกรานต์นี้ ปัจจุบันจัดวันเดียว โดยสำนักพระราชวัง^{๘๙}

๑. การพระราชกุศลก่อพระทราย^{๙๐}

กระทำในวันสงกรานต์ เป็นการชักชวนให้ประชาชนชนทรายเข้าวัด เพื่อเป็นอุปรณ์ในการซ่อมแซมพระอาราม และถนนหนทางในพระอาราม^{๙๑}

๒. การพระราชกุศลตีข้าวบิณฑ์

ข้าวบิณฑ์นี้ได้เนื่องมาจากการที่อยากตัดบาตรพระพุทธรูปเจ้าเป็นต้น ซึ่งมีวิธีถวายข้าวพระต่างๆ ซึ่งประเพณีอยู่ด้วยกันโดยมาก^{๙๒}

๒.๒.๖ พระราชพิธีเดือน ๖^{๙๓}

๑) พระราชพิธีพืชมงคลและพิธีจรดพระนังคัล^{๙๔}

พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ เป็นพระราชพิธีที่มีมาแต่โบราณกาลแบ่งการปฏิบัติออกเป็นสองพิธี คือ พระราชพิธีพืชมงคลกับพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญแต่เดิมนั้นมีแต่พิธีพราหมณ์อย่างเดียว ไม่มีพิธีสงฆ์ ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเพิ่มพิธีสงฆ์ในการพระราชพิธีนี้ด้วย โดยแยกออกเป็นพระราชพิธีต่างหากเรียกว่า พระราชพิธีพืชมงคล และได้จัดพิธีไว้คนละวัน การพระราชพิธีพืชมงคลเป็นพิธีสงฆ์ นิมนต์พระสงฆ์ ๑๑ รูป เจริญพระพุทธรูป ทำขวัญพืช

วันรุ่งขึ้นจึงมีการพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ซึ่งเป็นพิธีพราหมณ์ พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ จัดขึ้นเพื่อเป็นสิริมงคลแก่พันธุ์พืช เพื่อจะได้นำไปปลูกให้เจริญงอกงาม บริบูรณ์พูนผล และเป็นสวัสดิมงคลบำรุงขวัญกำลังใจแก่ประชาชนผู้ประกอบการกสิกรรม^{๙๕}

^{๘๙} กรมศาสนา, กระทรวงวัฒนธรรม, ศาสนพิธีในพระราชพิธี, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๖.

^{๙๐} อ้างแล้วใน, พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๕๒, หน้า ๑๙๔.

^{๙๑} อ้างแล้วใน, พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๕๒, หน้า ๑๙๔.

^{๙๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๖.

^{๙๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๔-๒๕๔.

^{๙๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๔-๒๔๐.

พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชาธิบายไว้ในพระราชนิพนธ์เรื่อง พระราชพิธีสิบสองเดือน ว่า“การพระราชพิธีกล่าวเป็นสองชื่อ แต่เกี่ยวเนื่องเป็นพิธีเดียวกัน คือ ปันวันสวดมนต์เป็นพระราชพิธีพืชมงคล ทำขวัญพืชต่างๆ มีข้าวเปลือก เป็นต้น จรดพระนังคัล เป็นพิธีเวลาเช้าคือ ลงมือไถ ถ้าจะแบ่งเป็นคนละพิธีก็ได้ ด้วยพิธีพืชมงคลไม่ได้ทำแต่ในวันสวดมนต์รุ่งขึ้นเช้าก็ยังมีเครื่องเลี้ยงพระต่อไปอีก การจรดพระนังคัลนั้นเล่า ก็ไม่ได้ทำแต่วันซึ่งลงมือแรกนาเริ่มพระราชพิธีเสียแต่เวลาค่ำวันสวดมนต์พิธีพืชมงคลนั้นแล้วพระราชพิธีพืชมงคลเป็นพิธีสงฆ์ทำที่ท้องสนามหลวงในพระนคร พระราชพิธีจรดพระนังคัลเป็นพิธีพราหมณ์ ทำที่ทุ่งสัมปอายนอกพระนคร พิธีทั้งสองนั้นก็นับว่า ทำพร้อมกันในคืนเดียวกันเลยวันเดียวกัน จึงได้เรียกชื่อติดกันว่า พระราชพิธีพืชมงคลและจรดพระนังคัล^{๙๖}

๒) พระราชพิธีวิสาขบูชา (การวิสาขบูชา)^{๙๗}

วิสาขบูชา คือ การบูชาในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ (วิสาขปุณณมี) เป็นวันสำคัญยิ่งในทางพระพุทธศาสนาวันหนึ่ง เพราะเป็นวันที่ตรงกับวันประสูติ วันตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณและวันเสด็จดับขันธปรินิพพานของพระพุทธเจ้า ซึ่งเหตุ ๓ ประการนั้นเกิดต่างวาระกัน แต่เกิดขึ้นตรงกันในวันเพ็ญกลางเดือน ๖ เช่นเดียวกัน อาศัยเหตุอันน่าอัศจรรย์นี้ เมื่อถึงวันสำคัญดังกล่าวประเทศที่ประชาชนนับถือพระพุทธศาสนาจึงพากันทำการบูชาอย่างยิ่งใหญ่ประเทศไทยเป็นประเทศหนึ่งในบรรดาประเทศทั้งหลาย ที่ประชาชนนับถือพระพุทธศาสนาสืบเนื่องมาเป็นเวลาช้านาน^{๙๘}

พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้นำในการอุปถัมภ์ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนามีการสร้างวัดวาอาราม ส่งเสริมให้ประชาชนได้เรียนรู้คำสอนในทางพระพุทธศาสนา ทรงสถาปนาแต่งตั้งพระสงฆ์ที่ช่วยอบรมสั่งสอนประชาชนให้เป็นคนดีมีศีล มีธรรม ให้ดำรงสมณศักดิ์ในระดับต่าง ๆ เพื่อสร้างขวัญกำลังใจ จนพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาตามยุคตามกาลสมัยที่พอสืบค้นได้คือ สมัยสุวรรณภูมิ (สมัยแรกที่พระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามาในประเทศไทย) สมัยพนม สมัยทวารวดี สมัยศรีวิชัย หรือสมัยศรีโพธิ์ สมัยลพบุรี สมัยศรีธรรมราช สมัยสุโขทัย สมัยกรุงศรีอยุธยาสมัยกรุงธนบุรี สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ การทำพิธีวิสาขบูชาในสมัยต่างๆ นั้นไม่มีรูปแบบที่ชัดเจน แต่มีปรากฏในตอนหนึ่งของหนังสือตำรารับทำวศรจุฬาลักษณ์ กล่าวถึงพิธีวิสาขบูชา

ในสมัยสุโขทัยว่าอันพระนครสุโขทัยราชธานี ถึงวันวิสาขนักขัตฤกษ์ครั้งใด ก็สว่างไสวไปด้วยแสงประทีป เทียน ดอกไม้เพลิง แลสไล้งสไล่นไปด้วยธงไชยและธงผ้า ไสวไปด้วยพู่พวงดวงดอกไม้กรองร้อยห้อยแขวน หอมตลบไปด้วยกลิ่นสุคนธรส ระรวยรินเสนาะสำเนียงเสียงพิณพาทย์ ฆ้อง กลองทั้งทิวาราตรี มหาชนชาย หญิงพากันมากระทำการกุศล เหมือนจะเผยซึ่งทวารพิมานฟ้าทุกช่องชั้น ดังนี้ ในสมัยสุโขทัยนี้ เมื่อถึงวันวิสาขบูชา พระมหากษัตริย์ก็ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลต่างๆ เป็นอันมาก ในเวลาตะวันชายแสงจะเสด็จพระราชดำเนินทรงเวียนเทียน พร้อมด้วยพระบรม

^{๙๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๔.

^{๙๖} กรมศาสนา, กระทรวงวัฒนธรรม, ศาสนพิธีในพระราชพิธี, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๒๘.

^{๙๗} อ้างแล้วใน, พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๕๒, หน้า ๒๔๑-๒๕๔.

^{๙๘} อ้างแล้วใน, พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๕๒, หน้า ๒๔๑.

วงศานวงศ์ และข้าพหละเองธลีพระบาท ณ วัดต่างๆ รวม ๓ วัน คือ วัดหน้าพระธาตุราชอารามหลวง วันหนึ่ง วัดราชบูรณพระวิหารหลวง วันหนึ่ง และวัดโลกสุทธราชวาส วันหนึ่ง

ในส่วนของคนทั่วไปก็พร้อมใจกันประดับประดาอาคารบ้านเรือน ตลอดถึงวัดวาอาราม และพระราชวังให้งดงามสว่างไสว ด้วยถือกันว่า วันวิสาขบูชานี้เป็นวันนักขัตฤกษ์มงคลที่สำคัญยิ่งสำหรับในสมัยกรุงศรีอยุธยา สมัยกรุงธนบุรี และสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีการทำพิธีวิสาขบูชาในรูปแบบใดในกฎหมายเทียบบาล ศักราช ๗๒๐ ซึ่งกล่าวถึงพระราชพิธีสิบสองเดือน ก็ไม่มีการกล่าวถึงการพระราชพิธีวิสาขบูชาไว้ การทำพิธีวิสาขบูชาในสมัยดังกล่าวมา คงจะกระทำเหมือนๆ กับแบบสมัยสุโขทัย แต่พิธีนี้อาจขาดช่วงไปบ้างในยามที่บ้านเมืองมีศึกสงคราม จนถึงเมื่อปีพุทธศักราช ๒๓๖๐

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ สมเด็จพระสังฆราช (มี) ซึ่งเป็นสมเด็จพระสังฆราชพระองค์ที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้ถวายพระพรขอให้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวิสาขบูชา ซึ่งได้มีพระราชดำริเห็นชอบและทรงพระกรุณาโปรดให้มีการพระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลวิสาขบูชาขึ้นตั้งแต่นั้นมาพระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ทุกๆ พระองค์ ก็ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวิสาขบูชาสืบมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้ พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวิสาขบูชา ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

รัชกาลที่ ๒ ได้ทรงพระกรุณาโปรดให้จัดให้มีขึ้นนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้มีพระบรมราชโองการไว้ในหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือน ว่า “สมัยรัชกาลที่ ๒ พระองค์โปรดให้พระอารามต่างๆ ทั้งบ้านเรือน ตามประทีป โคมไฟในวันวิสาขบูชา ประดับประดาด้วยมาลาดอกไม้ม ให้ข้าราชการและราษฎรรักษาศีลฟังธรรม

สมัยรัชกาลที่ ๓ เมื่อทรงสร้างวัดสุทัศนเทพวราราม โปรดให้ทำเกยขึ้นสำหรับตั้งพระสถิตมหาสถานรอบพระอุโบสถ และวันวิสาขบูชาก็ให้เชิญพระพุทธรูปออกตั้งแล้วมีเทศนาปฐมสมโพธิกถาให้สัปบุรุษไปฟังและนมัสการพระพุทธรูป และที่ตั้งวัดพระเชตุพนก็ได้โปรดให้มีตะเกียงรายรอบกำแพงแก้วเพิ่มเติม

สมัยรัชกาลที่ ๔ พระองค์โปรดให้มีการตั้งเครื่องบูชาในระเบียบวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และต่อมาได้โปรดให้ทำโคมตามตำแหน่ง ตั้งหรือแขวนตามศาลาราย”

สำหรับในสมัยรัชกาลที่ ๕ พระองค์โปรดให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการฝ่ายในเดินเทียน (เวียนเทียน) และสวดมนต์ คล้ายกับการพระราชพิธีที่ทำ ณ วัดพระศรีรัตนศาสดารามในปัจจุบัน

สมัยรัชกาลที่ ๖ การบำเพ็ญพระราชกุศลนักขัตฤกษ์วิสาขบูชา เหมือนกับในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่างกันแต่เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จฯ ประทับอยู่ในต่างจังหวัด ถ้าถึงกาลนักขัตฤกษ์วิสาขบูชา จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการบำเพ็ญพระราชกุศลวิสาขบูชา ณ อารามในจังหวัดที่ประทับแรมอีกแห่งหนึ่ง ส่วนทางวัดพระศรีรัตนศาสดารามทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระราชวงศ์ผู้ใหญ่ไปปฏิบัติพระราชกรณียกิจแทนพระองค์

สมัยรัชกาลที่ ๗ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีพิธีการตั้งเปรียญธรรม ๖ ประโยค และ ๙ ประโยค ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ก่อนวัน

วิสาขบูชา ๑ วัน คือ ตั้งเปริยวันขึ้น ๑๔ ค่ำ วันขึ้น ๑๕ ค่ำ เสด็จฯ ออกสวดพระพุทธมนต์เวียนเทียนบูชาพระรัตนตรัย และทรงสดับพระธรรมเทศนา การพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลในรัชกาลปัจจุบัน มีรูปแบบปฏิบัติเหมือนในสมัยรัชกาลที่ ๗^{๙๙}

๒.๒.๗ พระราชพิธีเดือน ๗^{๑๐๐}

๑) พระราชพิธีเคณฑ์คือทิ้งข่าง^{๑๐๑}

เป็นพิธีการของพราหมณ์ที่ทิ้งข่างเสี่ยงทายตามตำรับไตรเพท เป็นพิธีให้อุ่นใจเหมือนอย่างแหงพระบถลองดู หรือเป็นพิธีทำอุบายห้ามการประทุษร้าย ไม่ให้เกิดขึ้นในเมืองโดยเสี่ยงทายเห็นว่าพระบารมีพระเจ้าแผ่นดินยังมากอยู่^{๑๐๒}

๒) พระราชพิธีทูลน้ำล้างพระบาท^{๑๐๓}

ตามกฎมณเฑียรบาลกล่าวไว้เป็นความรวมๆ ไม่ชัดเจนเหมือนอย่างพระราชพิธีอื่นๆ คือที่รัตนสิงหาศน์เบญจาเก้าชั้น ฉัตรทอง ฉัตรนาค ฉัตรเงิน และฉัตรเบญจรงค์ ส่วนในจดหมายของขุนหลวงหาวัดใจความว่า เสด็จสงกรานในมณฑปกลางสระ บุโรหิตถวายมูรธาภิเษกแล้วจึงทอดฉลองพระองค์ เปลื้องพระภูษาแก่พราหมณ์ แต่ภายหลังว่าเป็นพิธีล้างพระบาท จึงเอาความอะไรไม่ได้ พิธีนี้ก็สูญหายไป^{๑๐๔}

๓) การพระราชกุศลสลากภัต^{๑๐๕}

จากหนังสือพนมามาศกล่าวว่า ทำในวันวิสาขบูชาแต่เพราะการพระราชพิธีสำหรับเดือน ๗ ได้ยกเลิก ว่างเว้นไปตลอดเดือนด้วยเป็นฤดูฝน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้มีสลากภัต เป็นการกุศลขึ้นแทนการพิธีนี้ให้พระสงฆ์จับสลากตามแต่ผู้ใดจะได้สลากภัตร นับเป็นภัตรอันหนึ่งในเจ็ดอย่างไม่ได้กำหนดเวลาทำพิธีไว้แน่นอน^{๑๐๖}

ผู้วิจัย เห็นว่าพระราชพิธีในเดือน ๗ ตามที่มาในกฎมณเฑียรบาล ว่าด้วยเรื่องพระราชพิธีการพระราชกุศลสลากภัต

๑. การพระราชกุศลหล่อเทียนพรรษา^{๑๐๗}

การพระราชกุศลนี้กระทำการประจำปีไม่ขาด คือในบรรดาวัดหลวงที่มีนิตยภัตรสองสลึงแล้วจะมีเทียนพรรษาอีกอย่างหนึ่ง เวลาที่จะหล่อเทียนก็บอกบุญไปยังพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการทั้งฝ่ายหน้า ฝ่ายใน และเจ้าภานุยาอากร มีการประชุมใหญ่ในวันขึ้น ๘ ค่ำเดือน ๗ทุกปีมิได้ขาด สำหรับบิณฑบาต รอกการหล่อเทียนไว้ในวันขึ้น ๘ ค่ำเดือน ๘ บุรพสาธ รูปสัณฐานของเทียน

^{๙๙} กรมศาสนา, กระทรวงวัฒนธรรม, ศาสนพิธีในพระราชพิธี, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๔๕-๔๘.

^{๑๐๐} อ้างแล้วใน, พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๕๒, หน้า ๒๕๖-๒๗๐.

^{๑๐๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๗.

^{๑๐๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๗.

^{๑๐๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๘-๑๖๑.

^{๑๐๔} อ้างแล้วใน, พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๕๒, หน้า ๒๕๘.

^{๑๐๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๘-๒๗๐.

^{๑๐๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๒.

^{๑๐๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๘.

พรชานั้น วังหลวงกับวังหน้าไม่เหมือนกัน วังหลวงใช้รูปบัวปลายเสาวังหลวง วังหน้าใช้รูปบัวปลายเสาวังหน้า^{๑๐๘}

๒. การพระราชกุศล วันที่ ๓๑ พฤษภาคม^{๑๐๙}

เป็นการทำบุญพระอัฐิใหญ่ ไม่เป็นการพระราชกุศลประจำแผ่นดิน นับเป็นการในส่วนพระองค์พระเจ้าแผ่นดินตามกาลสมัยเท่านั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชปรารภไว้ว่าหากต่อไปภายหน้าการพระราชกุศลเผื่อนักก็ควรจะเลิกเสียไม่ต้องทำก็ได้^{๑๑๐}

๒.๒.๘ พระราชพิธีเดือน ๘^{๑๑๑}

ตามกฎมณเฑียรบาลรายย่อจดหมายไว้ว่า เดือน ๘เข้าพระวัสสา ในหนังสือพนมดงรักกล่าวไว้ว่า เป็นการในพระพุทธศาสนา น่าจะเรียกว่าเป็นการพระราชกุศลมากกว่า จะเรียกว่าการพระราชพิธี เป็นประเพณีเมื่อถึงฤดูฝนพระสงฆ์หยุดอยู่ ณ เมืองใดเมืองหนึ่ง เป็นการจำพรรษาในที่สงัดแห่งใดแห่งหนึ่ง เช่นเดียวกับที่พระพุทธเจ้าทรงปฏิบัติเมื่อเข้าพรรษาแล้วไม่ให้ท่องเที่ยวไป ต้องอยู่จำพรรษาในวัดแห่งเดียวให้ครบ ๓ เดือน^{๑๑๒}

๑) การพระราชกุศลฉลองเทียนพรรษา^{๑๑๓}

เทียนพรรษาที่ต้องลงทุนรอนมากก็เป็นที่ยื่นชมในพระราชกุศล เทียนพรรษานี้เมื่อประดับประดาเครื่องพิมพ์สีผึ้งเรียบร้อยแล้ว ก็ส่งไปตามหัวเมืองให้ทันจุด เหลือนอกนั้นให้เป็นของกรุงเทพ ฯ ให้ยกมาตั้งที่เสด็จท้องพระโรง มีสายสัญญาณรอบ พระสงฆ์ราชาคณะ ๒๐ รูป เริ่มสวดตั้งแต่เริ่มขึ้น ๑๓ คำ พระพุทธรูปให้พระปางห้ามสมุทรเป็นประธาน ในพิธีขึ้น ๑๔ คำ เลี้ยงพระ ๑๔ คำ กลางคืนล่างขึ้น ๑๕ คำเช้าจึงเสด็จพระราชดำเนินออกเลี้ยงพระสงฆ์ราชาคณะ ๓๐ รูปเทียนพรรษาที่จุดนั้นต้องใช้ไฟฟ้าส่องด้วยพระแว่นลงยาราชาวดี เพราะต้นตำราบอกว่ามาจากดวงอาทิตย์ เป็นไฟบริสุทธิ์ถือว่าเป็นมงคล^{๑๑๔}

๒) การพระราชกุศลเสด็จถวายพุ่ม^{๑๑๕}

เมื่อพระราชทานเทียนให้ไปจุดตามวัดต่างๆ เสร็จก็เสด็จขึ้น เป็นสิ้นพระราชพิธีในเวลาเช้า บ่ายวันแรม ๑ ค่ำเวลาเช้า เสด็จพระราชดำเนินสดับปกรณ์กาลานุกาล เหมือนอย่างเดือนอื่นๆ ทุกคราว จะแปลกแต่มีเครื่องสักการะสำหรับเข้าพรรษา ทรงประเคนองค์ละตะลุ่ม เมื่อพระสงฆ์กลับเสด็จพระราชดำเนินออก เปลื้องเครื่องทรงพระมหามณิรัตน์ปฏิมากร อนึ่ง ในวันนักขัตฤกษ์เข้าพรรษา ๓ วันนี้ มีการสวดมนต์มหาชาติคำหลวงในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม การเปลื้องเครื่องทรงพระมหามณิรัตน์ปฏิมากร กำหนดในเวลาเปลี่ยนตามฤดูกาลปีละ ๓ ครั้ง คือตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘เช้าวันสุดท้ายจนถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ ทรงเครื่องอย่างหม่อมดงตั้งแต่วัน

^{๑๐๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๘.

^{๑๐๙} อ้างแล้วใน, พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๕๒, หน้า ๒๖๘-๒๗๐.

^{๑๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๙.

^{๑๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๑-๓๐๐.

^{๑๑๒} อ้างแล้วใน, พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๕๒, หน้า ๒๗๑.

^{๑๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๒-๒๘๗.

^{๑๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๒.

^{๑๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๙.

แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๒ ไปจนถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๔ เป็นหมันตฤดู เปลี่ยนเป็นผ้าทรงคลุม ทำด้วยทองคำเป็นหลอดลงยาราชวดีร้อยลวดคลุมทั้งสองพระพาหา ตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๔ ไปจนถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ เป็นคิมหันตฤดู ทรงเครื่องต้นเป็นเครื่องทองคำลงยาราชวดี ประดับเพชรพลอยต่างๆ^{๑๑๖}

๒.๒.๙ พระราชพิธีเดือน ๙^{๑๑๗}

๑) พิธีตุลาการ^{๑๑๘}

พิธีตุลาการ เป็นพระราชพิธีสะเดาะเคราะห์หรือบำเพ็ญทานอย่างหนึ่ง ตามจดหมายเหตุขุนหลวงหาวัดกล่าวว่า พระราชพิธีนี้ให้อาเงินซึ่งให้เท่าพระองค์ แล้วสะเดาะพระเคราะห์ให้แก่พราหมณ์ แต่ตามกฎหมายเถียรบาลนั้นมีพิธีมากมาย และเป็นการใหญ่ มีตราขุใหญ่อยู่กลางท้องพระโรงพระเจ้าแผ่นดินทรง"ถีบ"(ซึ่ง)แล้วพระอัคมเหสีถีบแล้วพระราชทานทรัพย์แก่พราหมณ์แห่งกลับแล้วมีงานสมโภชเลี้ยง

๒) พระราชพิธีพืชมงคล^{๑๑๙}

พระราชพิธีนี้ไม่มีในกฎหมายเถียรบาล แต่ในจดหมายเหตุขุนหลวงหาวัดกล่าวว่า เป็นพิธีสำคัญและมีมาแต่โบราณ จะเลิกเสียไม่ได้ พระราชพิธีนี้เมื่อครั้งสุโขทัยเป็นพิธีของพราหมณ์ ต่อมาได้ทำพร้อมกับพิธีสงฆ์ โรงพิธีคล้ายกับโรงพิธีอื่นๆ เป็นพิธีที่กล่าวถึงพระพุทธรูปเจ้าได้บันดาลให้ฝนตกใหญ่ได้กล่าวมาแล้วในพิธีพืชมงคล ลักษณะพิธีพืชมงคลเป็นพิธีประจำปี เว้นปีใดที่ฝนตกบริบูรณ์

๓) พระราชกุศลในวันประสูติและสวรรคตสมเด็จพระบูรพาราช^{๑๒๐}

พระราชพิธีการพระราชกุศลนี้ มีกำหนดตามวันซึ่งตรงกับวัน ประสูติของพระบรมอัฐิและพระอัฐินั้น ๆ รายไปตามเดือนวันต่างๆกันการพระราชกุศลนี้เริ่มมีขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำเป็นการภายในเจียบบๆ คืออัญเชิญพระบรมอัฐิไม่มีพระโคมกลอง ทรงกระทำที่พระที่นั่งไพศาลทักษิณ พระบรมอัฐิตั้งแว่นฟ้าทองคำสองชั้น บุชบกทองคำนี้มีเครื่องสูงบังแทรก ตั้งเครื่องราชูปโภคบริโภคนม้าทองใหญ่สองข้างแว่นฟ้า เครื่องนมัสการ โต๊ะทองคำลงยาราชวดี มีเครื่องทองน้อยสำหรับพระบรมอัฐิสำหรับหนึ่ง ถ้ามีพระอัฐิใช้พานทอง แต่การบูชาเดิมนั้นไม่ได้ทำมานานแล้ว

๑. พระราชกุศลในวันประสูติสมเด็จพระบูรพาราช^{๑๒๑}

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ มีพระชนมพรรษา ก็ทรงโปรดฯให้มีการเฉลิมฉลองครีกครื้นขึ้นบ้างคล้ายๆ งานแซยิด ทรงโปรดฯให้มิงาน ๓ วัน พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ ๖๐ รูปเท่าพระชนมายุ มีพระธรรมเทศนา ๕ กัณฑ์ มีพระราชพิธีสรงมุรธาภิเษก แล้วเสด็จออกมหาสมาคมให้ขุนนางข้าราชการเข้าเฝ้าถวายพรชัยมงคล

^{๑๑๖} อ้างแล้วใน, พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๕๒, หน้า ๒๘๙.

^{๑๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐๒-๓๓๓.

^{๑๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐๒.

^{๑๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐๕-๓๒๘.

^{๑๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒๙.

^{๑๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒๙.

การพระราชกุศลนี้ มีกำหนดตามวันซึ่งตรงกับวันประสูติของพระบรมอัฐิและพระอัฐินั้น ๆ รายไปตามเดือนวันต่างๆ กันการพระราชกุศลนี้เริ่มมีขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำเป็นการภายในเสียๆ คือ อัญเชิญพระบรมอัฐิไม่มีประโคมกลอง ทรงกระทำที่พระที่นั่งไพศาลทักษิณ พระบรมอัฐิตั้งแว่นฟ้าทองคำสองชั้น บุชบกทองคำนี้มีเครื่องสูงบังแทรก ตั้งเครื่องราชูปโภคบริโภคน้ำทองคำใหญ่สองข้างแว่นฟ้า เครื่องนมัสการ โต๊ะทองคำลงยาราชาวดี มีเครื่องทองน้อยสำหรับพระบรมอัฐิสำหรับหนึ่ง ถ้ามีพระอัฐิใช้พานทอง แต่การบูชาเดิยวันนี้ไม่ได้ทำมานานแล้ว

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงพระกรุณา โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระพุทธรูปประจำพระชนมายุ เช่นเดียวกับ ในสมัยรัชกาลที่ ๓ และมีการทำบุญฉลองพระชนมายุ ในครั้งนั้นสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ได้ทูลคัดค้านว่า ไม่ควรทำบุญอายุ เพราะเกรงว่าอายุจะสั้น และไม่ให้มีการตกแต่งโคมไฟให้สว่างไสวอย่างงานแซยิด ซึ่งมีความหมายว่าเป็นการฉลองไปสู่บั้นปลายแห่งชีวิต

ในครั้งนั้นจึงเป็นการทำบุญอย่างธรรมดา แต่สำหรับบ้านเรือนขุนนาง ข้าราชการที่เคยเดินทางไปศึกษาต่างประเทศ และเคยเห็นการจุดโคมไฟเฉลิมฉลองงานวันคล้ายวันพระราชสมภพของกษัตริย์ประเทศนั้นๆ ก็ประดับตกแต่งโคมไฟตามบ้านเรือนของตน ประชาชนเมื่อเห็นเช่นนั้นก็ทำตามบ้าง ตั้งแต่นั้นจึงเป็นต้นเหตุให้เกิดการตกแต่งโคมไฟไปตามบ้านเรือน และถือเป็นธรรมเนียมจนปัจจุบัน ในงานเฉลิมพระชนมพรรษามีการสถาปนาสมณศักดิ์และพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ยศฐานบรรดาศักดิ์แก่ผู้บำเพ็ญคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติด้วย^{๑๒๒}

๒. พระราชกุศลในวันสวรรคตสมเด็จพระบูรพาริ^{๑๒๓}

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงรับสั่งไว้ก่อนว่า

"...อนึ่งตามโบราณราชประเพณี ในเวลาเมื่อพระเจ้าแผ่นดินสวรรคต พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ ราษฎรทั้งหลายต้องโกนผมแทนการไว้ทุกข์ทั่วทั้งพระราช อาณาจักร แต่พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาจักรีบรมราชูปถัมภ์ ได้ทรงมีพระราชดำริสั่งไว้ว่า การไว้ทุกข์ ดังเช่นที่กล่าวมาแล้วนั้น ย่อมเป็นเรื่องเดือดร้อนอยู่มากให้ยกเลิกเสียทีเดียว..."

ยังมีท่านผู้ใหญ่เล่าว่า ที่ทรงมีพระราชดำริให้เลิกโกนศีรษะนั้น ทรงเห็นว่า บ้านเมืองของเรามีความเจริญพัฒนาขึ้นมาก มาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ แล้ว การใดที่ แสดงว่าเป็นเรื่องพื้นสมัยแต่ยังคงนำมาปฏิบัติ ก็เป็นการแสดงว่าประเทศไทยไม่ได้ก้าวหน้าเท่าใดเลย เมื่อเลิกการโกนผมไว้ทุกข์ก็เกิดการแต่งกายไว้ทุกข์ขึ้นมาแทน แต่การแต่งกายไว้ทุกข์ก็ไม่ได้เพิ่งเริ่มมีขึ้น ปรากฏหลักฐานในเอกสารเก่าว่า ในงานพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็มีการแต่งกายไว้ทุกข์อยู่ ๒ แบบ คือ

๑. บรรดาขุนนาง เจ้ากรมพระตำรวจให้แต่งตัวนุ่งสมปักลาย สวมเสื้อครุยขาว ขัดกระปี่ แห่พระโกศออกมาจนถึงประตูศาลายามค่ำ (คือประตูสนามราชกิจในปัจจุบัน) ข้าทูลละอองเคียงพระ

^{๑๒๒} จุลทรรศน์ พยาฆรานนท์, **สาระไทย**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๖.

^{๑๒๓} อ้างแล้วใน, **พระราชพิธีสิบสองเดือน**, ๒๕๕๒, หน้า ๓๒๙.

ยานุมาศ นุ่งสมปักกลาย ใส่เสื้อครุย กระบวนแห่มหาดเล็กแต่งตัวเป็นเทวดา นุ่งสมปักกลาย เสื้อครุยขาว ใส่ลอมพอกมีเกี้ยว แห่น้ำร่อย แห่หลังห้าสิบ

๒. มหาดเล็ก นุ่งขาว คาดครุยขาว เชิญพระเครื่องราชูปโภค ๒๐ คน การนุ่งขาวนี้ปกติคนไทยถือว่า ถ้าไปงานศพถ้าผู้ตายเป็นผู้ใหญ่กว่าเราต้องนุ่งขาว หรือผู้มีศักดิ์ต่ำกว่าผู้ตายต้องนุ่งขาวเสมอ เป็นธรรมเนียมมาแต่โบราณแต่ยังไม่เคร่งครัดนักในหมู่ราษฎร ในงานพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ การแต่งกายไว้ทุกข์ยังคงเป็น ๒ แบบ มีเปลี่ยนแปลงบ้างเล็กน้อย พอมาในงานพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ มีประกาศเป็นธรรมเนียมไว้ทุกข์ชัดเจนว่า

"...แต่ผู้ที่จะมาถวายบังคมพระบรมศพนั้น ควรแต่งตัวให้เรียบร้อยอย่าง ธรรมเนียมไว้ทุกข์ คือ ผู้ชายนุ่งขาว สวมเสื้อขาว ผู้หญิงนุ่งขาว สวมเสื้อขาว ห่มขาว..." และยังมีประกาศสำหรับชาวต่างชาติว่า

"...ถ้าเป็นธรรมเนียมที่ชาวต่างชาติไว้ทุกข์ดำ ก็แต่งกายตามลัทธิของตน ถ้าจะมีดอกไม้ธูปเทียน มาสักการบูชาด้วยก็ยิ่งดี จะมีเจ้าพนักงานเป็นธุระจัดการให้ผู้ที่มานั้นได้กราบถวายพระบรมศพตามความปรารถนา"^{๑๒๔}

ธรรมเนียมอีกอย่างหนึ่งในงานพระบรมศพแต่โบราณ คือ นางร้องไห้ คือบรรดาเจ้าจอมหรือคุณพนักงานสาว ๆ แต่งกายไว้ทุกข์ นุ่งขาวห่มขาว มานั่งร้องไห้ในพระฉาก เพื่อแสดงความอาลัยที่พระมหากษัตริย์เสด็จสวรรคต ประเพณีเป็นของเก่าแก่ดั้งเดิม จัดเป็นเครื่องประดับและเพิ่มพูนพระบารมี แสดงว่าพระสนม เจ้าจอมเหล่านั้นเป็นข้าภายในพระบารมี จึงแสดงความอาลัย ประเพณีนี้มีมาจนถึงงานพระบรมศพรัชกาลที่ ๕ และเลิกไปในคราวงานพระบรมศพรัชกาลที่ ๖ เพราะพระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ จะจัดงานพระบรมศพของพระองค์ไว้ก่อนว่า

"...ในเวลาที่ตั้งพระบรมศพที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท และเวลาอื่น ต่อไปนี้ตลอดไปห้ามมิให้มีนางร้องไห้ ถ้าผู้ใดรักใคร่ข้าพเจ้าจริง ปรารถนาจะร้องไห้ ก็ให้ร้องจริงๆ เถิด อย่าร้องเล่นละครเลย...อนึ่งมีรับสั่งที่รู้สึกโง่งไปอีกอย่างหนึ่ง คือ นางร้องไห้ ได้หยุดไปแล้วในเวลาก่อนๆ เมื่อลงไปให้พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท พอถึงเวลาประโคม พระบรมศพ นางร้องไห้ก็เริ่มส่งเสียงขึ้น ให้รู้สึกกรหูเสียจริง จะข่มใจให้นึกขอบสักราชไต่ ก็ไม่ได้เลย อดรู้สึกไม่ได้ว่ามันเป็นของไม่จริง ช่างเรียกชื่อมันผิดเสียจริงๆ เพราะมัน ไม่ใช่ร้องไห้ เป็นร้องเพลงแท้ๆ และเพลงนั้นเนื้อซ้ำซาก ไม่เห็นเพราะอะไร..."

นอกจากนี้ยังอ้างถึงพระอัยกา คือ รัชกาลที่ ๔ ว่า ไม่โปรดฯ เพราะนางร้องไป ร้องแข่งกับพระสงฆ์กำลังสวดในพระราชพิธี เมื่อครั้งงานพระบรมศพรัชกาลที่ ๓ ด้วยเหตุนี้รัชกาลที่ ๖ จึงทรงยกเลิกประเพณีนางร้องไห้เสีย^{๑๒๕}

๒.๒.๑๐ พระราชพิธีเดือน ๑๐^{๑๒๖}

๑) พระราชพิธีสารท^{๑๒๗}

^{๑๒๔} จุลทรรณ พยาธรรณน, **สาระไทย**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๖-๒๗.

^{๑๒๕} อ้างแล้วใน, **พระราชพิธีสิบสองเดือน**, ๒๕๕๒, หน้า ๒๙.

^{๑๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓๔-๓๔๕.

^{๑๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓๙-๓๕๕.

พระราชพิธีสารทกับพิธีภัทรบทเป็นคนละพิธีไม่เหมือนกัน พิธีภัทรบทเป็นพิธีกลางเดือนของพราหมณ์ทำอย่างไรไสยศาสตร์แท้ ไม่ได้เกี่ยวกับพุทธศาสตร์ แต่เป็นพิธีนำหน้าพิธีสารท เพื่อเป็นการชำระบาปของพราหมณ์ให้บริสุทธิ์ไว้ทำการพระราชพิธีสารท ซึ่งจะมีต่อไปหลายเดือนภายหลังพิธีแรก พิธีภัทรบทนี้เป็นนักขัตฤกษ์ มหาชนทำมรุธาพยาบาล และจะได้ตรวจข้าวสาละเป็นปฐมเก็บเกี่ยวพราหมณ์ทำพิธีกรรม สรงสังเวชชุษาพระไกรสพ อ่านพระเวทย์แผยศิลาโลยเพื่อบำบัดอุปัทวภัยโรมหาชนเก็บเกี่ยวข้าวมาทำมรุธาพยาบาลยาคุเลียพราหมณ์เพื่อจะเป็นมงคลแก่ข้าวในนา ดังนั้นพราหมณ์ผู้รู้แพทางศาสตร์จึงกระทำพิธีภัทรบท ลอยบาปเพื่อจะรับมรุธาพยาบาล และยาคุคัพภาสาลี

อันที่จริงการพิธีสารทเป็นของพราหมณ์ พุทธศาสนาทำตามอย่างพราหมณ์ เช่นการกวนข้าวปายาสหรือข้าวทิพย์ เป็นต้น การกวนข้าวปายาสนั้นเป็นพิธีเพื่อที่จะให้เกิดสวัสดิมงคล แก่พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการที่อยู่ในกรุงเทพฯ รับพระราชทานระงับโรคภัยอันตรายต่างๆ ส่วนยานานั้นเป็นการป้องกันข้าวในนามิให้อันตราย แต่ต้องการให้งามบริบูรณ์จึงประกอบพิธีขึ้น ในการพระราชพิธีสารทนี้ พระเจ้าแผ่นดินจะทรงบาตรคือข้าวทิพย์และกระยาสารท แต่ข้าวทิพย์ได้ทรงบาตรเพียงวันเดียววันหลังจากนั้นทรงใช้กระยาสารทเป็นขนมตามฤดู^{๑๒๘}

๒) พระราชกุศลกาลานุกาล^{๑๒๙}

ในวันขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ เจ้าพนักงานได้เชิญพระบรมอัฐิเท่าจำนวนที่เคยสดับปกรณ์มาแต่ก่อนออกไปประดิษฐานบนพระที่นั่งเสวตฉัตรและโต๊ะเงิน ทั้งในพระราชวังบวรฯ และหอพระนาคก็มีการพระราชกุศลตามเคยเหมือนกาลานุกาลอื่นๆ

๓) การพระราชกุศลตักบาตรน้ำผึ้ง

พระราชพิธีการตักบาตรน้ำผึ้งนี้เพิ่งเกิดใหม่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และการที่ทำนั้นไม่สู้จะเป็นราชการสำหรับแผ่นดินนักทำเป็นส่วนธรรมเนียมหรือเฉพาะแต่วัดบวรนิเวศน์ด้วยทรงผนวชอยู่ที่วัดบวรนิเวศน์เหตุที่มีการตักบาตรน้ำผึ้งขึ้นเพราะถือว่าน้ำผึ้งเป็นทั้งยาและอาหารและการพระราชกุศลนี้ยังคงดำเนินอยู่

๔) พระราชพิธีการเฉลิมพระชนมพรรษา^{๑๓๐}

พระราชพิธีการเฉลิมพระชนมพรรษา แบ่งออกเป็นสองตอน คือ ตอนฉลองและตอนเฉลิมตอนฉลองนั้นเป็นงานฉลองพระพุทธรูปประจำพระชนมายุซึ่งได้เริ่มทำกันมาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยจัดเป็นงานสมโภชในวันสวดมนต์ถือน้ำในเดือน ๕ และวันสงกรานต์ ซึ่งกำหนดทางจันทรคติ เนื่องจากเป็นงานใหญ่และทราบกันทั่วไปมีผู้เข้าเฝ้ามากจึงต้องใช้ห้องพระโรงพระที่นั่งอนันตสมาคม (องค์เก่า) เป็นที่จัดในวันนั้นจะฉลองพระพุทธรูปประจำพระชนมายุทั้งที่ทรงสร้างไว้ก่อนๆ และองค์ใหม่ที่สร้างประจำปีนั้น แต่องค์ใหม่นี้จะจัดประดิษฐานบนพานทองซึ่งตั้งอยู่บนโต๊ะเงินและจัดเครื่องบูชาเป็นพิเศษได้มีมนต์พระสงฆ์จำนวนเท่าพระพุทธรูปประจำพระชนมายุ สวดมนต์เย็น และฉันเช้า แล้วถวายเทศนามงคลพิเศษตอนค่ำหนึ่งกัณฑ์ และดอกไม้เพลิงบูชา ๒ คืบ ส่วนตอนเฉลิมนั้นได้กำหนดวันทำทางสุริยคติ ซึ่งคนไทยในสมัยนั้นถือว่าเป็นวันนับอย่าง

^{๑๒๘} อ้างแล้วใน, พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๕๒, หน้า ๓๓๔.

^{๑๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖๔-๓๖๕.

^{๑๓๐} อ้างแล้วใน, พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๕๒, หน้า ๓๗๓-๓๗๕.

ฝรั่งไม่มีใครจะทราบกันซ้ำมักจะปิดๆ บังๆ กันเสียด้วย งานตอนนี้คนข้างนอกจึงไม่มีใครทราบทำกันแต่ภายในพระบรมมหาราชวังจึงได้กลายเป็นงานย่อยๆ ไม่สำคัญไป

ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีคนเรียนรู้และรู้จักใช้วันทางสุริยคติมากขึ้นงานเฉลิมพระชนมพรรษาในตอนเฉลิมจึงกลับมีความสำคัญมากกว่าตอนฉลองในรัชสมัยนี้ งานตอนฉลองได้ย้ายเข้าไปทำในพระที่นั่งไพศาลทักษิณ ใช้บุษบกดอกไม้ที่เสร็จจากงานถือน้ำเดือน ๕ เป็นที่ตั้งพระพุทธรูปประจำปีก่อนๆ ส่วนองค์ใหม่ทรงห่มแพรสีทับทิมสด แยกไปตั้งไว้บนโต๊ะหมู่ต่างหาก

พระสงฆ์ที่นิมนต์เข้ามาสวดมนต์ก็ทรงใช้พระราชาคณะ และฐานานุกรมวัดราชบพิธทั้งสิ้น นอกจากปีใดพระสงฆ์ในวัดราชบพิธไม่ครบ (เท่าจำนวนพระพุทธรูป) ก็นิมนต์เพิ่มเติมจากวัดนิเวศน์ธรรมประวัติ บางปะอิน ทั้งนี้เห็นจะเป็นเพราะทรงถือว่าวัดทั้งสองนี้เป็นวัดที่พระองค์ทรงสร้างขึ้นพิธีในตอนเช้าจะทรงเลี้ยงพระสงฆ์แล้วทรงปล่อยสัตว์เวลาบ่ายมีการสมโภชพระพุทธรูป ตอนพลบค่ำมีการสมโภชราภิเศก แล้วสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ถวายเทศนามงคลวิเศษ พระสงฆ์สวดมนต์ ถวายเครื่องไทยทานแล้วจุดดอกไม้เพลิง คืนต่อมาก็ทำเช่นเดียวกันอีกครั้งหนึ่งเป็นการเสร็จการ ส่วนตอนเฉลิมนั้นมียานในพระบรมมหาราชวัง ๔ - ๕ วัน

เนื่องจากว่าวันที่ ๒๐ กันยายน ตรงกับวันประสูติ งานจึงเริ่มตั้งแต่วันที่ ๑๙ กันยายน ในวันนั้นสวดมนต์เสดาะพระเคราะห์ที่พระที่นั่งไพศาลทักษิณ รุ่งขึ้นวันที่ ๒๐ เช้าเลี้ยงอาหารพระสงฆ์ เวลาค่ำพระสงฆ์ธรรมยุติกายสวดมนต์ที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย วันที่ ๒๑ พระสงฆ์ฉันเช้าเสร็จแล้วทรงพระมุรธาภิเศก เวลาเที่ยงพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการเข้าถวายพระพรชัยมงคล เวลาค่ำพระราชทานเลี้ยงโต๊ะ แต่ถ้ามีการไว้ทุกข์ก็ให้งดการเลี้ยง และให้เลื่อนการสวดมนต์ในวันรุ่งขึ้นมาแทน วันที่ ๒๒ พระสงฆ์มหานิกายเข้าสวดมนต์ที่ท้องพระโรง วันที่ ๒๓ พระสงฆ์มหานิกายที่นิมนต์มาเมื่อวานนี้ฉันเช้าเสร็จแล้วเทศนา ๔ กัณฑ์ เฉพาะในวัดพระศรีรัตนศาสดารามนั้น จัดให้มีการสวดมนต์ ๓ วัน คือในวันที่ ๑๙ ถึง ๒๑

ภายในวัดมีการตกแต่งโคมไฟที่ศาลาราย กำแพงแก้ว พระพุทธรูปรางค์ ปราสาท และพระศรีรัตนเจดีย์ ภายในพระอุโบสถได้จุดเทียนรายจงกลตามชั้นบุษบก ที่หน้าพระพุทธรูป พระพุทธรูปยอดีฟ้าจุฬาโลกมหาราช และพระพุทธรูปเลิศล้ำภักขิณ จดเทียนเล่มใหญ่ข้างละ ๗ เล่ม มีเทียนพระมหามงคล และเทียนเท่าพระองค์อีกสำหรับหนึ่ง ตรงกลางพระอุโบสถตั้งเสากิ่งจงกลบุษบาเทวดานพเคราะห์ ๙ ต้น แต่ละต้นมีรูปเทวดานพเคราะห์ประจำทุกต้น ได้นิมนต์พระสงฆ์มาสวดวันละ ๕ รูปทั้ง ๓ วัน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จออกถวายไตรยามก่อน พระสงฆ์รับไตรออกไปครอง ขณะนั้นจะทรงจุดเทียนต่างๆ ที่กล่าวมาแล้วว่าจะเสร็จก็พอดี พระสงฆ์ครองผ้าเสร็จกลับมานั่งตามที่พร้อมแล้วจึงได้ทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการทองใหญ่ สังฆการีจะอาราธนาพระปริต จากนั้นทรงจุดเทียนและรูปที่จงกลบุษบาเทวดานพเคราะห์ เจ้ากรมและปลัดกรมโหรฯ จะอ่านพระเวทย์บุษบาเทวดาแล้วแปลเป็นไทย ได้เสด็จวัดพระศรีรัตนศาสดารามเช่นนี้ ครบทั้ง ๓ วัน

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีพระบรมราชาธิบายการพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาไว้ในพระราชนิพนธ์ เรื่อง พระราชพิธีสิบสองเดือนว่า “เป็นการทำบุญวันเกิดทุก ๆ ปี โดยพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงทำเป็นต้นเดิมมาตั้งแต่ครั้งยังทรง

ผนวช ด้วยทรงมีพระราชดำริเห็นว่า การซึ่งมีอายุมาถึงบรรจบครบรอบปีถือเป็นลาภอันอุดม ซึ่งเป็นกาลอันควรที่จะมีการแสดงความยินดี เมื่อมีความยินดีก็ควรที่จะมีการบำเพ็ญกุศลที่เป็นประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่น สมกับที่มีน้ำใจยินดีต่อกันประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งควรจะเป็นผู้ทำตนให้เป็นผู้ที่ตั้งอยู่แห่งความไม่ประมาท

ดังนั้น การที่บรรจบรอบปีเช่นนี้ควรจะทำเพื่อบำเพ็ญการกุศล และประพุดิหันเข้าหาสุจริตธรรม วันเกิดปีหนึ่งเป็นเครื่องเตือนใจครั้งหนึ่ง ให้รู้สึกว่ายอายุได้ล่วงไปอีกก้าวหนึ่ง”พระราชพิธีนี้ไม่เคยมีปรากฏในสมัยกรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา และต้นยุครัตนโกสินทร์เริ่มมีขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งพระองค์ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวันพระบรมราชสมภพมาตั้งแต่ครั้งยังทรงผนวชอยู่ พระราชกุศลที่ทรงบำเพ็ญ คือ นิมนต์พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ และรับพระราชทานฉันทน์จำนวน ๑๐ รูป และเมื่อเสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้วก็ยังทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเพียงเจริญพระพุทธมนต์ และรับพระราชทานฉันทน์เหมือนเมื่อครั้งยังทรงผนวช และทรงทำเป็นพระราชพิธีใหญ่เมื่อทรงมีพระชนมพรรษาครบ ๖๐ พรรษา^(๓๓๑)

๒.๒.๑๑ พระราชพิธีเดือน ๑๑^(๓๓๒)

ในกฎหมายเถียรบาลว่าในพระราชพิธีเดือน ๑๑ มีพิธีแข่งเรือได้ทำมาเพียงในชั้นกรุงเก่า แต่ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ไม่ได้ทำ

พระราชพิธีประจำเดือน ๑๑ ที่คงทำในกรุงรัตนโกสินทร์ มีดังนี้

วันขึ้น ๔ ค่ำ พิธีทอดเชือก ตามเชือก

วันขึ้น ๕ ค่ำ แห่คเชนทร์ศวसनาน

วันขึ้น ๖ ค่ำ สมโภชพระยาช้าง

วันขึ้น ๑๔ ค่ำ ขึ้น ๑๕ ค่ำ แรม ๑ ค่ำ

พิธีออกพรรษา และลอยพระประทีป ตั้งแต่วันแรม ๕ ค่ำจนถึงสิ้นเดือนพระกฐิน ประเพณีแห่เสด็จทอดผ้ากฐิน โดยกระบวนพยุหยาตราทางชลมารค เมื่อพระมหากษัตริย์จะเสด็จพระราชดำเนินทอดผ้ากฐิน ฌวัดที่อยู่ริมแม่น้ำก็จะเสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนเรือรบที่ได้จัดขึ้นและแห่หมไปตามลำน้ำทั้งนี้เพื่อให้ไพร่ฟ้าประชาชนได้สนุกสนานรื่นเริงในโอกาสที่มีงานกุศลอีกด้วยด้วยเรือรบที่จัดเข้ากระบวนนี้เป็นเรือรบที่ใช้ทำการรบในลำน้ำ มีขนาดเล็กต้องใช้ฝีพาย เรือรบที่สำคัญๆใช้เป็นเรือพระที่นั่ง เช่น เรือพระที่นั่งสุพรรณหงส์ เรือพระที่นั่งอนันตราชนาค แกะสลักปิดทองอย่างสวยงาม พิธีเดือน ๑๑ที่ทำในกรุงรัตนโกสินทร์เห็นจะทำมาแต่ครั้งกรุงเก่าทุกอย่างหรือโดยมากจึงปรากฏในกฎหมายเถียรบาลแต่พิธีแข่งเรืออย่างเดียวส่วนพิธีทอดเชือกและแห่คเชนทร์ศวसनานในเดือน ๑๑ก็ทำเช่นเดียวกับพระราชพิธีในเดือน ๕

๒.๒.๑๒) พระราชพิธีเดือน ๑๒^(๓๓๓)

๑) พระราชพิธีจองเปรียง^(๓๓๔)

^(๓๓๑) กรมศาสนา, กระทรวงวัฒนธรรม, ศาสนพิธีในพระราชพิธี, (กรุงเทพมหานคร :สำนักพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๑๑๑.

^(๓๓๒) อ้างแล้วใน, พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๕๒, หน้า ๓๙๖.

^(๓๓๓) อ้างแล้วใน, พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๕๒, หน้า ๗.

^(๓๓๔) เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗-๑๐.

การพระราชพิธีจองเปรียงลดชุดโคมลอยนี้ทำในเดือน ๑๒ ซึ่งปรากฏอยู่ในกฎหมายเตียรบาล แต่โบราณมีความเป็นอย่างไรไม่ได้กล่าวไว้โดยชัดเจน ส่วนการพระราชพิธีที่ทำอยู่ในปัจจุบันเป็นของพราหมณ์ ซึ่งเมื่อถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า ให้แทรกพิธีทางพุทธศาสนาไว้ ในการพระราชพิธีทั้งปวงด้วยเสมอ โดยโปรดเกล้าฯ ให้มีการสวดมนต์เย็นฉันเช้าเป็นอย่างน้อยตามคำโบราณกล่าวว่าพิธีจองเปรียงนี้เป็นการพิธียกโคมขึ้นบูชาพระเป็นเจ้าทั้งสาม คือ พระอิศวร พระนารายณ์และพระพรหมในศาสนาพราหมณ์ ครั้นเมื่อพระเจ้าแผ่นดินทรงมานับถือพระพุทธศาสนาแล้ว พระราชพิธีนี้จึงเป็นการบูชาพระบรมสารีริกธาตุ พระจุฬามณีในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์และพระพุทธบาท ได้กำหนดการยกโดยไว้ว่าถ้าปีใดที่มีอธิกมาส ให้ยกโคมขึ้นตั้งแต่วันแรม ๑๔ ค่ำ ถึงวันขึ้น ๑ ค่ำ เดือนอ้าย (เดือน ๑ ไทย) เป็นวันลดโคม หรืออีกนัยหนึ่ง กำหนดตามโหราศาสตร์ว่าพระอาทิตย์ถึงราศรีพฤศจิก พระจันทร์อยู่ราศรีพฤษภ เมื่อใดเมื่อนั้นเป็นกำหนดที่จะยกโคม หรืออีกนัยหนึ่งกำหนดด้วยดวงดาวฤกษ์ คือ ดาวลูกไก่ ถ้าเห็นดาวลูกไก่นั้นตั้งแต่หัวค่ำจนรุ่งเมื่อใด เมื่อนั้นเป็นเวลายกโคม อนึ่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเสด็จพระราชดำเนินประพาสตามหัวเมือง มีพระราชวังแห่งใดก็โปรดให้ยกเสาโคมชัย สำหรับพระราชวังนั้นด้วยเสมอ^{๑๓๕}

๒) พระราชพิธีกะติเกยา^{๑๓๖}

การพระราชพิธีกะติเกยานี้ เป็นพิธีตามเพลิงคอยรับพระเป็นเจ้าจะเสด็จลงมา แต่ก่อนเคยทำในเดือนอ้าย (เดือน ๑ ไทย) แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนมาทำในเดือน ๑๒ การที่จำกำหนดพระราชพิธีเมื่อใดเป็นหน้าที่ของใครต้องเขียนฎีกาถวายพิธีนี้เป็นพิธีพราหมณ์แท้แต่หาเหตุผลไม่ได้แจ่มแจ้งจนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่อาจจะทรงเติมการพิธีสงฆ์หรือแก้ไขเพิ่มเติมอย่างไรจึงได้แต่เพียงเปลี่ยนกำหนดให้ถูกชื่ออย่างเดียวเท่านั้น^{๑๓๗}

๓) พระราชพิธีพระราชกุศลฉลองไตรปี^{๑๓๘}

การฉลองไตรปีไม่ว่าจะเป็นธรรมเนียมมีมาแต่ครั้งกรุงเก่าหรือประการใดแต่ได้มาปฏิบัติกันในกรุงรัตนโกสินทร์ จนกลายเป็นธรรมเนียมไม่นับเป็นพระราชพิธี ถือเป็นเพียงการพระราชกุศลประจำปีโดยได้นิมนต์พระราชาคณะฐานานุกรมและเปรียญทั้งปวง ซึ่งได้รับพระราชทานไตรปีมาประชุมพร้อมกันและทำพิธีฉลองไตรปีกันเท่านั้น^{๑๓๙}

๔) พระราชพิธีการลอยพระประทีป^{๑๔๐}

การลอยพระประทีปลอยกระทงนี้ เป็นนักขัตฤกษ์รื่นเริงทั่วไปไม่เฉพาะแต่การฉลองและไม่นับว่าเป็นพระราชพิธี เพราะไม่มีพระสงฆ์หรือพิธีพราหมณ์อันใดเข้ามาเกี่ยวข้องการลอยพระประทีปนี้มีเนื้อความเข้าเค้าเรื่องนพมาศซึ่งได้เกิดขึ้นในแผ่นดินพระร่วงในสมัยกรุงสุโขทัย การลอยพระประทีป ลอยกระทงทำในฤดูเดือน ๑๒ เป็นเวลาที่น้ำในแม่น้ำกำลังใสสะอาด และขึ้นสูงเต็มฝั่ง

^{๑๓๕} อ้างแล้วใน, พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๕๒, หน้า ๗.

^{๑๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

^{๑๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

^{๑๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒-๑๔.

^{๑๓๙} อ้างแล้วใน, พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๕๒, หน้า ๑๔.

^{๑๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕-๒๓.

ดวงจันทร์มีแสงสว่างส่องใสเป็นยามที่สมควรมีการรื่นเริงในลำน้ำในเวลากลางคืน พระเจ้าแผ่นดินจึงได้เสด็จประพาสตามลำน้ำพร้อมด้วยข้าราชการบริพารฝ่ายใน เป็นประเพณีที่มีมาแต่กรุงสุโขทัย^{๑๔๑}

๕) พระราชพิธีพระราชกุศลกาลานุกาล^{๑๔๒}

พระราชกุศลนี้เริ่มมีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นการกระทำพิเศษขึ้นกว่าแต่เก่า และต่อจากการฉลองไตรปีในวันแรม ๒ ค่ำ เพือนิมนต์พระสงฆ์ที่ฉลองไตรได้สดับปกรณ์กาลานุกาลตามรายองค์พระบรมอัฐิและพระอัฐิ

๖) การพระราชกุศลแจกเบี้ยหวัด^{๑๔๓}

การแจกเบี้ยหวัด ไม่มีกำหนดแน่ว่าวันใด แต่คงอยู่ในวันจันทร์หรือวันพุธข้างแรมเดือน ๑๒ ซึ่งมีขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากพระบรมวงศานุวงศ์ที่ทรงผนวชจะรับพระราชทานเบี้ยหวัดเป็นเงินไม่ได้ จึงทรงทำเป็นตัวอย่างให้ข้าราชการเป็นสิ่งที่ควรแก่สมณบริโศกตามจำนวนเงินเบี้ยหวัดและโปรดเกล้าฯ ให้มีการมงคลในวันแรกของการแจกเบี้ยหวัดนี้ โดยนิมนต์เฉพาะแต่พระราชวงศานุวงศ์ที่ทรงผนวชเข้ามารับพระราชทานอัน

๗) พระราชพิธีฉัตรมงคล^{๑๔๔}

พระราชพิธีฉัตรมงคล คือ การพระราชพิธีมงคลสำคัญพระราชพิธีหนึ่ง ซึ่งจัดขึ้นเนื่องในวันคล้ายวันที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติ และสมโภชพระมหาเศวตฉัตร เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ราชสมบัติ^{๑๔๕}

"...ธรรมเนียมแต่ก่อนมีมาจนถึงทุกวันนี้ เมื่อเปลี่ยนปีใหม่ถึงเดือน ๖ พนักงาน ข้างหน้าข้างใน บรรดาซึ่งรักษาเครื่องราชูปโภค และรักษาตำแหน่งหน้าที่ มีพระทวารและประตูวัง เป็นต้น ต้องทำการสมโภชเครื่องราชูปโภคและตำแหน่งซึ่งตนรักษาคราวหนึ่ง ข้างฝ่ายในนั้น มีแต่เครื่องสังเวย และเครื่องประโคมแล้วร้อยดอกไม้เป็นตาข่าย อุบะ มาลัย ขวอนตามกำลังมากนัก เป็นส่วนของเจ้าพนักงานทำเอง หาได้เกี่ยวข้องเป็นการหลวงไม่"

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า การสมโภชเครื่องราชูปโภคและเครื่องราชกกุธภัณฑ์ แต่เดิมไม่ใช่งานในพระราชพิธี แต่เจ้าพนักงานซึ่งเป็นผู้ดูแลจัดทำกันเอง ในระหว่างปีนั้นเขาต้องจับต้องของเหล่านั้น ซึ่งเป็นของสูงอยู่บ่อยๆ ต้องเชิญเข้าพิธีต่างๆ เขาก็เกรงว่าอาจทำอะไรที่ไม่เป็นการสมควรไปบ้าง จะเป็นเสียดจัญไรแก่ตน

ดังนั้นพอถึงเดือน ๖ ซึ่งว่างหรือมีงานในพระราชพิธีน้อย บรรดาพนักงานผู้มีหน้าที่ดังกล่าวก็จัดการสมโภชเครื่องราชูปโภคและเครื่องราชกกุธภัณฑ์กันเอง ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อพระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์ ทรงมีพระราชดำริให้บำเพ็ญพระราชกุศล

^{๑๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

^{๑๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕-๒๘.

^{๑๔๓} อ้างแล้วใน, พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๕๒, หน้า ๒๙-๓๑.

^{๑๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑-๓๕.

^{๑๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖.

สมโภชน์พระมหาเศวตฉัตรและเครื่องสิริราชกกุธภัณฑ์ ที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.๒๓๙๕ ทรงพระราชทานนามพระราชพิธีนี้ว่า พระราชพิธีฉัตรมงคล^{๑๔๖}

แต่เดิมมายังไม่มีการพระราชพิธีนี้ มีเพียงพนักงานที่รักษาเครื่องราชูปโภค และรักษาตำแหน่งหน้าที่เช่น พระทวารและประตู่วัง เป็นต้น เมื่อถึงปีใหม่คราวหนึ่ง จะต้องทำการสมโภชเครื่องราชูปโภคและตำแหน่งซึ่งตนรักษาครั้งหนึ่ง มีการสวดมนต์เลี้ยงพระบ้าง มีเครื่องสังเวีย เครื่องประโคมบ้างมีร้อยดอกไม้ประดับบ้าง

จนถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดการพระราชพิธีขึ้น ดังที่ปรากฏในหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือนซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระปิยมหาราช ทรงมีพระบรมราชาธิบายไว้ว่าธรรมเนียมแต่ก่อนมีมาจนถึงทุกวันนี้ เมื่อเปลี่ยนปีใหม่ ถึงเดือน ๖ พนักงานข้างหน้าข้างในบรรดาซึ่งรักษาเครื่องราชูปโภค และรักษาตำแหน่งหน้าที่ มีพระทวารและประตู่วัง เป็นต้น

ต้องทำการสมโภชเครื่องราชูปโภคและตำแหน่งซึ่งตนรักษาคราวหนึ่ง ข้างฝ่ายหน้า แต่ก่อนมาถึงมีสวดมนต์เลี้ยงพระด้วยก็มีแต่ข้างฝ่ายในนั้นมีแต่เครื่องสังเวีย เครื่องประโคม แล้วร้อยดอกไม้เป็นดาวย่อขลุ่ยมาลัยแขวนตามกำลังมากน้อยเป็นของส่วนเจ้าพนักงานทำเอง หาได้เกี่ยวข้องเป็นการหลงไม่ ครั้นมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติบรมราชาภิเษกในวันพฤหัสบดีเดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีกุน ตรีศก จุลศักราช ๑๒๑๓ จึงทรงพระราชดำริว่า วันบรมราชาภิเษกนั้น เป็นมหามงคลสมัย

ซึ่งประเทศทั้งปวงที่มีพระเจ้าแผ่นดินปกครอง ย่อมนับถือวันนั้นว่าเป็นวันนักขัตฤกษ์มงคลกาล แต่ในกรุงสยามนี้เคยๆ อยู่ มิได้มีการนักขัตฤกษ์อันใด ทั้งนี้ การบรมราชาภิเษกของพระองค์ เฉพาะตรงกับสมัยที่เจ้าพนักงานเคยสมโภชเครื่องสิริราชูปโภคแต่เดิมมา ควรที่จะมีการสมโภชพระมหาเศวตฉัตร ให้เป็นสวัสดิมงคลแก่ราชสมบัติ จึงได้ทรงพระราชดำริจัดการพระราชกุศลซึ่งพระราชทานชื่อว่า ฉัตรมงคล นี้ขึ้น^{๑๔๗}

การพระราชพิธีฉัตรมงคล ได้เริ่มขึ้นตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ในสมัยเริ่มแรกนั้น ยังมิได้มีการพระราชกุศลทักษิณานุปทาน คงมีแต่การพระราชพิธีฉัตรมงคลอย่างเดียว ล่วงมาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติ ทรงมีพระราชดำริที่จะสนองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลก่อน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดการพระราชกุศลทักษิณานุปทานเพิ่มเข้ากับการพระราชพิธีฉัตรมงคล ตั้งแต่ปีพุทธศักราช๒๔๕๗ เป็นต้นมา

ในปัจจุบันนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราชโองการให้สำนักพระราชวังจัดการพระราชพิธีฉัตรมงคล ๓ วัน คือ วันที่ ๓-๔-๕ พฤษภาคม ของทุกปี ในวันที่ ๓ พฤษภาคม มี

^{๑๔๖} จุลทรศน์ พยาฆรานนท์, **สาระไทย**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๑-๑๒.

^{๑๔๗} กรมศาสนา, กระทรวงวัฒนธรรม, **ศาสนพิธีในพระราชพิธี**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๓๑.

การพระราชกุศลทักษิณานุประทาน ส่วนในวันที่ ๔-๕ พฤษภาคม มีการพระราชพิธีฉัตรมงคล โดยสำนักพระราชวังจะออกหมายกำหนดการพระราชพิธี^{๑๔๘}

๒.๓ พระบรมราชาธิบายด้วยเหตุแห่งพระราชพิธีสำหรับพระนคร^{๑๔๙}

พระราชพิธีซึ่งมีสำหรับพระนคร ที่ได้เคยประเพณีมาแต่ก่อนจนถึงปัจจุบันนี้ อาไศรยที่มาเป็น ๒ อย่าง อย่างหนึ่งมาตามตำราไสยศาสตร์ที่นับถือพระเป็นเจ้า อิศวร นารายณ์ อย่างหนึ่งมาตามพระพุทธศาสนา แต่พิธีที่มาจากต้นเหตุทั้งสองอย่างนี้ มาคละระคนกับเป็นพิธีอีกอย่างอย่างหนึ่งขึ้นก็มี ด้วยอาไศรยเหตุที่แต่เดิมพระเจ้าแผ่นดินแลชาวพระนครถือศาสนาพราหมณ์ การใดๆ ซึ่งนับว่าเป็นศรีสวัสดิมงคลแก่พระนครตามคัมภีร์ไสยศาสตร์ก็ประเพณีเป็นราชประเพณีสำหรับพระนครตามแบบอย่างนั้น ครั้นเมื่อภายหลังพระเจ้าแผ่นดินแลราษฎรนับถือพระพุทธศาสนา ถึงว่าพระพุทธศาสนาที่เป็นต้นเดิมแท้ไม่มีพิกษภาพธิดองอันใด

ด้วยพระพุทธเจ้าจอมไตรว่า ฤกษ์ดี ยามดี ครุฑดี ขณะดี การบูชาเส้นสรวงดี ทั้งปวงย่อมอาไศรยความสุจริตในไตรทวาร ถึงแม้ว่าการซึ่งจะเป็นมงคลแลเป็นอวมงคลก็ดี ก็อาไศรยที่ชนทั้งปวงประพฤติการสุจริตทุจริตเป็นที่ตั้ง เพราะฉะนั้นการพระราชพิธีใดๆ ซึ่งเกี่ยวข้องเจือปนอยู่ในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีคำอ้างว่ามาตามทางพุทธศาสนานับเอาเป็นคู่กับไสยศาสตร์นั้น จะอ้างว่าพระพุทธเจ้าบัญญัติกำหนดไว้ให้ทักนั้นไม่ได้ มีอย่างเดียวแต่การพระราชพิธีทั้งปวง บางอย่างต้องกับคำที่พระพุทธเจ้าตรัสสรรเสริญ บางอย่างต้องกับคำที่พระพุทธเจ้าตรัสติเตียน เมื่อว่าโดยย่อแล้ว การอันใดที่เป็นสุจริตในไตรทวาร พระพุทธเจ้าก็ตรัสสรรเสริญการสิ่งนั้นว่าเป็นดี การสิ่งใดที่เป็นทุจริตก็ย่อมทรงติเตียนว่าการสิ่งนั้นเป็นการชั่ว

เพราะฉะนั้นการพระราชพิธีที่อ้างว่าตามพุทธศาสนานั้นควรจะต้องเข้าใจว่าเป็นแต่ตัวอย่างความประพฤตินี้ของผู้ซึ่งนับถือพระพุทธศาสนาได้ประเพณีมาแต่ก่อน การที่ประพฤตินั้นไม่เป็นการมีโทษที่พระพุทธเจ้าจะพึงติเตียน การพระราชพิธีเช่นนี้นับว่าเป็นการมาตามทางพุทธศาสน์ การพระราชพิธีที่กล่าวมา ๑๒ อย่างนี้ คงได้ทำอยู่ที่กรุงเทพฯ นี้แต่เดือน ๕ เดือน ๖ เดือน ๑๐ เดือน ๑๒ เดือน ๔ แต่พิธีเดือนอ้าย (เดือน ๑ ไทย) เปลี่ยนมาเป็นเดือนยี่ (เดือน ๒ ไทย) ตามที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรับสั่งว่าเปลี่ยนมาแต่กรุงเก่าแล้ว ด้วยเหตุว่าเดือนอ้าย (เดือน ๑ ไทย) พังเป็นเวลาน้ำลด ถนนหนทางเป็นน้ำเป็นโคลนทั่วไป ย้ายมาเดือนยี่ (เดือน ๒ ไทย) พอให้ถนนแห้ง แต่พระราชพิธีเดือน ๗ เดือน ๙ เดือน ๑๑ เดือนยี่ (เดือน ๒ ไทย) ที่เปลี่ยนขึ้นไปเป็นเดือนอ้าย (เดือน ๑ ไทย) และพิธีเดือน ๓ นั้นตำราสูญเสีย ไม่ได้ทำที่กรุงเทพฯ ถึงที่กรุงเก่าก็ทำบ้างเว้นบ้าง ไม่เป็นการเสมอทุกปีตลอดไป แต่พิธีเดือน ๘ นั้นเป็นส่วนการพระราชกุศลในพระพุทธศาสนา เห็นจะเป็นส่วนเกิดขึ้นใหม่

เมื่อถือพระพุทธศาสนาแต่พิธีพราหมณ์เดิมนั้นสาบสูญไม่ได้เค้าเงื่อนเลย ถึงพิธีที่ว่าสูญเสียไม่ได้ทำในกรุงเทพฯ นี้ก็ได้เค้าเงื่อนทุกๆ พิธี เว้นแต่เดือน ๘ หรือชะรอยจะเป็นพิธีซึ่งไม่เป็นการสุจริตในไตรทวารอย่างหนึ่งอย่างใด ไม่สมควรแก่ผู้ซึ่งนับถือพระพุทธศาสนาจะทำ ซึ่งได้ยกเลิกเสียตั้งแต่

^{๑๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑.

^{๑๔๙} อ้างแล้วใน, พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๕๒, หน้า ๑.

พระเจ้าแผ่นดินถือพระพุทธศาสนา เปลี่ยนเป็นพิธีตามพุทธศาสน์จึงได้สูญไป ที่ว่านี้เป็นแต่การคาดคะเน ส่วนการพิธีที่กรุงเทพฯ นี้คงตามอย่างเก่าแต่เดือน ๕ เดือน ๖ เดือน ๑๐ เดือน ๑๒ เดือนยี่ (เดือน ๒ ไทย) เดือน ๔ เท่านั้นก็ดี^{๑๕๐}

๒.๔ พระราชพิธีสิบสองเดือนที่มีมาในกฎหมายเตียรบาลครั้งกรุงเก่า^{๑๕๑}

ในสมัยอยุธยา มีระเบียบแบบแผนเกี่ยวกับพระราชประเพณีซึ่งผนวกความเชื่อของศาสนาพุทธและพราหมณ์เข้าด้วยกัน ความเชื่อดังกล่าวมีอิทธิพลต่อคติการปกครองแบบเทวราชา กล่าวคือพระมหากษัตริย์ทรงมีฐานะเป็นสมมติเทพ ดังนั้นการประกอบพระราชพิธีและพระราชภารกิจจึงมีลักษณะเสมือนดังการปฏิบัติต่อเทพเจ้า เกี่ยวกับอายุของกฎหมายตราขึ้นในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ เมื่อปีขาล จุลศักราช ๘๒๐ (พ.ศ. ๒๐๐๑)^{๑๕๒}

พระราชพิธีสิบสองเดือน มีมาในพระราชกำหนดกฎหมายเตียรบาล ซึ่งได้ตั้งขึ้นแต่แรกสร้างกรุงทวารวดีศรีอยุธยาโบราณ แสดงพระราชพิธีประจำสิบสองเดือนไว้ เป็นการซึ่งพระเจ้าแผ่นดินทรงทำว่าเป็นมงคลสำหรับพระนครทุกปีมิได้ขาด^{๑๕๓}

พระราชพิธีสำคัญต่างๆ ที่ราชสำนักจะต้องปฏิบัติเป็นพิธีแห่งรัฐ เพื่อความเป็นสิริสวัสดิ์มงคลแก่พระนคร และความอุดมสมบูรณ์ของบ้านเมือง ตลอดจนเป็นการเตรียมความพร้อมด้านกำลังและอาวุธในคราวที่บ้านเมืองจะต้องรบพุ่งเพื่อรักษาเอกราชจากอริราชศัตรูและในบางเดือนเมื่อไม่มีกิจอันเกี่ยวเนื่องกับคติพราหมณ์ได้มีการประกอบพระราชพิธีอันเนื่องมาจากพุทธศาสนาแทนพระราชพิธีแห่งรัฐเหล่านี้ ได้แก่ “พระราชพิธี ๑๒ เดือน”^{๑๕๔} จากคำให้การชาวกรุงเก่า เป็นหนังสือรวบรวมคำให้การของชาวไทยที่พม่ากวาดต้อนไปเมื่อเสียกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. ๒๓๑๐ มีเนื้อความบางส่วนกล่าวถึง พระราชพิธีของกษัตริย์ในสมัยอยุธยา ที่ทรงปฏิบัติในเดือนต่างๆ เรียกว่า พระราชพิธี ๑๒ ราศรี ตามพระตำรา^{๑๕๕}

พระราชพิธีที่มีมาในพระราชกำหนดกฎหมายเตียรบาล ซึ่งได้ตั้งขึ้นแต่แรกสร้างกรุงทวารวดีศรีอยุธยาโบราณ แสดงพระราชพิธีประจำเดือน ๑๒ เดือนไว้ ว่าเป็นการซึ่งพระเจ้าแผ่นดินได้ทรงทำว่าเป็นการเป็นมงคลสำหรับพระนครทุกปีมิได้ขาด^{๑๕๖} อาทิในมาตรา ๑๔๕ กล่าวถึงพระราชพิธีสิบสองเดือน โดยเรียงเริ่มต้นจากเดือน ๕ ซึ่งเป็นเดือนเริ่มต้นศกใหม่ไปจนจบในเดือน ๔ อันเป็นเดือนสุดท้ายของปีดังนี้

^{๑๕๐} อ้างแล้วใน, พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๕๒, หน้า ๑.

^{๑๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓.

^{๑๕๒} พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา, เล่มที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๓๔), หน้า ๓๔๔.

^{๑๕๓} อ้างแล้วใน, พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๕๒, หน้า ๔.

^{๑๕๔} กรุงเทพมหานคร, เสาชิงช้า หนังสือที่ระลึกงานฉลองเสาชิงช้า, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บริษัทดาวฤกษ์ คอมมูนิเคชั่นส์ จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๒๒.

^{๑๕๕} คำให้การกรุงเก่าคำให้การขุนหลวงหาวัดและพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๕), หน้า ๒๖๕-๒๗๐.

^{๑๕๖} อ้างแล้วใน, พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๕๒, หน้า ๑-๒.

เดือนอ้าย (เดือน ๑ ไทย)	ไล่เรือ เถลิงพิธีตรียำพวย
เดือนยี่ (เดือน ๒ ไทย)	พิธีบุตรยาภิเศกฉวีรพระโคกินเลี้ยง
เดือน ๓	พิธีธำเนะเทาะห
เดือน ๔	พิธีสัปรษาฉิน
เดือน ๕	การพระราชพิธีเผด็จศึกลดเจดรรอกสนาม
เดือน ๖	พิธีไพศากขยจรตพระราชองค์ล
เดือน ๗	ทูลน้ำล้างพระบาท
เดือน ๘	เข้าพระวษา
เดือน ๙	ตุลาการ
เดือน ๑๐	พัทธบทพิธีสาท
เดือน ๑๑	อาสยขแข่งเรือ
เดือน ๑๒	พิธีจรวงเปรียงลดชุดลอยโคม ^{๑๕๗}

พิธีกรรมในรอบปีหรือประเพณี ๑๒ เดือนมีความสำคัญในสังคมเพราะเกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์ ในส่วนของราษฎรมีความเกี่ยวข้องกับการทำมาหากิน และความเชื่อหรือศาสนา ในส่วนของราชสำนักจะเกี่ยวข้องกับศาสนา การเมืองและการปกครอง ความสำคัญดังกล่าวปรากฏหลักฐานเป็นวรรณกรรมที่บันทึกประเพณีในรอบปีไว้เป็นจำนวนมาก ทั้งราษฎรและราชสำนักต่างหวังว่าการประกอบพิธีกรรมเป็นไปเพื่อความสงบเรียบร้อย ความอุดมสมบูรณ์ และเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจ ดังนั้นแม้วิถีชีวิตจะเปลี่ยนไป แต่ยังคงมีการประกอบพิธีกรรมในรอบปีตลอดมาจนถึงปัจจุบันด้วยเหตุนี้ พระราชพิธีสิบสองเดือน จึงมิใช่พระราชกรณียกิจส่วนพระองค์ของพระมหากษัตริย์ แต่เป็นพระราชกรณียกิจที่ทรงกระทำเป็นประจำในแต่ละเดือนตลอดหนึ่งปีที่สืบทอดกันมาแต่ครั้งกรุงเก่า อนึ่งเมื่อกาลเวลาล่วงเลยมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ การพระราชพิธีย่อมมีการปรับปรุงแก้ไขเพื่อความเหมาะสมในแต่ละยุคสมัยด้วย แต่ประเด็นสำคัญคือ คงไว้ซึ่งเจตนาคหลักของการพระราชพิธีที่กระทำเพื่อความเป็นสวัสดิมงคลแก่แผ่นดินและอาณาประชาราษฎร์

๒.๕ พระราชพิธีสิบสองเดือนที่คงทำในกรุงรัตนโกสินทร์^{๑๕๘}

พระราชพิธีสิบสองเดือนในสมัยรัตนโกสินทร์ มีทั้งความสืบเนื่องและความเปลี่ยนแปลงไปจากสมัยอยุธยา ในพระบรมราชาธิบายเรื่อง พระราชพิธีสิบสองเดือน ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงชี้แจงว่า พระราชพิธีที่เคยมีมาในกฎหมายตราสามดวงสมัยอยุธยานั้น ในสมัยรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๔ กระทำอยู่แต่เดือน ๕ เดือน ๖ เดือน ๑๐ เดือน ๑๒ เดือน ๔ แต่พระราชพิธีเดือนอ้าย (เดือน ๑ ไทย) คือพิธีตรียัมปวายได้เปลี่ยนมากระทำในเดือนยี่ (เดือน ๒ ไทย) สำหรับพระราชพิธีเดือน ๗ เดือน ๙ เดือน ๑๑ เดือนยี่ (เดือน ๒ ไทย) ที่เปลี่ยนไปทำในเดือนอ้าย (เดือน ๑ ไทย) และเดือน ๓ นั้นตำราสูญหาย ส่วนพระราชพิธีเดือน ๘ ในสมัยรัตนโกสินทร์ นั้นเป็นการพระราช

^{๑๕๗} กฎหมายตราสามดวง, เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ศุภสภา, ๒๕๓๗), หน้า ๑๒๙-๑๕๒.

^{๑๕๘} อ้างแล้วใน, พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๕๒, หน้า ๔.

กุศลเนื่องในพระพุทธศาสนา พิธีพราหมณ์สูญไป นอกจากนี้ยังมีพระราชพิธีที่เปลี่ยนแปลงเพิ่มเติมขึ้นใหม่อีกหลายพระราชพิธี^{๑๕๙}

พระราชพิธีสิบสองเดือนเป็นงานหลวงที่จัดขึ้นในราชสำนักสยามสืบมาเป็นเวลานาน ปรากฏหลักฐานแบบแผนการพระราชพิธีอยู่ในกฎหมายเทียรบาลตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา^{๑๖๐} ถือเป็นโบราณราชประเพณีที่พระมหากษัตริย์ที่ทรงปฏิบัติเพื่อความเป็นสวัสดิมงคลในเดือนต่างๆ ทั้งสิบสองเดือนของรอบปีจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ในขั้นต้นการพระราชพิธีเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมในศาสนาพราหมณ์เป็นสำคัญได้แก่ พระราชพิธีจองเปรียง พระราชพิธีทอดเชือกตามเชือก พระราชพิธีกะติเกยา และพระราชพิธี ตรีโยมพวย ยัมปวย เป็นต้น การพระราชพิธีบางอย่าง ถูกดัดหรือเพิ่มเติมใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ อาทิ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ มีพระราชพิธีพระราชทานเลี้ยงตรุษจีนขึ้นเป็นครั้งแรก^{๑๖๑} ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ได้ทรงแก้ไขให้มีพิธีกรรมในศาสนาพุทธผนวกเข้าไปด้วยเช่น ในพระราชพิธีจองเปรียง แต่เดิมมีการยกโคมเพื่อบูชาพระเป็นเจ้าทั้งสามคือ พระอิศวร พระนารายณ์ และพระพรหม รัชกาลที่ ๔ มีพระราชดำริว่า การพระราชพิธีทั้งปวงควรจะให้เนื่องในศาสนาพุทธทุกๆ พิธี จึงโปรดเกล้า ให้มีการสวดมนต์ฉันเข้าก่อนจะมีการยกเสาโคม^{๑๖๒}

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นครองราชย์แล้วทรงโปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมกฎหมายเก่าไว้เป็นหมวดหมู่ในกฎหมายตราสามดวงในศักราช ๑๑๖๖ (พ.ศ. ๒๓๔๗) ดังนั้นกฎหมายเทียรบาลที่เกี่ยวข้องกับพระราชพิธีจึงถูกรวบรวมขึ้นมามีอีกครั้งหนึ่ง^{๑๖๓} และปรากฏในตำราพิทิวาทศมาสฉบับเก่า เป็นตำราที่กล่าวถึง พระราชพิธีสิบสองเดือนของไทย สันนิษฐานว่าแต่งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๑ เมื่อแรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์^{๑๖๔}

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ เป็นพระมหากษัตริย์ที่มีพระปรีชาทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีเป็นอย่างยิ่งพระองค์หนึ่ง ในปี พ.ศ. ๒๔๓๑ ทรงมีพระราชอาชญาถึงสาเหตุความเป็นมาและธรรมเนียมแห่งพระราชพิธีทั้งปวง^{๑๖๕} ในพระราชนิพนธ์เรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือนโดยละเอียดพระราชนิพนธ์นี้ตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๕^{๑๖๖} พระราชพิธีสิบสองเดือน พระราชนิพนธ์ใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงพระราชนิพนธ์

^{๑๕๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕.

^{๑๖๐} กฎมณเฑียรบาลในกฎหมายตราสามดวง, เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร : องค์การคำครุสภา, ๒๕๓๗), หน้า ๖๙- ๑๕๙.

^{๑๖๑} อ้างแล้วใน, พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๕๒, หน้า ๑๖.

^{๑๖๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า , หน้า ๑๗.

^{๑๖๓} กฎหมายตราสามดวง, เล่ม ๑ , ในประกาศพระราชปรารภ, หน้า ๑.

^{๑๖๔} มหาอำมาตย์โทพระยาศรีธรรมราช, พิธีทิวาทศมาสของเก่า, มหาอำมาตย์โทพระยาศรีธรรมราช พิมพ์แจกใน การยืมชิงช้า ปีระกา พ.ศ. ๒๔๖๔, หน้า ๔๘.

^{๑๖๕} อ้างแล้วใน, พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๕๒, หน้า ๑.

^{๑๖๖} เบญจมาศ พลดิษฐ์, วรรณคดีชนบประเพณีและศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ภาพพิมพ์, ๒๕๒๔), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

เมื่อปีชวด พุทธศักราช ๒๔๓๑ เนื่องจากกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณ กราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทานพระราชาธิบาย เรื่องพระราชพิธีต่างๆ ซึ่งทำประจำพระนคร^{๑๖๗}

ได้มีพระบรมราชาธิบายที่ปรากฏเกี่ยวกับหนังสือวชิรญาณที่ทรงพระนิพนธ์เรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือน ว่าเป็นหนังสือพิมพ์ ดังปรากฏใน หนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือน ในพระราชาธิบายเกี่ยวกับประเพณีการถือน้ำว่า

“กำหนดที่ถือน้ำอย่างที่ ๒ ซึ่งเป็นการประจำปี ปีละ ๒ คราวนั้น พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานพระบรมราชาธิบายไว้ในวิธีอธิฐาน น้ำพระพิพัฒน์สัจซึ่งได้ลงในหนังสือพิมพ์วชิรญาณพิเศษ เล่ม ๒ หน้า ๑๕๙ และ หน้า ๑๖๗ มีเนื้อความพิสดารอยู่แล้ว จะย่อแต่ใจความมากว่าในที่นี่เป็นสังเขป เพื่อให้ผู้ซึ่งไม่อยากจะต้องชวนขวายค้นหาหนังสือวชิรญาณเก่า มาอ่าน”^{๑๖๘}

พระราชพิธีสิบสองเดือนในสมัยรัตนโกสินทร์สามารถจำแนกออกเป็น ๔ กลุ่ม คือ

๑.พระราชพิธีที่เกี่ยวข้องกับการเมืองการปกครอง เช่น พระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา และพระราชพิธีเคณฑ์ไพร่

๒.พระราชพิธีที่เกี่ยวข้องกับศาสนา แบ่งออกเป็นศาสนาพุทธ ศาสนาพราหมณ์ปะปนกันทั้งพุทธและพราหมณ์

๒.๑ พระราชพิธีที่เกี่ยวข้องกับศาสนาพุทธ ได้แก่ พระราชพิธีเข้าพรรษา และพระราชพิธีวิสาขบูชา

๒.๒ พระราชพิธีที่เกี่ยวข้องกับศาสนาพราหมณ์ ได้แก่ พระราชพิธีศิวาราตรี พระราชพิธีตรียัมปวาย

๒.๓ พระราชพิธีที่เกี่ยวข้องกับศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ ได้แก่ พระราชพิธีจองเปรียงในสมัยรัชกาลที่ ๔-๕ มีการเพิ่มพิธีสวดมนต์เลี้ยงพระก่อนที่จะเริ่มพิธีจุดโคมเนื่องในศาสนาพราหมณ์^{๑๖๙},

พระราชพิธีสิบสองเดือนในรัชกาลที่ ๙ นั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสให้รักษาแก่นหรือความเข้าใจของพิธี ลดทอนสิ่งฟุ่มเฟือยและขั้นตอนบางประการลง บางพิธีถูกรื้อฟื้นขึ้นมาใหม่ที่ได้ถูกยกเลิกไปหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ เช่นพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ แต่บางพิธีที่ไม่เหมาะสมกับยุคสมัยก็ถูกยกเลิกไปเป็นการถาวร ในรัชกาลนี้ ได้เพิ่มพระราชพิธีใหม่ๆ ไว้ในพระราชพิธีสิบสองเดือน มีทั้งรัฐพิธี และพระราชพิธีส่วนพระมหากษัตริย์ จุดประสงค์ทั้งมวลก็เพื่อให้ความสำคัญของการสร้างขวัญกำลังใจและความเป็นสิริมงคลให้แก่ประชาชนและบ้านเมือง พระราชพิธีสิบสองเดือนในรัชกาลที่ ๙ ได้แก่

- มกราคม - พระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลวันขึ้นปีใหม่ วันที่ ๓๑ ธันวาคม และวันที่ ๑ มกราคม
- พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระนเรศวร มหาราช

^{๑๖๗} อ้างแล้วใน, พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๕๒, หน้าคำนำ.

^{๑๖๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๐.

^{๑๖๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๖.

- รัฐพิธีราชสักการะสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ บรมราชานุสรณ์ดอนเจดีย์ จังหวัดสุพรรณบุรี วันที่ ๒๕ พฤษภาคม
- กุมภาพันธ์ - พระราชพิธีสังเวยพระปาย
 - พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวันมาฆบูชา วันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓
- มีนาคม - พระราชพิธีเปลี่ยนเครื่องทรงฤดูหนาวเป็นฤดูร้อนถวายพระมหามณเฑียรต้นปฏิมากร
 - รัฐพิธีวันที่ระลึกพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมหาเจษฎาราช-เจ้าวันที่ ๓๑ มีนาคม
- เมษายน - พระราชพิธีบวงสรวงพระสยามเทวาธิราช วันขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๕
 - พระราชพิธีวันพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และวันที่ระลึกมหาจักรีบรมราชวงศ์ วันที่ ๖ เมษายน
 - รัฐพิธีถวายบังคมพระบรมราชานุสรณ์ วันที่ ๖ เมษายน
 - พระราชพิธีสงกรานต์ วันที่ ๑๓ - ๑๖ เมษายน
- พฤษภาคม - พระราชพิธีฉัตรมงคล วันที่ ๓ - ๕ พฤษภาคม
 - พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ
 - พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวันวิสาขบูชาวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖
- มิถุนายน - พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวันที่ระลึกคล้ายวันสวรรคตพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร และ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุประทานพระบรมอัฐิสมเด็จพระมหิตลาธิเบศรอดุลยเดชวิกรมพระบรมราชชนก และสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี วันที่ ๙ มิถุนายน
- กรกฎาคม - พระราชพิธีอุปสมบทนาคนหลวง วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘
 - พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเนื่องในวันอาสาฬหบูชา และ เทศกาลเข้าพรรษา วันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ และวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘
 - พระราชพิธีเปลี่ยนเครื่องทรงฤดูร้อนเป็นฤดูฝนถวายพระพุทธรูปมหามณเฑียรต้นปฏิมากร
- สิงหาคม - พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระนางเจ้าฯบรมราชินีนาถ วันที่ ๑๒ สิงหาคม
- กันยายน - ไม่มีกำหนดพระราชพิธีประจำ
- ตุลาคม - พระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลถวายผ้าพระกฐินโดยขบวนพระยุหยาตราทางชลมารคระหว่างวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒
 - พระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลวันปิยมหาราช ๒๓ ตุลาคม
- พฤศจิกายน - พระราชพิธีเปลี่ยนเครื่องทรงฤดูฝน เป็นฤดูหนาวถวายพระพุทธรูปมหามณเฑียรต้นปฏิมากร
 - พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวันคล้ายวันสวรรคตพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว วันที่ ๒๕ พฤศจิกายน
- ธันวาคม - พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว วันที่ ๕ ธันวาคม
 - พระราชพิธีฉลองวันพระราชทานรัฐธรรมนูญ วันที่ ๑๐ ธันวาคม
 - พระราชพิธีถวายสักการะพระบรม ราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว วันที่ ๑๐ ธันวาคม

- พิธีตรียัมปวาย – ตรียปวาย วันแรม ๗ ค่ำ ถึงวัน ขึ้น ๕ ค่ำ (ตามกำหนดฤกษ์ของพราหมณ์)

- รัฐพิธีวันสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช วันที่ ๑๒ ธันวาคม^{๑๗๐}

๒.๖ พระราชปราชญ์ที่จะทรงพระราชนิพนธ์เรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือน^{๑๗๑}

การซึ่งคิดจะเรียบเรียงพระราชพิธีสิบสองเดือนลงในหนังสือวิธานครั้งนี้ด้วยเห็นว่าคำโคลงพระราชพิธีทวาทศมาสซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ามาลากรมสมเด็จพระบารามปรปักษ์ทรงแต่งขึ้นไว้ กรมสัมปาทิกปีหลายนี้ ได้นำมาลงไว้ในหนังสือวิธานเกือบจะตลอดอยู่แล้ว แต่คำโคลงนั้นท่านก็ทรงไม่ทันจบครบสิบสองเดือน แลในสำเนาความนั้นว่าความละเอียดทั่วไปจนการนักขัตฤกษ์ ซึ่งเป็นส่วนของราษฎร ข้อความที่ว่าพิศดารมากกว่าตัวโคลงที่จะทำ จึงต้องประจัญล่อยคำลงให้แน่น บางทีผู้ซึ่งไม่สู้สันตติในการกาพย์โคลงก็อ่านไม่เข้าใจแลในครั้งนี้ได้คิดที่จะช่วยกันแต่ง เรียบเรียงข้อความในความประพจน์ของราษฎรประชาชนในกรุงสยาม ซึ่งได้เล่นการนักขัตฤกษ์ตามฤดูปีเดือนเพื่อจะให้เป็นประโยชน์ที่ให้แก่ภายหลังทราบการงาน ซึ่งเราได้ประพจน์เป็นประเพณีบ้านเมืองอยู่บัดนี้ถนัดในชั้นพวกเราทุกวันนี้ที่ยังไม่ได้ทราบได้เห็นการประพจน์ทั่วไปของชนทั้งปวงก็จะได้ทราบเหมือนอย่างช่วยกันสืบสวนมาเล่าสู่ฟัง ส่วนในการพระราชพิธีประพจน์เป็นไปอยู่ในราชการนี้ก็สำคัญอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นเวลาประชุมพระบรมวงษานุวงศ์แลข้าราชการพร้อมกันคราวหนึ่ง ครั้นจะรวบรวมลงเป็นเรื่องเดียววันกับการนักขัตฤกษ์ของราษฎร ก็จะเป็นความเยียววปะปนพันเผื่อกันไป จึงได้คิดแยกออกไว้เสียต่างหากคิดกำหนดแบ่งข้อความเป็น ๑๒ ส่วนส่วนละเดือน กำหนดจะให้ได้ออกในวันสิ้นเดือนครั้งหนึ่งไปจนตลอดปี แต่เดือนหนึ่งจะมากบ้างน้อยบ้างตามการที่มีมากแลน้อยหวังใจว่าคงจะเป็นประโยชน์แก่ผู้ซึ่งใคร่ทราบเวลาเวลาประชุมราชการได้ตามสมควรแก่เรื่องราวซึ่งนับว่าเป็นแต่พระราชพิธีดังนี้^{๑๗๒}

อาจกล่าวได้ว่า รัชกาลที่ ๕ ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือนขึ้นหลังการตีพิมพ์เผยแพร่พระนิพนธ์เรื่อง โคลงพระราชพิธีทวาทศมาสของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ามหามาลากรมพระยาบารามปรปักษ์ในเวลาใกล้เคียงกัน ด้วยทรงต้องการให้คนในสมัยนั้นและคนรุ่นหลังทราบพระราชพิธีของบ้านเมือง และต้องการให้ประชาชนและอนุชนทราบเกี่ยวกับการพระราชพิธีสิบสองเดือน หลักฐานพระบรมราชาธิบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวระบุว่าพระราชประสงค์สำคัญในการพระราชนิพนธ์หนังสือเรื่อง พระราชพิธีสิบสองเดือนคือ ทรงมุ่งให้พระราชนิพนธ์ของพระองค์ เป็นเครื่องมือในการอธิบายเรื่องราวเกี่ยวกับพระราชพิธีสิบสองเดือนที่ยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมาเป็นโบราณราชประเพณีแก่พสกนิกรของพระองค์ ผู้สนใจใฝ่ศึกษาและอนุชนได้เรียนรู้เกี่ยวกับพระราชพิธีที่เคยมีมาในอดีต เพิ่มเติมจากพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรม

^{๑๗๐} กรมศิลปากร, สารานุกรมพระราชนิพนธ์กิจ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในวโรบ ๖๐ ปี แห่งการครองราชย์, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๕๑), หน้า ๒๗๑.

^{๑๗๑} อ้างแล้วใน, พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๕๒, หน้า ๔.

^{๑๗๒} อ้างแล้วใน, พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๕๒, หน้า ๕.

พระยาบาราบปราบปรปักษ์ เรื่อง โคลงพระราชพิธีทวาทศมาส เนื่องจากพระราชนิพนธ์ดังกล่าวเป็น ร้อยกรองที่ใช้ภาษาค่อนช้างโบราณ^{๑๗๓}

แต่จุดเด่นที่ไม่ควรมองข้าม เรื่อง โคลงพระราชพิธีทวาทศมาส พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้า ฟ้ามหามาลา กรมพระยาบาราบปราบปรปักษ์ก็คือ สามารถนึกเนื้อความที่เกี่ยวข้องกับพระราชพิธี สิบสองเดือนที่มีรายละเอียดมากมายให้ครอบคลุมด้วยคำไม่กี่คำได้อย่างเหมาะสมและถูกต้องตาม แบบฉบับของฉันทลักษณ์ด้วยพระอัจฉริยภาพ^{๑๗๔}

สรุปได้ว่า ทรงมีพระราชปรารภในการพระราชนิพนธ์หนังสือ พระราชพิธีสิบสองเดือนเพื่อ เป็นกุศโลบายเตือนมิให้ประชาชนลืมนึกถึงความสำคัญของโบราณราชประเพณี ซึ่งเคยเป็นรากฐาน สำคัญทางวัฒนธรรมของสังคมไทย และกำลังถูกทำลายท่ามกลางกระแสอิทธิพลของวัฒนธรรมตะวัน ตกที่แพร่เข้ามาในช่วงเวลานั้นอย่างรุนแรง และเป็นเครื่องมือในการอธิบายเรื่องราวเกี่ยวกับ พระราช พิธีสิบสองเดือนที่ยึดถือปฏิบัติสืบทอดกันมาเป็นโบราณราชประเพณีแก่พสกนิกร ของพระองค์ ผู้สนใจ ใฝ่ศึกษาและอนุชนได้เรียนรู้เกี่ยวกับพระราชพิธีที่เคยมีมาในอดีต

๒.๗ พระบรมราชาธิบายพระราชพิธีสิบสองเดือนตามแบบโบราณ^{๑๗๕}

อธิบายมูลเหตุพระราชพิธีสำหรับพระนคร พระราชพิธีสิบสองเดือนในกฎมณเฑียรบาล สมัยกรุงศรีอยุธยาและที่ทำในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พระราชปรารภในการพระราชนิพนธ์ ทรงชี้แจง การแก้ไขเปลี่ยนแปลงพระราชพิธีและที่เลิกไปบ้าง จากนั้นก็ทรงอธิบายพระราชพิธีต่างๆ ตั้งแต่เดือน ๑๒ ถึงเดือน ๑๐ (ชาติเดือน ๑๑ เดือนเดียว) พระราชพิธีสิบสองเดือนเป็นพระราชนิพนธ์ใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ เพื่อพิมพ์แจกสมาชิกหนังสือวชิรญาณ ของหอ พระสมุดวชิรญาณ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๑ ซึ่งในเวลานั้นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ทรงได้รับเลือกเป็นสภานายกประจำปี

พระราชนิพนธ์เล่มนี้ นับเป็นวรรณคดีชิ้นเอกเล่มหนึ่งของไทย ในพระราชนิพนธ์เล่มนี้ว่า ด้วยพระราชพิธีต่างๆ ที่จัดขึ้นทั้งในสมัยโบราณ และในสมัยที่ทรงแต่ง รวมหลายสิบพระราชพิธี ด้วยกัน ทรงเล่าถึงพระราชพิธีต่างๆ ด้วยสำนวนภาษาที่ไม่เคร่งครัดอย่างตำรา ในสมัยใหม่อาจเรียกว่า สารคดี พระราชพิธีสิบสองเดือนเป็นหนังสือที่อ่านได้ไม่ยาก มีรายละเอียดของพระราชพิธีในส่วน ต่างๆ อย่างครบถ้วน

นอกจากทรงเล่าถึงพระราชพิธีตามตำรับโบราณแล้วยังทรงมีพระราชวินิจฉัยในเรื่องต่างๆ ได้อย่างแยบยล พระราชนิพนธ์เล่มนี้ นับเป็นแบบอย่างทั้งการเขียนความเรียง และตำราอ้างอิงที่ สำคัญเกี่ยวกับพระราชพิธีของไทย ครั้นเมื่อ สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระ กรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งวรรณคดีสโมสรขึ้น พระราชนิพนธ์ พระราชพิธีสิบสองเดือน ก็ได้รับการยก

^{๑๗๓} ฉัตรบริรักษ์ ศรีวิวัฒนสาร, การพระราชพิธีสิบสองเดือนในจิตรกรรมฝาผนังวัดราชประดิษฐสถิตมหา สีมาราม กรุงเทพมหานคร, สารนิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๖๘.

^{๑๗๔} สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบาราบปราบปรปักษ์ทรงเป็นศิษย์ของสุนทรภู่

^{๑๗๕} อ้างแล้วใน, พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๕๒, หน้า ๔.

ย่อง ว่าเป็น "ยอดของความเรียงอธิบาย" นอกจากนี้ยังได้รับการจัดเป็นหนึ่งในหนังสือดี ๑๐๐ เล่มที่คนไทยควรอ่านด้วย^{๑๗๖}

พระราชพิธีสำหรับพระนครที่เคยมีมาแต่ก่อนอาศัยที่มาเป็นสองทางคือ จากตำราไสยศาสตร์ จากศาสนาพราหมณ์ทางหนึ่ง และจากพระพุทธศาสนาทางหนึ่ง แต่มีบางพิธีมาจากต้นเหตุทั้งสองนี้ แล้วได้ละระคนกันขึ้นก็มีอยู่บ้าง แต่เดิมพระเจ้าแผ่นดินและชาวพระนครนับถือศาสนาพราหมณ์ การพิธีใดในศาสนาพราหมณ์ การพิธีใดที่เป็นศรีสวัสดิมงคล ก็ยึดถือปฏิบัติกันมา ครั้นต่อมาเมื่อชาวไทยหันมานับถือพระพุทธศาสนา ซึ่งมีได้มีฤกษ์และพิธีใดๆ เข้ามาปะปน ก็นำเอาพิธีต่างๆ ในศาสนาพราหมณ์ ซึ่งไม่ขัดต่อคติทางพระพุทธศาสนามาใช้ปฏิบัติแทรกไว้ด้วย ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ในทางใจดังที่เคยเชื่อถือมาก่อนแล้วนั่นเอง^{๑๗๗}

๒.๘ จักรวรรดิวัตร

คือ วัตรของพระเจ้าจักรพรรดิ, พระจริยาที่พระเจ้าจักรพรรดิพึงทรงบำเพ็ญสม่ำเสมอ, ธรรมเนียมการทางบำเพ็ญพระราชกรณียกิจของพระเจ้าจักรพรรดิ, หน้าที่ของนักปกครองผู้ยิ่งใหญ่^{๑๗๘}

๑) ธรรมาธิปไตย (ถือธรรมเป็นใหญ่ เคารพนับถือบูชายำเกรงธรรม ยึดธรรมเป็นหลัก เป็นธงชัย เป็นธรรมาธิปไตย

๒) ธรรมการักษา (จัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองอันชอบธรรม และเป็นธรรม

ก. อันโตชน (แก่ชนภายใน ตั้งแต่พระมเหสี โอรส ธิดา จนถึงผู้ปฏิบัติราชการในพระองค์ทั้งหมด คือ คนในปกครองส่วนตัว ตั้งแต่บุตรธิดาเป็นต้นไป ด้วยให้การบำรุงเลี้ยงอบรมสั่งสอนเป็นต้น ให้อยู่โดยเรียบร้อยสงบสุข และมีความเคารพนับถือกัน

ข. พลกาย (แก่กองทัพ คือ ปวงเสนาข้าทหาร, ข้าราชการฝ่ายทหาร

ค. ขัตติยะ (แก่ข้าราชการทั้งหลายผู้อยู่ในพระบรมเดชาานุภาพ, เจ้าเมืองชั้น, ปัจจุบันสงเคราะห์ชนชั้นปกครองและนักบริหารชั้นผู้ใหญ่ทั้งหลาย, ข้าราชการฝ่ายปกครอง

ง. อนุยนต์ (แก่ผู้ตามเสด็จ คือ ราชบริพารทั้งหลาย, ปัจจุบันควรสงเคราะห์ข้าราชการฝ่ายพลเรือนเข้าทั้งหมด

จ. พราหมณคฤหบดี (แก่ชนเจ้าพิธี เจ้าตำรา พ่อค้า เจ้าไร่นา คือ ครูบาอาจารย์ นักวิชาการ หมอ พ่อค้า ผู้ประกอบอาชีพวิชาต่างๆ และเกษตรกร ด้วยช่วยจัดหาทุนและอุปกรณ์เป็นต้น

ฉ. เนคมชานบท (แก่ชาวนิคมนบท คือ ราษฎรทั้งปวงทุกท้องถิ่นตลอดถึงชายแดนทั่วไปไม่ทอดทิ้ง

ช. สมณพราหมณ์ (แก่พระสงฆ์และบรรพชิตผู้ทรงศีลทรงคุณธรรม

ญ. มิคปักษี (แก่มฤคและปักษี คือ สัตว์อันควรสงวนทั้งหลาย

^{๑๗๖} อ้างแล้วใน, พระราชพิธีสิบสองเดือน, ๒๕๕๒, หน้า ๗.

^{๑๗๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐.

^{๑๗๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๖), หน้า ๔๙ - ๕๐.

๓) อธรรมการนิเสธนา (ห้ามกัน มิให้มีการอันอธรรมเกิดขึ้นในพระราชอาณาเขต คือ จัดการป้องกัน แก่ไข มิให้มีการกระทำความผิดความชั่วร้ายเดือดร้อนเกิดขึ้นในบ้านเมือง

๔) ธนานุประทาน (ปันทรัพย์เฉลี่ยให้แก่ชนผู้ไร้ทรัพย์ มิให้มีคนขัดสนยากไร้ในแว่นแคว้น

๕) ปริพจณา (ปรึกษาสอบถามปัญหา กับสมณพราหมณ์ ผู้ประพฤดีดี ปฏิบัติชอบ ผู้ไม่ประมาทมัวเมา อยู่เสมอตามกาลอันควร เพื่อให้รู้ชัดการอันดีชั่ว ควรประกอบหรือไม่ เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขหรือไม่ แล้วประพฤติปฏิบัติให้เป็นไปโดยถูกต้อง ข้อนี้ปัจจุบันสงเคราะห์นักปราชญ์ นักวิชาการผู้ทรงคุณธรรมเข้าด้วย^{๑๗๙}

ตารางพิธีของแต่ละเดือน และจักรวรรดิวัตร

พระราชพิธี สิบสองเดือน	๑. พระราชพิธีเดือนอ้าย (เดือน ๑ ไทย)	พระราชพิธีไล่เรื้อ และตรียัมปวาย
	๒. พระราชพิธีเดือนยี่ (เดือน ๒ ตาม จันทรคติของไทย)	พระราชพิธีบูชาภิเชกและ ฉเวียนพระโคกินเลี้ยง
	๓. พระราชพิธีเดือน ๓	พระราชพิธีชานยเทาะห์
	๔. พระราชพิธีเดือน ๔	พระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์
	๕. พระราชพิธีเดือน ๕	การพระราชพิธีเผด็จศึกลดแจตร ออกสนาม
	๖. พระราชพิธีเดือน ๖	พระราชพิธีจรดพระนังคัล
	๗. พระราชพิธีเดือน ๗	พระราชพิธีทูลนำล้างพระบาท
	๘. พระราชพิธีเดือน ๘	พระราชพิธีเข้าพรรษา
	๙. พระราชพิธีเดือน ๙	พระราชพิธีตุลาการ
	๑๐. พระราชพิธีเดือน ๑๐	ภัทรบทพิธีสารท
	๑๑. พระราชพิธีเดือน ๑๑	พระราชพิธีอาศุขแข่งเรือ
	๑๒. พระราชพิธีเดือน ๑๒	พระราชพิธีจองเปรียงลด ชุต ลอยโคม

จักรวรรดิวัตร ๑๒	๑. อนโตชนสูมี พลกายสูมี	(สงเคราะห์ชนภายใน และพลกาย กองทหาร)
	๒. ขตติเยสุ	(สงเคราะห์กษัตริย์เมืองขึ้น ทั้งหลาย)
	๓. อนุนนเตสุ	(สงเคราะห์เหล่าเชื้อพระวงศ์ ผู้ ตามเสด็จเป็นราชบริพาร)
	๔. พราหมณคหบดีเกสุ	(คัมครองพราหมณ์และคฤหบดี ทั้งหลาย)
	๕. เนคมชานปะเทสุ	(คัมครองชาวราษฎร์พื้นเมือง ทั้งหลาย)
	๖. สมณพราหมณสุ	(คัมครองเหล่าสมณพราหมณ์)
	๗. มิคปักษีสุ	(คัมครองน้านกที่เอาไว้สืบพันธุ์)
	๘. อธมการปฏิกุเขโป	(ห้ามปรามมิให้มีการประพฤติกการ อันผิดธรรม)
	๙. อธนานิ ธนานุปทานิ	(ทำนุบำรุงผู้ขัดสนไร้ทรัพย์)
	๑๐. สมณพราหมณ อุปสงกมิตวา ปญ หาปุจฉน	(เข้าไปหาและสอบถามปัญหากะ สมณพราหมณ์)
	๑๑. อธมราคัสส ปหาน	(เว้นความกำหนัดในกามโดย อาการไม่เป็นธรรม)
	๑๒. วิสมโลกัสส ปหาน	(เว้นโลกกล้า ไม่เลือกควรไม่ ควร) ^{๑๘๐}

^{๑๘๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๖), หน้า ๔๙ - ๕๑.